

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KUR'AN İLİMLERİ BAĞLAMINDA HUCURÂT SÛRESİ:
KLASİK-ÇAĞDAŞ MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN ÇİZMECİOĞLU

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ALİ KAYA

AKSARAY-2025

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN İLİMLERİ BAĞLAMINDA HUCURÂT SÛRESİ:
KLASİK-ÇAĞDAŞ MUKAYESESİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN ÇİZMECİOĞLU

DANIŞMAN : DOÇ. DR. ALİ KAYA

JÜRİ ÜYESİ : DOÇ. DR. ŞUAYİP KARATAŞ

JÜRİ ÜYESİ : DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET NAİR

AKSARAY-2025

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren (....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Hasan
Soyadı : ÇİZMECİOĞLU
Bölümü : Temel İslam Bilimleri
İmza :
Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Kur'an İlimleri Bağlamında Hucurât Sûresi: Klasik-Çağdaş Mukayesesi

İngilizce Adı : Surah Hucurat in the Context of Qur'an Sciences: Classical-Contemporary Comparison

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Hasan ÇİZMECİOĞLU

İmza

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Hasan ÇİZMECİOĞLU tarafından hazırlanan “Kur’an İlimleri Bağlamında Hucurât Sûresi: Klasik-Çağdaş Mukayesesi” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

	<u>Kabul</u>	<u>Ret</u>	<u>İmza</u>
Danışman: Doç. Dr. Ali KAYA (Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)	☐	☐	
Üye: Doç.Dr. Şuayip KARATAŞ (Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)	☐	☐	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet NAİR (Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kırklareli Üniversitesi)	☐	☐	

Tez Savunma Tarihi: 12/06/2025

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Aybala ÇAYIR
İmza

TEŐEKKÖR SAYFASI

Bu tezin hazırlanmasında bilgi, deneyim ve rehberliğiyle bana yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Ali KAYA'ya en içten Őükranlarımı sunarım. Ayrıca, eğitim hayatım boyunca desteklerini ve bilgi birikimlerini cömertçe paylaşan değerli hocalarıma; her daim yanımda olup bana güç veren aileme ve tez savunma jürisinde yer alarak kıymetli değerlendirmeleriyle katkı sunan saygıdeğer jüri üyelerine teşekkür ederim.

ÖZET

Hucurât Sûresi, içerdiği ahlâkî ilkeler, toplumsal düzenlemeler ve bireyler arası ilişkilere dair rehberlik edici hükümler sebebiyle “ahlâk sûresi” olarak da anılan Medenî bir sûredir. Bununla birlikte birçok Kur’ân ilmî yönünden zengin bir içeriğe sahip olması nedeniyle araştırma açısından anlamlı bir örnek niteliğindedir. Kur’ân ilimleri âyetlerin iniş sebebi, dili ve tarihî bağlamı gibi unsurları dikkate alarak Kur’ân’ın evrensel mesajının doğru anlaşılmasına yardımcı olur. Bu çalışma Hucurât Sûresi özelinde klasik ve çağdaş tefsirleri Kur’ân ilimleri bağlamında karşılaştırarak, bu tefsirlerde hangi ilimlerin nasıl kullanıldığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Ayrıca bu tezde Kur’ân ilimlerinin farklı dönemlerdeki kullanım biçimleri incelenmiş; böylece zaman içindeki değişim ve süreklilikler belirlenmiştir. Araştırma, nitel yöntemle dayalı olarak yürütülmüş; temel veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Veriler betimleyici ve analitik yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Klasik tefsirlerde Kur’ân ilimlerine detaylı bir şekilde yer verilirken, çağdaş tefsirlerde ise bu ilimler göz ardı edilmeden, daha seçici ve amaç odaklı bir yaklaşımla kullanılmıştır. Ayrıca, âyetlerin temel mesajları her iki dönemde de korunduğu gözlenmiş ancak bu mesajlara ulaşma yöntemleri, dönemin şartlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Tefsir, Kur’ân, Kur’ân İlimleri, Hucurât Sûresi, Klasik Tefsir, Çağdaş Tefsir.

Bilim Kodu : 62401

Sayfa Adedi : 122

Yazar : Hasan ÇİZMECİOĞLU

Danışman : Doç. Dr. Ali KAYA

ABSTRACT

Surah al-Ḥujurāt is a Medinan chapter often referred to as the “*Chapter of Ethics*” because it presents moral principles, social regulations, and guidance for interpersonal relations. Moreover, due to its rich content in various aspects of Qur’ānic sciences, it serves as a valuable case for scholarly analysis. Qur’ānic sciences contribute to a proper understanding of the Qur’ān’s universal message by considering elements such as the occasions of revelation, linguistic features, and historical context of the verses. This study aims to compare classical and contemporary tafsirs in the context of Qur’ānic sciences, specifically focusing on how these sciences are employed in the commentaries on Sūrah al-Ḥujurāt. In addition, the thesis examines how the application of Qur’ānic sciences has evolved across different historical periods, thus identifying patterns of change and continuity over time. The research was conducted using a qualitative methodology, with document analysis as the primary data collection method. The data were evaluated through both descriptive and analytical approaches. While classical commentaries incorporate the Qur’ānic sciences in a detailed and comprehensive manner, contemporary commentaries adopt a more selective and purpose-oriented approach, without disregarding these sciences. Furthermore, the fundamental messages of the verses have been preserved in both periods, although the methods employed to reach these messages have varied according to the conditions of each era.

Keywords : Tafsir, Qur’ān, Qur’ānic Sciences, Sūrah al-Ḥujurāt, Classical Tafsir, Contemporary Tafsir.

Science Code : 62401

Number of Pages : 122

Author : Hasan ÇİZMECİOĞLU

Supervisor : Assoc. Prof. Ali KAYA

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
HUCURÂT SÛRESİ'NİN TANITIMI VE TEFSİRİ.....	4
1.1. Hucurât Sûresi'nin Tanıtımı.....	4
1.2. Hucurât Sûresi'nin Kısa Tefsiri	7
1.2.1. Allah ve Resûlü'nün Önüne Geçmenin Yasaklanması	7
1.2.2. Hz. Peygamber'in Huzurunda Sesin Yükseltilmesinin Yasaklanması.....	8
1.2.3. Hz. Peygamber'in Huzurunda Sesin Alçaltılması ve Takvâ İmtihanının Kazanılması.....	11
1.2.4. Hz. Peygamber'e Saygısızca Hitap Edenlerin Uyarılması	12
1.2.5. Sabırlı Olmanın Tavsiye Edilmesi	13
1.2.6. Fâsıktan Gelen Haberin Araştırılması.....	15
1.2.7. İmanın Güzel, Küfrün Çirkin Gösterilmesi	17
1.2.8. Allah'ın Lütfulu ve Nimetinin Hatırlatılması	18
1.2.9. Müminler Arasındaki Anlaşmazlıkların Giderilmesinin Emredilmesi	19
1.2.10. Müminlerin Kardeş İlan Edilmesi.....	20
1.2.11. Alay Etme, Ayıplama ve Kötü Lakap Takmanın Yasaklanması.....	21
1.2.12. Zan, Tecessüs ve Gıybetin Yasaklanması.....	23
1.2.13. Takvânın Üstünlük Ölçüsü Olarak Kabul Edilmesi.....	26
1.2.14. İmanın Sözde Kalmaması Gerektiğinin Bildirilmesi.....	28

1.2.15. Şüpheden Arınmış İman ve Cihâdın Öneminin Vurgulanması.....	29
1.2.16. Allah'ın Kalplerde Olanı Bilmesinin Hatırlatılması.....	30
1.2.17. İmanın Allah'ın Bir Lütüfı Olduğunun Bildirilmesi.....	31
1.2.18. Allah'ın Gaybı Bilmesi ve Her Şeyi Görmesinin Vurgulanması.....	32
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
KUR'AN İLİMLERİ BAĞLAMINDA HUCURÂT SÛRESİ.....	34
2.1. Mekkî ve Medenî	35
2.2. Esmâü's-Süver	37
2.3. Tertîbü's-Süver.....	38
2.4. Fevâtihu's-Süver	39
2.5. Esbâb-ı Nüzûl	41
2.5.1. Munzir b. 'Amr Seriyyesi	42
2.5.2. Sâbit b. Kays'ın Yüksek Sesle Konuşması	44
2.5.3. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Seslerini Alçaltmaları	45
2.5.4. Temîmoğulları Heyetinin Saygısız Hitabı	46
2.5.5. Temîmoğullarının Aceleci Tavrı	47
2.5.6. Velîd b. 'Ukbe ile Hâris b. Dırâr'ın Yanlış Anlaşılması.....	48
2.5.7. Evs-Hazrec Kabileleri Arasındaki Tartışma.....	49
2.5.8. Hz. Safiyye'ye 'Yahudi Kızı' Denilerek Hakaret Edilmesi	50
2.5.9. Selmân-ı Fârisî'nin Hakkında Gıybet Edilmesi	52
2.5.10. Siyahî Kölenin Beş Vakit Namazı Mescidde Kılma Şartı	53
2.5.11. Benî Esed'in İslâm'a Girişini Peygamber'e Lütuf Gibi Sunmaları	54
2.6. Kıraat Farklılıkları	55
2.6.1. Birinci Âyet: لَا تَقْدَمُوا، لَا تَقْدَمُوا، لَا تَقْدَمُوا Kıraatleri.....	55
2.6.2. İkinci Âyet: أَصَوَاتِكُمْ، بِأَصَوَاتِكُمْ، فَتَحَبَّطَ Kıraatleri	56
2.6.3. Altıncı Âyet: فَتَنَبَّئُوا، فَتَنَبَّئُوا Kıraatleri.....	57
2.6.4. Dokuzuncu Âyet: إِفْتَنَّا، إِفْتَنَّا، إِفْتَنَّا، إِفْتَنَّا، إِفْتَنَّا، إِفْتَنَّا، إِفْتَنَّا، إِفْتَنَّا، إِفْتَنَّا Kıraatleri	57
2.6.5. Onuncu Âyet: أَخَوَيْكُمْ، إِخْوَانَكُمْ، إِخْوَانَكُمْ Kıraatleri	59
2.6.6. On Birinci Âyet: تَلْمِزُوا، تَلْمِزُوا، عَسَى، عَسَى أَنْ يَكُونُوا، عَسَى أَنْ يَكُنْ Kıraatleri	60
2.6.7. On İkinci Âyet: مَيِّتًا، مَيِّتًا، تَجَسَّسُوا، تَجَسَّسُوا، كَرِهْتُمُوهُ، كَرِهْتُمُوهُ Kıraatleri.....	60
2.6.8. On Üçüncü Âyet: لَتَعَارَفُوا، لَتَعَارَفُوا، لَتَعَارَفُوا، لَتَعَارَفُوا، لَتَعَارَفُوا، لَتَعَارَفُوا، لَتَعَارَفُوا، لَتَعَارَفُوا، لَتَعَارَفُوا Kıraatleri	61
2.6.9. On Dördüncü Âyet: لَا يَلِيْنَكُمْ، لَا يَلِيْنَكُمْ Kıraatleri	62
2.6.10. On Yedinci Âyet: أَنْ هَذَاكُمْ، إِنْ هَذَاكُمْ، إِنْ هَذَاكُمْ Kıraatleri.....	62
2.6.11. On Sekizinci Âyet: تَعْمَلُونَ، يَعْمَلُونَ Kıraatleri.....	63

2.7. Garîbü'l-Kur'ân	63
2.7.1. Birinci Âyet: قَدَّمَ - Öne Geçmek ve يَبْنَ يَدِي - Huzurda Bulunmak	64
2.7.2. İkinci Âyet: كَجَهْرٍ - Üst Perdeden Konuşma ve حَبَطَ - Amellerin Boşa Gitmesi	65
2.7.3. Üçüncü Âyet: امْتَحَنَ - Takvâ İçin Sınama	66
2.7.4. Dördüncü Âyet: الْحُجُرَاتِ - Odalar	67
2.7.5. Yedinci Âyet: عَنِتُّمْ - Zorluk	68
2.7.6. Dokuzuncu Âyet: فَيَاءٌ - Dönüş ve أَقْسَطُوا - Adalet	68
2.7.7. On Birinci Âyet: لَمَزَ - Ayıplama ve نَبَزَ - Kötü Lakap	69
2.7.8. On Üçüncü Âyet: شُعُوبًا - Millet ve قَبَائِلَ - Kabileler	70
2.7.9. On Dördüncü Âyet: أَسْلَمْنَا - Zâhirî Teslimiyet, لَا يَلْتَكُمُ - Amellerin Eksilmemesi ve أَغْرَابِي - Çöl Sakini	72
2.8. İ'râbü'l-Kur'ân	73
2.9. Vücûh ve Nezâir	78
2.9.1. İkinci Âyet: لَهُ - Üzerine / Karşı	79
2.9.2. Beşinci Âyet: خَيْرًا - Güzel Ahlâk	79
2.9.3. Altıncı Âyet: إِنَّ - Şart / Şüphe ve فَاسِقٌ - Yalan Söyleyen	79
2.9.4. Sekizinci Âyet: نِعْمَةً - İlâhî Rahmet	80
2.9.5. Dokuzuncu Âyet: طَائِفَتَانِ - Küçük Topluluk	80
2.9.6. Onuncu Âyet: إِخْوَةٌ - Dinî Kardeşlik	81
2.9.7. On Üçüncü Âyet: كَرِيمٌ - Fazîletli ve النَّاسُ - Tüm İnsanlık	81
2.9.8. On Dördüncü Âyet: أَسْلَمْنَا - Zâhirî Teslimiyet	81
2.10. Mecâzü'l-Kur'ân	82
2.10.1. Birinci Âyet: لَا تُقَدِّمُوا - Fiziksel Öne Geçme / Hükmün Önüne Geçme	83
2.10.2. İkinci Âyet: وَلَا تَجْهَرُوا ve لَا تَرْفَعُوا - Ses Yükseltme / Saygısız Hitap	83
2.10.3. Üçüncü Âyet: يَغْضُؤُونَ - Sesi Kısımak / Saygı, امْتَحَنَ - Sınamak / Takvâdaki Derinlik	84
2.10.4. Dördüncü Âyet: وَرَاءَ - Arkasında Olmak / Ulaşılamama Engeli	84
2.10.5. Yedinci Âyet: فِيكُمْ - İçinizde Bulunma / Manevî Rehberlik, حَبَّبَ - Sevdirmek / İmanı Kalbe Yerleştirme	84
2.10.6. Onuncu Âyet: إِنَّمَا - Hasr Edatı / Ancak, إِخْوَةٌ - Kan Kardeşliği / İman Kardeşliği	85
2.11. İ'câzü'l-Kur'ân	85
2.11.1. İstiâre-i Temsiliyye	86

2.11.2. Mecâz-ı Mürsel	86
2.11.3. Teşbîh-i Mücmel	87
2.11.4. İstidrâk	87
2.11.5. İltifât.....	88
2.11.6. Mukâbele.....	88
2.11.7. Tıbâk	89
2.11.8. Cinâs-ı İştikâk	89
2.11.9. Teşbîh-i Belîğ.....	90
2.11.10. İstifhâm-ı İnkârî	90
2.11.11. Teşbîh-i Temsîlî.....	91
2.11.12. Hazf.....	92
2.12. Hitâbü'l-Kur'ân	95
2.12.1. Müminlere Hitap: Söz ve Fiilde Öne Geçmeme	96
2.12.2. Müminlere Hitap: Edep ve Saygı	96
2.12.3. Müminlere Hitap: Haber Doğrulama	97
2.12.4. Hz. Peygamber'e Hitap	97
2.12.5. Mümin Gruplara Hitap: Barışın Tesisi	97
2.12.6. Müminlere Hitap: Kardeşlik ve Rahmet.....	98
2.12.7. Müminlere Hitap: Gizli Günahlardan Sakınma.....	98
2.12.8. İnsanlığa Hitap	98
2.12.9. Bedevîlere Hitap	99
2.13. Vakf ve İbtidâ.....	100
2.14. Emsâlü'l-Kur'ân	103
2.15. Münâsebâtü'l-Kur'ân	104
2.15.1. Hucurât 1. ve Hucurât 18. Âyetleri Arasındaki Münâsebet.....	105
2.15.2. Hucurât 6-9. Âyetleri Arasındaki Münâsebet	106
2.15.3. Hucurât 16-18. Âyetleri Arasındaki Münâsebet	106
2.15.4. Hucurât 1. ve Tevbe 128. Âyetleri Arasındaki Münâsebet	107
2.15.5. Hucurât 1. ve Ahzâb 36. Âyetleri Arasındaki Münâsebet.....	107
2.15.6. Hucurât 10. ve Âl-i İmrân 103. Âyetleri Arasındaki Münâsebet.....	108
2.15.7. Hucurât 11., Nisâ 29. ve Hûmeze 1. Âyetleri Arasındaki Münâsebet	108
2.15.8. Hucurât 12. ve Nûr 12. Âyetleri Arasındaki Münâsebet.....	109
2.15.9. Hucurât 13. ve Meryem 72. Âyetleri Arasındaki Münâsebet	109
2.15.10. Hucurât 14. ve Enbiyâ 47. Âyetleri Arasındaki Münâsebet	110

2.16. Fezâilü'l-Kur'ân	111
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	117
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	122

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Klasik Tefsirlere Göre Hucurât Sûresi'nin i'râb Analizi	74
Tablo 2. Zuhaylî'ye Göre Hucurât Sûresi'nin i'râb Analizi.....	76
Tablo 3. Secâvendî'ye Göre Hucurât Sûresi'nde Vakıf Yerleri.....	101

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
H	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
M	: Milâdî
ö.	: Ölüm Tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok

GİRİŞ

Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için âyetlerin indiği dönemin ve anlamını etkileyen bazı unsurların iyi bilinmesi gerekir. Bu mesajın doğru anlaşılabilmesi, âyetlerin nüzûl sebeplerinin, dil özelliklerinin ve indiği dönemin sosyal ve kültürel yapısının yanı sıra ekonomik şartlarının da doğru yorumlanmasına bağlıdır. Bu yorum süreci, tarih boyunca *Kur'ân ilimleri* olarak adlandırılan çeşitli ilim dalları aracılığıyla şekillenmiştir. Nüzûl sebepleri, kıraat farklılıkları, garîbü'l-Kur'ân, İ'râb, belâgat ve sûre tertibi gibi konular, tefsir faaliyetinin temel yapı taşları arasında yer almıştır. Bu çalışma, Kur'ân ilimlerinin yöntemsel işlevini daha yakından incelemek amacıyla, toplumsal ilişkiler, haber doğruluğu ve ahlâkî ilkeler gibi konulara değinilen Hucurât Sûresi örneği üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sûrenin, sosyal ve ahlâkî vurgular bakımından güçlü bir içeriğe sahip olması, onu Kur'ân ilimlerinin tefsirdeki kullanımını incelemek için anlamlı ve yerinde bir örnek hâline getirmiştir.

Bu araştırmanın amacı, Hucurât Sûresi'nin klasik ve çağdaş tefsirlerdeki yorumlarını, Kur'ân ilimleri açısından karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışmada âyetlerin farklı dönemlerde ne şekilde yorumlandığı ve bu yorumlar sırasında Kur'ân ilimlerinden ne derecede yararlanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yorumların hem içerik yönüyle hem de kullanılan ilmî yöntemler açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma, özellikle Kur'ân ilimleriyle doğrudan ilişkili alanlara odaklanmakta; bu ilimlerin klasik ve çağdaş müfessirler tarafından nasıl kullanıldığı karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bu karşılaştırma yoluyla, Kur'ân ilimlerinin zaman içindeki değişim ve süreklilikleri ortaya konulmaktadır. Süreklilik, Kur'ân'ın temel mesajlarının ve ahlâkî öğretilerinin farklı dönemlerde de korunarak yorumlanmasını ifade ederken; değişim, bu yorumların yöntem, vurgu ve Kur'ân ilimlerinin kullanım biçimleri açısından zamanla farklılık göstermesini ifade etmektedir. Bu çerçevede, klasik tefsir mirasının çağdaş tefsir anlayışlarına nasıl yansıdığı ve ne ölçüde dönüştüğü analiz edilmektedir.

Araştırma, nitel bir yöntem benimsenerek yürütülmüş ve temel olarak karşılaştırmalı doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışmada yazılı kaynaklar, yani klasik ve çağdaş tefsir metinleri esas alınmıştır. Her bir âyet değerlendirilirken, ilgili Kur'ân ilimlerine dair çeşitli başlıklar dikkate alınmış; klasik dönem tefsirlerinde yer alan açıklamalar ile çağdaş

tefsir yorumları ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu yorumlar karşılaştırılırken kimi zaman doğrudan alıntılara yer verilmiş, kimi zaman ise görüşlerin benzer ve farklı yönleri karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Bu yöntem hem betimsel hem de analitik bir yaklaşımla, Kur'ân ilimlerinin farklı dönemlerde nasıl kullanıldığı, hangi yönlerinin öne çıkarıldığı ya da hangilerinin ihmal edildiği sorularına sistematik bir bakış açısıyla cevap aramaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, yalnızca Hucurât Sûresi ile sınırlandırılmıştır. Sûrede yer alan âyetlerin, klasik ve çağdaş dönem tefsirlerinde Kur'ân ilimleri bağlamında nasıl yorumlandığı incelenmiştir. Tefsir literatürü bütünüyle taranmamış; bunun yerine her dönemin genel eğilimlerini yansıtan, temsil gücü yüksek temel eserler esas alınmıştır. Araştırma boyunca odak noktası, doğrudan Kur'ân ilimleriyle ilgili başlıklar olmuştur. Bununla birlikte, anlamın eksik kalmaması adına, âyetlerin kısa tefsiri yapılırken fikhî çıkarımlara, kelâmî yaklaşımlara, tarihî-sosyolojik bağlamlara ve siyasal yorumlara da gerektiği ölçüde yer verilmiştir.

Literatür tarandığında, Kur'ân ilimleri bağlamında belirli sûreleri merkeze alan bazı yüksek lisans tezlerinin, bu araştırmayla benzer bir bakış açısını paylaştığı görülmektedir. Özellikle Hasan Karal'ın *Kur'ân İlimleri Bağlamında Muhammed Sûresi*,¹ Elif Saliha Lebit'in *Kur'ân İlimleri Bağlamında İbrahim Sûresi*² ve Mustafa Eynir'in *Kur'ân İlimleri Bağlamında Hicr Sûresi*³ başlıklı çalışmaları, söz konusu alanda müstakil sûre tahlilleri sunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda, Kur'ân ilimleri klasik ve çağdaş tefsir perspektifleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmamaktadır. Bu araştırma ise Hucurât Sûresi'ni her iki dönem tefsirini dikkate alarak mukayeseli biçimde incelemesiyle benzer çalışmalardan ayrılmakta ve bu yönüyle özgün bir yaklaşım sergilemeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada klasik ve çağdaş dönem tefsirleri ile Kur'ân ilimlerine dair temel eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Âyet mealleri için ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*⁴ esas alınmıştır. Klasik dönem tefsirleri olarak; Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi 'u'l-beyân*, Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, Zemaşşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*,

¹ Hasan Karal, *Kur'ân İlimleri Bağlamında Muhammed Sûresi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

² Elif Saliha Lebit, *Kur'ân İlimleri Bağlamında İbrahim Sûresi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

³ Mustafa Eynir, *Kur'ân İlimleri Bağlamında Hicr Sûresi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011).

Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm* adlı eserlerden yararlanılmıştır. Bu eserler, kendi dönemlerinin tefsir yaklaşımını ve yorum geleneğini yansıtmaları sebebiyle tercih edilmiştir. Çağdaş dönem tefsirleri olarak Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1361/1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*, Seyyid Kutub'un (ö. 1386/1966) *Fî zîlâli'l-Kur'ân*, Mevdûdî'nin (ö. 1399/1979) *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İbn Âşûr'un (ö. 1393/1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Vehbe Zuḥaylî'nin (ö. 1436/2015) *et-Tefsîrû'l-münîr* ve Derveze'nin (ö. 1377/1958) *et-Tefsîru'l-ḥadîs* adlı eserlerden ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan, müellif heyeti tarafından hazırlanan *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* adlı eserden yararlanılmıştır. Bu tefsirler, çağdaş dönem anlayışını yansıtmaları ve klasik tefsirlerle karşılaştırılmaya elverişli olmaları sebebiyle seçilmiştir. Kur'ân ilimlerinin temelini ve çalışma yöntemlerini belirlemek amacıyla, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-'irfân* ve Şubhî es-Şâlih'in (ö. 1407/1986) *Mebâhiṣ fî 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserlerine başvurulmuştur. Bu kaynaklar aracılığıyla, Kur'ân ilimleriyle ilgili konular sistemli ve anlaşılır bir biçimde ele alınabilmektedir. Bunun yanı sıra, içerik yakınlığı dolayısıyla Erdoğan Baş'ın *Müminler Arası Beşerî Münasebetler: Hucurât Sûresi Tefsiri*,⁵ ile Şahin Güven'in *Erdemli Toplumun İnşası: Hucurât Sûresi Tefsiri*⁶ adlı eserlerinden de yararlanılmış, ancak bu iki çalışma temel kaynak olarak değil, destekleyici nitelikte yardımcı başvuru eserleri olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Girişte, çalışmanın amacı, yöntemi, kaynakları ve literatürdeki yeri açıklanmıştır. Birinci bölümde Hucurât Sûresi tanıtılmış, ardından sûre klasik ve çağdaş tefsirler ışığında âyet âyet yorumlanmıştır. Âyetlerin iniş bağlamı, dil yapısı ve ahlâkî içeriği değerlendirilmiş; müfessirlerin görüşleri karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. İkinci bölümde ise sûre, Kur'ân ilimleri açısından ele alınmış; Mekki-Medenî sınıflandırması, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri, kıraat farklılıkları, anlamı tartışmalı kelimeler ve hitap biçimleri gibi konular incelenmiştir. Ayrıca âyetler arasındaki iç bütünlük ile sûreler arası ilişkiler, münâsebât ilmi çerçevesinde ele alınmıştır. Sonuç olarak, Hucurât Sûresi örneği üzerinden klasik tefsirlerdeki yorumların çağdaş tefsirlere nasıl yansıdığı açıklanmış; Kur'ân ilimlerinin ise her iki dönemde de aynı temel mesajları koruyarak, farklı yöntemlerle nasıl kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

⁵ Erdoğan Baş, *Müminler Arası Beşerî Münasebetler -Hucurât Sûresi Tefsiri-* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1998).

⁶ Şahin Güven, *Erdemli Toplumun İnşası -Hucurât Sûresi Tefsiri-* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012).

BİRİNCİ BÖLÜM

HUCURÂT SÛRESİ'NİN TANITIMI VE TEFSİRİ

Bu bölümde önce Hucurât Sûresi tanıtılacak, ardından sûre âyetler hâlinde incelenecektir. Her bir âyet, nüzûl sebebi, dil yapısı, anlam çerçevesi ve taşıdığı ahlâkî-toplumsal ilkeler açısından değerlendirilecektir. Tefsirlerde yer alan açıklamalar klasik ve çağdaş yaklaşımlar temelinde karşılaştırmalı biçimde sunulacak, bu yorumların birey ve toplum üzerindeki etkilerine de değinilecektir.

1.1. Hucurât Sûresi'nin Tanıtımı

Hucurât Sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in içerik ve mesaj bakımından son derece kapsamlı, toplumsal yönü güçlü sûrelerinden biridir. Medine döneminde, Hicret'in dokuzuncu⁷ yılında indirilmiş olup 18 âyetten⁸ oluşur; 343 kelime⁹ ve 1476 harf içerir.¹⁰ Mushaf'ta 49. sırada yer alan sûrenin nüzûl sırasına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Derveze'ye göre 106.¹¹ İbn Âşûr'a göre ise 108. sıradadır.¹² Diğer bazı kaynaklarda sûrenin iniş sırası 99 ile 107 arasında değişmektedir.¹³ Mücâdele Sûresi'nden sonra,¹⁴ Tahrîm Sûresi'nden önce

⁷ Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: ed-Dârü't-Tûnîsiyye li'n-Neşr, 1404/1984), 26/213.

⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023), 5/118.

⁹ Mecdü'd-Dîn Ebû Tâhir Muhammed bin Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Başâ'ir zavi't-temyîz fî lafâ'ifi'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr (Kâhire: el-Mecelletü'l-'A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1416/1996), 1/534.

¹⁰ Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân* (Cidde: Dârü't-Tefsîr, 1436/2015), 24/333; Ebû 'Abdillâh Kurtubî Muhammed b. Ahmed el-Enşârî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etḥîş (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrîyye, 1384/1964), 16/300.

¹¹ Muhammed 'İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîş* (Kâhire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1383/1963), 1/16.

¹² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/213.

¹³ Mustafa Öztürk - Hadiye Ünsal, *Kur'ân Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 250-322.

¹⁴ 'Abdü'l-Müte'âl eş-Şa'îdî, *en-Nazmü'l-fennî fî'l-Kur'ân* (b.y.: Mektebetü'l-Âdâb bi'l-Cemâmîz, t.s.), 290.

indirilmiştir.¹⁵ Âyet sonlarında tekrarlanan fasıla harfleri ن ve م olup,¹⁶ kısa sûreler olarak da bilinen Mufasssal sûrelerin ilki olarak kabul edilmektedir. Özellikle Hanefî mezhebinde Mufasssal sûrelerin Hucurât ile başladığı görüşü yaygındır.¹⁷ Bu sûrelerin beş vakit namazda okunması tavsiye edilmesi, Hucurât Sûresi'nin ibadet hayatındaki yerine de işaret etmektedir.¹⁸

Sûre ismini 4. âyette geçen *hucurât* kelimesinden almaktadır. Arapça kökenli bu kelime, “*etrafı duvarla çevrili yer parçası*” anlamına gelen “*hücre*”nin çoğulu olup, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Mescid-i Nebevî'ye bitişik ve eşlerine tahsis edilmiş özel odalarını ifade eder.¹⁹ Fu'le vezninde yer alan “*hucra*” aynı kalıptan türeyen “*ğurfe*” (oda) ve “*kubda*” (bir avuç) gibi kelimelerle yapısal benzerlik taşımakta, ayrıca kelimenin “*Hucerât*”, “*Hucrât*” ve “*Hucurât*” şeklinde üç farklı kıraatinin bulunduğu kaynaklarında belirtilmektedir. Dördüncü âyette yer alan bu ifadenin geçtiği âyet, sadece lafzî değil, aynı zamanda içerik bakımından da sûrenin özünü yansıttığı için isimlendirme doğrudan muhtevayla örtüşür.²⁰ Bu kelime aynı zamanda Hz. Peygamber'in özel hayatına ve mahremiyetine duyulması gereken saygıyı da simgeler.²¹

Hucurât Sûresi, aynı zamanda “*Ahlâk Sûresi*” olarak da anılır. Bu isim, sûrede bireysel ve toplumsal ahlâka ilişkin ilkelere geniş biçimde yer verilmesinden kaynaklanmaktadır. Müminlerin birbirlerine karşı nasıl davranmaları, toplumsal barışın ve iç huzurun nasıl korunacağı, saygı, nezaket, zan, dedikodu ve alay gibi davranışlardan kaçınmanın gerekliliği gibi pek çok ilke, bu sûre çerçevesinde detaylı biçimde ele alınır.²² Bu yönüyle sûrenin mesajı sadece dışsal davranışları değil, aynı zamanda bireylerin içsel ahlâkî tutumlarını da inşa etmeye yöneliktir. Âyetler hem bireye hem topluma yönelik çift yönlü bir ahlâkî sistem sunar.²³

¹⁵ Seyyid Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an* (Kâhire: Dârü's-Şurûk, 1423/2003), 6/3335; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 5/86.

¹⁶ Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'an*, thk. Ğânim Kudûrî el-Hamd (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûât ve't-Türâs, 1414/1994), 230; Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/116.

¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahtîr ve't-tenvîr*, 26/214.

¹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahtîr ve't-tenvîr*, 26/215.

¹⁹ Nâsirü'd-Dîn Ebû Sa'îd 'Abdullâh bin 'Ömer bin Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdürrahmân el-Maraşelî (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418/1997), 5/134.

²⁰ Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr b. Ahmed ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki gâvâmiẓi't-tenzîl* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1986), 4/357.

²¹ Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1426/2005), 5/431.

²² Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr fî'l-'akîde ve's-şerî'a ve'l-menhec* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1411/1991), 26/212.

²³ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer b. el-Ḥasen b. el-Ḥüseyn et-Teymî er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999), 28/97.

Hucurât Sûresi'nde öne çıkan ahlâkî vurgu, kendisinden önce gelen Fetih Sûresi ile anlam bakımından bütünlük arz ettiği görülmektedir. Fetih Sûresi'nin sonunda müminlerin yüksek ahlâkî vasıfları ve Resûlullah'a olan bağlılıkları övülürken, Hucurât Sûresi'nde bu niteliklerin korunmasına ve toplumsal düzlemde istikrarlı bir biçimde yaşatılmasına yönelik ilkeler ortaya konulmaktadır.²⁴ Bu yönüyle Hucurât Sûresi, Fetih Sûresi'nin bıraktığı yerden ahlâkî düzenin içeriğini daha da derinleştirerek bireysel ve toplumsal davranış ilkelerini ayrıntılandırmaktadır. Özellikle “*Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin*”²⁵ emri, bireyin kendini kontrol etmesini ve toplum içinde saygı sınırlarını gözetmesini öğütleyen temel bir ilke olarak öne çıkar. Böylece her iki sûre arasında hem içerik hem de amaç bakımından güçlü ve tutarlı bir süreklilik sağlanmış olur.²⁶

Hucurât Sûresi'nde yer alan birçok âyetin belirli sosyal hadiseler üzerine inmiş olmasına rağmen, bu âyetlerde ortaya konan ilkelerin evrensel mesajlar taşıdığı görülmektedir. Her bir âyet için birden fazla sebep-i nüzûl rivâyetinin aktarılması, bu hükümlerin yalnızca belirli tarihî bağlamlarla sınırlı kalmadığını, aksine evrensel bir ahlâkî çerçeve sunduğunu göstermektedir.²⁷ Nitekim dördüncü âyetin, Beni Temîm kabilesinden bazı kişilerin Hz. Peygamber'i yüksek sesle çağırımları üzerine nazil olduğu rivâyet edilmekte,²⁸ ancak bu âyet yalnızca tarihsel bir uyarı değil, aynı zamanda kişisel alana, özel yaşama ve peygambere karşı gösterilmesi gereken saygının evrensel bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.²⁹ Benzer şekilde, altıncı âyetin, güvenilir olmayan kimselerin getirdiği haberlerin doğruluğunun araştırılmasını emretmesi, sosyal adaletin tesisi açısından temel bir ilke niteliğindedir.³⁰ Bu tür âyetler, müminleri hem bireysel hatalardan uzak durmaya hem de toplumsal barış ve düzeni zedeleyebilecek davranışlara karşı duyarlı olmaya yönlendirmektedir.

Bütün bu hususlar dikkate alındığında, Hucurât Sûresi'nin insan ilişkilerini düzenlemeye yönelik temel ahlâkî ilkeleri kapsamlı biçimde ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Müslümanların hem birbirleriyle hem de Hz. Peygamber'le olan iletişimlerinde gözetmeleri gereken tutum ve sınırlar sûrede açık bir şekilde tanımlandığı görülmektedir. Saygı,

²⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/91; Zuḥaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/211.

²⁵ el-Hucurât 49/1.

²⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/91.

²⁷ Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, 92.

²⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/499.

²⁹ Mevdûdî, *Teḥfîmü'l-Kur'ân*, 5/431.

³⁰ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 26/218.

doğruluk, nezaket ve toplumsal huzur gibi temel değerler ise âyetlerin bütününe yayılan bir ahlâkî çerçeve içinde vurgulanmaktadır.

1.2. Hucurât Sûresi'nin Kısa Tefsiri

Bu bölümde, Hucurât Sûresi'nin her bir âyeti ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Öncelikle âyetlerin Arapça metni sunulacak, ardından meâli verilecektir. Klasik dönem tefsirlerinden seçilen önemli yorumlar özetlenirken, çağdaş tefsirlerdeki benzer yaklaşımlar tekrarlar ayıklanarak aktarılacaktır. Klasik ve çağdaş tefsirler arasındaki benzerlikler ile farklılıklar vurgulanacak, böylece Hucurât Sûresi hakkında klasik ve çağdaş tefsirlerin bir arada bulunduğu kısa bir tefsir çalışması sunulacaktır

1.2.1. Allah ve Resûlü'nün Önüne Geçmenin Yasaklanması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (1)

*“Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”*³¹

Klasik tefsirlerde birinci âyet, Allah ve Resûlü bir hüküm vermeden önce harekete geçmemenin ve onların buyruklarına tam olarak uymanın gerekli olduğu şeklinde açıklanmıştır.³² Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687), âyetin Allah'ın kitabına ve Resûlullah'ın sünnetine muhalefet edilmemesi gerektiğini ifade ettiğini belirtir. Hasan-ı Basri (ö. 110/728) ve bazı alimler, “önüne geçmeyin” ifadesini, dini meselelerde Allah ve Resûlü'nün hükümlerine aykırı davranmak olarak açıklar. Böyle bir tutumun, İslâm toplumunda fitneye yol açabileceği vurgulanarak müminlerin dikkatli olmaları gerektiği ifade edilir.³³ “Allah'a karşı gelmekten sakının” emri ise, müminleri sorumluluk bilinciyle hareket etmeye ve davranışlarını ilâhî rehberliğe uygun şekilde düzenlemeye çağırır.³⁴

Klasik tefsirlerde olduğu gibi çağdaş tefsirlerde de bu âyet, Müslümanların Allah ve Resûlü'nün hükümleri karşısında kendi görüşlerini öne sürmekten kaçınmaları gerektiğine

³¹ el-Hucurât 49/1.

³² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdi'l-Muhsin eṭ-Türkî (b.y.: Dârü Hicr li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İ'lân, 1422/2001), 21/335; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/350.

³³ Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 9/322; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/351.

³⁴ Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/335; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/323; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/351.

dikkat çeker.³⁵ Âyette geçen “beyne yedey” tabiri kelime olarak “iki el arası” demek olup,³⁶ burada Allah ve Resûlü’nün huzurunda bulunmayı ifade etmektedir.³⁷

Klasikten farklı olarak çağdaş tefsirlerde, bu âyetin namazda imamın önüne geçmenin caiz olmadığına dair hükmün dayanaklarından biri olduğu belirtilmiştir. Bu, Müslümanların Allah ve Resûlü’nün rehberliğini her durumda önde tutmaları gerektiği anlamına gelir. Resûlullah’ın meclisinde bir mesele üzerinde ondan önce konuşmaya kalkışmamak gibi nezaket kuralları da bu kapsamda değerlendirilmektedir.³⁸

Çağdaş tefsirlerde dikkat çekilen bir diğer örnek ise, Resûlullah’ın Mu‘âz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken ona nasıl hüküm vereceğini sormasıdır. Mu‘âz’ın, önce Kur’ân’a, ardından Sünnet’e ve nihayetinde içtihadına başvuracağını belirtmesi,³⁹ içtihadta hem usûl sırasına hem de edep çerçevesine riayet edilmesi gerektiğini göstermektedir.⁴⁰

1.2.2. Hz. Peygamber’in Huzurunda Sesin Yükseltilmesinin Yasaklanması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (2)

“Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber’e yüksek sesle bağırmanın; yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.”⁴¹

Çünkü onun huzurunda olmak, özel bir edep ve tevazu gerektirir. Yüksek sesle konuşmanın, farkında olmadan amelleri boşa çıkarabileceği ve iman üzerinde olumsuz etkiler yapabileceği belirtilmiştir.

Bu tür davranışların uhrevî sonuç doğurabileceği, Kur’ân’da insanların söz ve fiillerini kayıt altına alan Kirâmen Kâtibîn meleklerinden açıkça anlaşılmaktadır. Zira insanın sağında ve solunda bulunan bu meleklerin, her sözü ve davranışı kaydettikleri ifade edilmektedir.

³⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/119; Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/215.

³⁶ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/119.

³⁷ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/215.

³⁸ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/121.

³⁹ Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu‘ayb el-’Arnav’ût - ‘Âdil Murşid vd. (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1421/2001), 7/374 (No. 22451); Muhammed b. ‘Îsâ b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Đahhâk Tirmizî, *Sünenü’t-tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba‘ati Muştafâ, 1395/1975), “Ahkam”, 3 (No. 616).

⁴⁰ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/219.

⁴¹ el-Hucurât 49/2.

Klasik tefsirler açısından bakıldığında, ikinci âyetin Resûlullah'a gösterilmesi gereken saygı ve edep çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Âyette Resûlullah ile konuşurken seslerin alçaltılması gerektiği ifade edilmiştir. İbn Abbas, bu âyet nazil olduğunda Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamberle konuşmalarını fısıltıya indirdiğini, Hz. Ömer'in ise daima alçak sesle konuştuğunu nakletmiştir.⁴² Bu durum, Resûlullah'a duyulması gereken saygının bir yansımasıdır. Müminler, Hz. Peygamber'e hitap ederken onun ismiyle değil, "*Peygamber*" veya "*Resûl*" gibi unvanlarıyla seslenmelidir. Âyette geçen "*yüksek sesle bağırmanın*" ifadesi, Resûlullah'a karşı herhangi bir saygısızlık içermeyen, nezaket dolu bir üslup kullanılması gerektiğini gösterir.⁴³

Bu yaklaşımın bir devamı olarak, müminler birbirleriyle konuştukları yüksek ses tonunu Hz. Peygamberle konuşurken kullanmamalıdır. Çünkü onun huzurunda olmak, özel bir edep ve tevazu gerektirir. Yüksek sesle konuşmanın, farkında olmadan amelleri boşa çıkarabileceği ve iman üzerinde olumsuz etkiler yapabileceği belirtilmiştir.⁴⁴ Bu durumun önemine işaret eden bir örnek ise Sâbit bin Kays'ın (ö. 12/633) yaşadığı endişedir. Yüksek sesle konuşan biri olduğu için amelinin boşa gideceğinden korkarak Resûlullah'ın huzuruna çıkmaktan çekinmiş, ancak Hz. Peygamber onun bu korkusunu gidermiş ve cennetlik olduğunu müjdelemiştir. Bu olay, Resûlullah'a duyulan saygının Allah katındaki değerini açıkça göstermektedir.⁴⁵

Bazı müfessirler, Resûlullah'a yüksek sesle konuşmanın onu küçümsemek anlamına gelebileceğini ve bu davranışın kişiyi küfre götürebilecek bir tutum olarak değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu yorumlar, müminlerin imanlarını zedeleyebilecek saygısız davranışlardan sakınmaları gerektiği yönünde bir uyarı niteliği taşımaktadır.⁴⁶ Ayrıca bazı rivâyetlerde, âyetin münafıkların Resûlullah'a karşı takındıkları saygısız ve küçümseyici tutumlar üzerine nazil olduğu bildirilmektedir.⁴⁷ Münafıkların, Hz. Peygamber'le yüksek sesle konuşarak ona karşı duyarsız ve kaba bir tavır sergilemeleri

⁴² Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdizbe el-Buhârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dârü Tâvḥî'n-Necât, 1422/2001), "Tefsir, (Hucurat)", 2 (No. 4847); Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/322; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/352; Ebû'l-Fidâ' İsmâ'il b. 'Ömer İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (b.y.: Dârü Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999), 7/365.

⁴³ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/352; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/133.

⁴⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/338; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/352; Râzî, *Mefâtîḥu'l-ğayb*, 28/93; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/133; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/367.

⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/340; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/353; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/366.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/324; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/352.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/324.

sebebiyle kınandıkları anlaşılmaktadır.⁴⁸ Böylece âyet hem müminlerin hem de münafıkların Resûlullah'a karşı nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğini açık bir biçimde ortaya koymuştur.

Çağdaş tefsirlerde, bu âyetin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Resûlullah ile konuşurken seslerini kısımlarına dair İbn Hanbel rivayeti çerçevesinde ele alındığı ve klasik yorumlarla benzer biçimde değerlendirildiği görülmektedir.⁴⁹ Bu doğrultuda, âyetin müminlerin Hz. Peygamber'e hitap ederken ölçülü, saygılı ve dikkatli bir üslup benimsemeleri gerektiğine işaret ettiği vurgulanmaktadır. Sâbit b. Kays'ın yaşadığı endişe ve kendisine verilen cennet müjdesi de Resûlullah'a gösterilmesi gereken saygının dinî değer açısından taşıdığı önemi ortaya koyan bir örnek olarak tefsirlerde aktarılmaktadır.⁵⁰

Hz. Peygamber'e hitapta, doğrudan ismi yerine “*Peygamber*” veya “*Resûl*” gibi unvanlarla seslenmenin daha uygun olduğu görüşüne çağdaş yorumlarda da sıkça yer verilmektedir.⁵¹ Ayrıca yüksek sesle konuşmanın, kişinin amellerini farkında olmadan boşa çıkarabileceği⁵² ve iman üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceği ifade edilmektedir.⁵³ Kur'ân'da, insanın söylediği her sözün, sağında ve solunda bulunan Kirâmen Kâtibîn melekleri tarafından kaydedildiği bildirilir.⁵⁴ Her sözün kaydedildiği dikkate alındığında, Hz. Peygamber'e yönelik saygısız bir hitabın söz sahibinin amel defterine olumsuz bir kayıt olarak yansıtacağı unutulmamalıdır. Bu sebeple, Müslümanların Peygamber hakkında konuşurken son derece dikkatli olmaları gerekir.

Çağdaş tefsirlerde, bu âyetin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Resûlullah ile konuşurken seslerini kısımlarıyla ilgili olarak İbn Hanbel'de geçen rivâyet bağlamında ele alındığı ve klasik yorumlarla benzer bir yaklaşımla değerlendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede, âyetin müminlere yönelik olarak Hz. Peygamber'e hitap ederken ölçülü, saygılı ve dikkatli bir üslup benimsemeleri gerektiğine işaret ettiği vurgulanmaktadır. Hitap biçiminde, onun ismiyle değil, “*Peygamber*” veya “*Resûl*” gibi unvanlarla seslenmenin daha uygun olduğu görüşü, çağdaş yorumlarda da sıkça dile getirilmektedir. Yine bu yorumlarda, yüksek sesle

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/324.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 26/55 (No.16133); Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/3339; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/87.

⁵⁰ Buḥârî, *Şaḥîhu'l-Buḥârî*, “Tefsir, (Hucurat)”, 2 (No.4847); Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/352; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/123.

⁵¹ Zuḥaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/222.

⁵² Ali Kaya, *Kur'an'da Azap* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 383.

⁵³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/220.

⁵⁴ Şuayip Karataş, *Kur'an'ın Konusu Olarak Melekler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 267.

konuşmanın kişinin amellerini farkında olmadan boşa çıkarabileceği ve bu davranışın iman üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceği yönünde değerlendirmelere de yer verilmektedir. Söz konusu tefsirlerde, Sâbit b. Kays'ın yaşadığı endişe ve kendisine verilen cennet müjdesi de bu bağlamda aktarılmakta, bu olay Resûlullah'a karşı gösterilmesi gereken saygının dinî değer açısından taşıdığı önemi yansıtmaktadır.

Çağdaş tefsirlerde, âyetin kapsamına dair klasik yorumlardan ayrılan bazı değerlendirmelere de yer verildiği görülmektedir. Bu yaklaşıma göre, sesin alçaltılmasına yönelik buyruk, ezan, bayram tekberi gibi ibadetler sırasında yapılan ve doğası gereği yüksek sesle icra edilen uygulamalar için geçerli değildir. Benzer şekilde, Resûlullah tarafından özel olarak izin verilen durumlar da bu hükmün dışında tutulmuştur. Örneğin, Huneyn Savaşı sırasında Müslümanlar geri çekildiğinde, Hz. Peygamber'in Hz. Abbas'a yüksek sesle çağrıda bulunmasını emretmiş olması, bu yasağın her durumda geçerli olmayıp, duruma göre istisna edilebildiğini göstermektedir.⁵⁵

1.2.3. Hz. Peygamber'in Huzurunda Sesin Alçaltılması ve Takvâ İmtihanının Kazanılması

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَعْفَرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ (3)

*“Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısıyanlar, Allah'ın gönüllerini takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınavdığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.”*⁵⁶

Hucurât Sûresi'nin üçüncü âyetinde, Resûlullah'ın huzurunda seslerini alçaltan müminlerin, Allah tarafından kalpleri takvâ için sıvanmış kimseler olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir. Klasik tefsirlerde bu ifade, söz konusu kişilerin kalplerinin takvâyâ elverişli ve samimi bir duruluğa ulaştığı, Allah'ın onları zorluklar ve sorumluluklar yoluyla eğittiği veya onları içten bir takvâ ile saflaştırdığı şeklinde açıklanır.⁵⁷ “İmtihan” kavramı bu bağlamda, sadece bir deneme değil, arıtma, olgunlaştırma ve içsel bir hazırlık anlamı taşımaktadır. Zemahşerî ve Râzî gibi müfessirler, bu süreci altının ateşte arıtılması gibi kalbin takvâ ile berraklaştırılması olarak yorumlamışlardır.⁵⁸

⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/220; Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/223.

⁵⁶ el-Hucurât 49/3.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/95; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/133.

⁵⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/356; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/133.

Bu yorumlar, çağdaş tefsirlerde de benzer biçimde ele alınmaktadır. Âyette geçen “*imtihan*” kavramı, çağdaş müfessirler tarafından kalplerin takvâya uygun hâle getirilmesi şeklinde açıklanır. Bu durum, kuyumcunun altını yabancı unsurlardan ayırması gibi, Allah’ın da kalpleri takvâ için saflaştırması şeklinde mecazî bir benzetmeyle ifade edilir.⁵⁹ Hz. Ebû Bekir’in, Hucurât Sûresi’nin ikinci âyeti indikten sonra Resûlullah’a yalnızca çok kısık bir sesle hitap etmeye başlaması da bu anlayışı destekleyen tarihî bir örnek olarak aktarılır.⁶⁰ Böylece Allah’ın müminleri, Resûlullah’a gösterilen saygı üzerinden eğittiği belirtilir.⁶¹ Bu saygının karşılığı olarak da müminlere bağışlanma ve büyük bir mükâfat vaat edilmiştir.⁶²

Bu anlayış, çağdaş tefsirlerde Resûlullah’ın vefatından sonra da geçerliliğini koruyan bir hürmet bilinciyle desteklenmektedir. Onun kabrinin başında seslerin alçaltılması gerektiği belirtilerek, hayattayken sahip olduğu yüce konumun vefatından sonra da sürdüğü vurgulanır.⁶³ Bu bağlamda, ona ait sözlerin okunması sırasında da meclisindeymişçesine bir edep ve sükûnet içinde olunmalı, ses yükseltilmemelidir. Aynı özen, Kur’ân tilavetinde de gözetilmeli, böylece bu saygılı tutum, Allah’ın rahmetine erişmeye vesile olarak görülmelidir.⁶⁴

1.2.4. Hz. Peygamber’e Saygısızca Hitap Edenlerin Uyarılması

إِنَّ الَّذِينَ ينادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (4)

“(Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağırانların çoğu akli ermeyen kimselerdir.”⁶⁵

Klasik tefsirlerde bu âyet, Resûlullah’ın ikamet ettiği “*hücre*” kavramı üzerinden, onun mahremiyetine ve özel alanına saygı gösterilmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Müfessirler, bu özel alanın izinsiz ihlal edilmemesi ve özel alana uygun bir şekilde yaklaşılması gerektiğini ifade eder. Resûlullah’ın makamına ve şahsına duyulması gereken derin saygı, onun ikametgahına da yansıtılması gerektiği belirtilmektedir.⁶⁶ Bu bağlamda, âyet Resûlullah’ı hücresinin dışından yüksek sesle çağırان ve izinsiz bir şekilde onun huzuruna girmek isteyen kişileri eleştirir. Bu davranışları sergileyenlerin çölden gelen

⁵⁹ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/124.

⁶⁰ Buḥârî, *Şaḥîḥu’l-Buḥârî*, “İ’tisâm”, 5 (No. 7302).

⁶¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 26/222.

⁶² Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/221.

⁶³ Kûṭub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3340.

⁶⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/222.

⁶⁵ el-Hucurât 49/4.

⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/357; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/134.

bedeviler olduğu belirtilir. Bu kişiler, Resûlullah'a gereken saygıyı göstermemiş ve onun özel alanını ihlal etmişlerdir. Yüksek sesle çağırmak gibi saygısız tutumlar, âyetle kınanmış ve bu tür davranışların kabul edilemez olduğu açıkça belirtilmiştir.⁶⁷

Resûlullah'a karşı bu tür davranışlarda bulunanlar “*aklı ermeyen kimseler*” şeklinde nitelendirilmiştir. Bu düşüncesizliğin Hz. Peygamber'in makamının ciddiyetini yeterince kavrayamamaktan ileri geldiği ifade edilmiştir.⁶⁸ Âyette, ona gösterilmesi gereken saygının yalnızca doğrudan hitap anlarında değil, her durumda sürdürülmesi gerektiği öğretilmektedir. Hz. Peygamber'e yönelik saygısız davranışların, iman açısından ciddi bir kusur olduğu özellikle belirtilmiştir. Müminlerin hem onun huzurunda hem de günlük yaşamlarında bu saygıyı daima gözetmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu uyarı, Hz. Peygamber'e duyulan saygının müminlerin hayatındaki mânevî önemini bir kez daha hatırlatmaktadır.⁶⁹

Bu anlam çerçevesi, bazı çağdaş yorumlarda da benzer biçimde ele alınmakta; özellikle “*Odaların arkasından sana bağıranlar*” ifadesinin Medine'ye gelen Benî Temîm heyetine işaret ettiği belirtilmektedir. Bu heyet, Hz. Peygamber'i yüksek sesle dışarıdan çağırmış, bu davranış Allah tarafından kınanmıştır.⁷⁰ “*bağıranların çoğu*” ifadesi ise, ya Arap dilinde yaygın olan çoğunluğu zikredip tamamı kastedilen bir üslup olarak değerlendirilmiş ya da gerçekten içlerinden çoğunluğunun bu saygısızlığı kavramaya aklının ermediği belirtilmiştir.⁷¹ Âyetin devamında ise bu kişilerin sabredip Resûlullah'ın kendilerine çıkmasını beklemeleri hâlinde, bunun kendileri için daha hayırlı olacağı ifade edilmiştir. Müminlere, Resûlullah'a karşı aceleci değil, sabırlı ve ölçülü bir yaklaşım sergilemeleri gerektiği hatırlatılmıştır.⁷²

1.2.5. Sabırlı Olmanın Tavsiye Edilmesi

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (5)

“Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷³

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/325; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/357; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/96; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/134.

⁶⁸ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/357; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/134.

⁶⁹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/357; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/96.

⁷⁰ Kütüb, *Fî zîlâli'l-Kur'ân*, 6/3340; Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/217.

⁷¹ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/221.

⁷² Kütüb, *Fî zîlâli'l-Kur'ân*, 6/3340.

⁷³ el-Hucurât 49/5.

Beşinci âyet Hz. Peygamber'in izni olmadan harekete geçmenin edebe aykırı olduğunu bildirmekte, Resûlullah'ın huzurunda sabırla ve sükûnet içinde beklemenin, onun iznini gözeterek hareket etmenin mümince bir tutum olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁴ Klasik tefsirlerde âyette geçen “*sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu*” ifadesi müminlere acelecilikten uzak durmaları gerektiğini hatırlatan bir uyarı olarak değerlendirilmiştir. Sabır, bu bağlamda hem dünyevî hem de uhrevî anlamda daha hayırlı sonuçlara vesile olan bir erdem olarak öne çıkarılmıştır.⁷⁵ Âyetin devamında yer alan “*Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*” ifadesi ise yapılan hatalara rağmen Allah'ın affediciliğine sığınabileceğini ve sabır gösterenlerin ilâhî rahmete mazhar olabileceklerini ifade etmektedir. Bu yönüyle sabrın hem mânevî kazançlara hem de affedilmeye vesile olabilecek kadar önemli bir tutum olduğu ortaya konmuştur.⁷⁶ Râzî âyeti esirleri almaya gelenlerin davranışlarıyla ilişkilendirerek yorumlamış, eğer sabredilmiş olsaydı esirlerin tamamının serbest bırakılmasının daha kolay ve hayırlı olabileceğini belirtmişlerdir.⁷⁷ Bu yaklaşım, sabrın sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de daha iyi sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekmektedir.

Sabır vurgusu bu âyette belirgin bir şekilde yer alırken, konu çağdaş tefsirlerde daha çok toplumsal iletişim ve bilinçli davranış bağlamında ele alınmaktadır. “*kendileri için daha iyi olurdu*” ifadesi, aceleci davranışların bireylere zarar verebileceğini ve sabrın neticesinde daha büyük faydaların doğacağını ima eder. Acelecilik hem dünyevi hem uhrevi sonuçları olumsuz etkileyebilir; bu nedenle müminlerin her durumda sabırlı ve ölçülü olmaları gerektiği öğütlenir.⁷⁸

Âyetin sonunda yer alan “*Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*” ifadesi, Allah'ın rahmetinin sınırsız olduğunu ve hata edenlerin doğru yola dönmeleri hâlinde affedileceklerini hatırlatır. Bu, Hz. Peygamber'e karşı sergilenen saygısızlıkların bile affedilebileceğini, önemli olanın bu hatadan ders çıkarıp tevazu ve edeple hareket etmeye yönelmek olduğunu gösterir.⁷⁹ Bu âyette yer alan edep öğretisinin İslâm toplumuna nasıl yansıdığına da dikkat çekilmiştir. Resûlullah'a gösterilen saygı anlayışı, sonraki dönemlerde din âlimlerine ve hocalara yönelik tutumları da şekillendirmiştir. Müslümanlar hocaların ve

⁷⁴ Beydâvî, *Envârü'l-tenzîl*, 5/134.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/97; Beydâvî, *Envârü'l-tenzîl*, 5/134; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/369.

⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/348; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/97; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/359.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/97.

⁷⁸ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/221.

⁷⁹ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/221.

âlimlerin huzuruna ancak çağrıldıklarında girmiş, onları rahatsız etmemiştir.⁸⁰ Bu uygulama, İslâm toplumunda ilme ve ilim ehline gösterilen saygının bir tezahürü olarak kabul edilmiştir.

1.2.6. Fâsıktan Gelen Haberin Araştırılması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ (6)

“Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”⁸¹

Mâtürîdî altıncı âyeti, müminlerin kendilerine ulaşan bir haberin doğruluğunu araştırmalarının dinî bir yükümlülük olduğu şeklinde değerlendirmiş ve ayet fâsık kavramı etrafında şekillenen bir çerçevede yorumlanmıştır. Âyet, İslâm toplumunun güvenilir ve teyit edilmiş bilgilere dayanarak hareket etmesi gerektiğini açıkça vurgulamaktadır. Gelen haberin doğruluğunun araştırılmaması, toplumsal fitnelere ve yanlış kararların alınmasına neden olabilir. Bu sebeple, müminlerin duydukları her haberi sorgulama ve teyit etme sorumluluğu vardır.⁸² Âyette geçen “fâsık” nitelemesi, genel olarak dinî kurallara riayet etmeyen, güvenilirliği zayıf ve günahkâr kimseler için kullanılmakta, bu tür kişilerden gelen bilgilerin titizlikle araştırılması gerektiği ifade edilmektedir. Aksi hâlde telafisi güç hataların meydana gelebileceğine dikkat çekilmiştir.⁸³

Bazı müfessirler, adil bir kimsenin getirdiği haberin doğruluğuna güvenilebileceğini ve bu nedenle araştırma gereği duyulmadan kabul edilebileceğini belirtmişlerdir. Adil kişi, İslâmî kurallara bağlı, güvenilir ve dürüst bir birey olarak tanımlanır. Bu niteliklere sahip kimselerin aktardığı haberler, çoğunlukla teyide ihtiyaç duyulmaksızın geçerli sayılmıştır.⁸⁴ Buna karşılık, fâsık bir kişinin verdiği bilginin doğruluğu araştırılmaksızın kabul edilmemiş; aksine bu tür haberlerin geçerliliği, ancak doğruluğunun tespitiyle mümkün görülmüştür. Fâsık bir kimsenin şahitliği meselesi de bu bağlamda tartışmalı bir konu olarak ele alınmıştır. Bazı âlimler, fâsıkın şahitliğini bütünüyle reddederken; bazıları, belirli şartlar altında bu tür bir şahitliğin kabul edilebileceğini ifade etmiştir.⁸⁵

⁸⁰ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 6/3340.

⁸¹ el-Hucurât 49/6.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/326.

⁸³ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/360; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/98; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/134.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/326; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/134.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/326; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/360; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/98; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/134.

Herhangi bir haber topluma aktarılmadan önce hem içeriğinin doğruluğu teyit edilmeli hem de yayıldığı takdirde doğuracağı toplumsal etkiler titizlikle değerlendirilmelidir.⁸⁶ Aksi hâlde, araştırılmadan kabul edilen bilgiler bireyleri farkında olunmaksızın hatalı kararlara sürükleyebilir ve bu kararların sonuçları son derece ağır olabilir. Âyette, böyle bir yanılğı sonrası duyulan derin üzüntü “*pişmanlık*” kavramıyla ifade edilerek, aceleci tutumlardan kaçınılması ve her adımın temkinli atılması gerektiği öğütlenmektedir.⁸⁷

Seyyid Kutub’a göre bu âyet, fâsık bir kimse tarafından getirilen haberlerin doğruluğunun mutlaka araştırılması gerektiğine dikkat çekmekte, bireylerin bilgiye karşı temkinli ve bilinçli bir yaklaşım sergilemeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.⁸⁸ Müfessirler, âyetin nüzûl sebebini genellikle Velîd b. ‘Ukbe (ö. 61/680) olayıyla ilişkilendirir. Ancak Velîd’in daha sonraki dönemlerde önemli görevler üstlenmiş olması ve sahabe tarafından açıkça eleştirilmemiş olması, bu nitelemenin kesinliğini tartışmalı hâle getirmiştir.⁸⁹ Rivâyete göre Velîd, Beni Mustalik kabilesine gönderilmiş, ancak onların kendisine saldıracaklarını zannederek geri dönmüş ve durumu Resûlullah’a yanlış şekilde aktarmıştır. Hz. Peygamber’in bu habere dayanarak harekete geçmek üzereyken bu âyetin indiği aktarılmaktadır.⁹⁰

Müfessirlerin çoğu, Velîd’in hatasının kasıtlı değil, acelecilikten kaynaklandığı konusunda görüş birliğindedir.⁹¹ Resûlullah’ın ona “*Dikkatli olmak Allah’tandır, acelecilik şeytandandır*”⁹² buyurduğu nakledilmektedir. Çağdaş müfessirler ayrıca bu âyetin özellikle yöneticilerin gelen bilgileri doğrulamadan ceza ya da işlem yapmamaları gerektiğine işaret ettiğini vurgular. Âyette geçen pişmanlık ifadesi, hatalı bir kararın ahlâkî ve toplumsal sonuçlarına dikkat çeker. Bu uyarı, karar vericilerin yalnızca açık ve güçlü delillerle hareket etmeleri gerektiğine işaret eder.⁹³

⁸⁶ Ahmet Nair, *Kur’ân-ı Kerim’de Korku* (Ankara: Gece Akademisi, 2019), 58.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/328; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/361; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/100; İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/371.

⁸⁸ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3341.

⁸⁹ Ahmet Şehit Tuna - Muhsin Düğeroğlu, “Tefsir ve Tarih Materyali Arasında Velîd b. Ukbe’nin (öl. 61/680-81) Fasıklığı Tartışması: Hucurât Sûresi 6. Ayetin İniş Sebebi Hakkındaki Rivayetlerin Analizi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Nisan 2025), 321-342

⁹⁰ Zuḥaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/226; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/90.

⁹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/229; Zuḥaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/226.

⁹² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. ‘Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdi’l-Muhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr li’l-Buḥûs ve’d-Dirâsâti’l-‘Arabiyyeti ve’l-İslâmiyye, 1432/2011), 20/299 (No. 20295).

⁹³ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 5/439; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/89.

1.2.7. İmanın Güzel, Küfrün Çirkin Gösterilmesi

وَاَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (7)

“Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fâsıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”⁹⁴

Klasik tefsirlerde bu âyet, Allah’ın kalpleri imanla süslemesinin O’nun bir lütfu olduğu şeklinde açıklanır. Ayrıca müminlere, Allah Resûlü’nün aralarında olduğu hatırlatılır. Peygamber’in rehberliğinin ne kadar önemli olduğu ve onun yolundan sapmamak gerektiği vurgulanır.⁹⁵ Bu bağlamda, imanın kalplerde kök salmış olması ve küfür, fısık ve isyanın müminler nezdinde çirkin görülmesi, gerçek imanın belirtisi olarak sunulur. Bu, müminlerin imanında şüphe olmaması ve imanlarının kuvvetli olması gerektiğini ifade eder. Aynı şekilde âyet, imanı kalplerinde süslenmiş, küfür ve günaha karşı nefret duyan müminlerin, doğru yolda olanlar olduğunu bildirir. Bu doğru yol, İslâm’ın çizdiği istikamet olup, müminlerin bu yolda sabır ve sebatla ilerlemeleri gerektiğini belirtir. İman, sadece bir kabul değil, aynı zamanda insanın hayatını şekillendiren bir rehberdir.⁹⁶

Bu çerçevede değerlendirilen âyetin, icmânın delil olup olmadığına dair tartışmalarda da gündeme getirildiği görülmektedir. Bazı alimler, eğer icma delil olsaydı, Hz. Peygamber’in sahabenin görüşlerine uyması halinde onların hataya düşmemesi gerekirdi, diyerek icmânın delil olmadığını ileri sürmüştür. Ancak bu görüş eleştirilmiştir; çünkü vahyin devam ettiği dönemde hükümler henüz tamamlanmamıştı. Hz. Peygamber’in vefatıyla vahiy sona ermiş ve dinin esasları son hâlini almıştır. Bu nedenle, alimlerin ittifakı bir delil teşkil eder ve âyeti icmânın geçersizliğine delil göstermek isabetli değildir.⁹⁷

Çağdaş tefsirlerde Allah’ın imanı kalplere yerleştirmesi ve sevdirmesi, imânî bağlılığı kuvvetlendiren bir lütuf olarak değerlendirilir. Aynı zamanda küfür, fısık ve isyanın çirkinleştirilmesi, bireyin kötülükten bir uzaklık duymasını sağlar.⁹⁸ Âyetin sonunda geçen *“doğru yolda olanlar”* ifadesi, imanı sevip küfürden nefret eden Müslümanları

⁹⁴ el-Hucurât 49/7.

⁹⁵ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/361; Beydâvî, *Envârü ’l-tenzîl*, 5/135.

⁹⁶ Taberî, *Câmi’u ’l-beyân*, 21/356; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/329; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/101.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/328.

⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve ’l-tenvîr*, 26/236; Zuḥaylî, *Tefsîrû ’l-münîr*, 26/229.

kastetmektedir. Bu doğru yol, Allah'ın nimeti ve hidâyetinin bir sonucudur.⁹⁹ Âyet, Resûlullah'ın müminler arasında bulunmasının ne büyük bir rahmet olduğunu da hatırlatır. Şâyet Hz. Peygamber, her meselede müminlerin görüşlerine uysaydı, bu onların zararına olabilirdi. Bu yönüyle Hz. Peygamberin rehberliği, şeriatın ilkeleri doğrultusunda ilâhî bir koruma ve kolaylık sunar.¹⁰⁰ Nitekim, şer'î meseleler dışındaki konularda Resûlullah sahabeleriyle istişare etmiştir. Örneğin Bedir Savaşı'nda su kaynağının yeri hakkında sahabenin görüşüne başvurması, istişarenin önemini gösterir. Ancak şeriatın belirleyici olduğu alanlarda vahiy esastır ve bu çerçevenin dışına çıkılmaz.¹⁰¹

1.2.8. Allah'ın Lütü ve Nimetinin Hatırlatılması

(8) فَضَّلَا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ حَكِيمٌ

*“Allah, kendi katından bir lütuf ve nimet olarak böyle yaptı. Allah, hakkıyla bilendir; hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹⁰²

Klasik tefsirlerde bu âyetin, Allah'ın nimetlerini hikmet ve ilimle verdiğine işaret ettiği belirtilir. Müminlere bahşedilen iman, hidâyet ve takvâ gibi mânevî nimetlerin ilâhî bir ikram olduğu vurgulanır. Bu nimetlerin, insanların kendi çabalarıyla değil, Allah'ın rahmeti ve hikmetiyle verildiği ifade edilir. Âyet, müminlerin sahip oldukları her türlü hayrın kaynağının Allah olduğunu hatırlatır.¹⁰³ Âyette geçen *“Allah, hakkıyla bilendir; hüküm ve hikmet sahibidir”* ifadesi, Allah'ın her şeyi bildiğini ve her şeyi hikmetle yaptığını hatırlatır. Müfessirler, bu ifadeyle, Allah'ın müminlere olan lütfunun ve onlara verdiği nimetlerin hikmetle dolu olduğunu belirtirler. Bu nedenle, müminlerin Allah'ın emir ve yasaklarına uymalarının gerekliliği üzerinde durulmuştur.¹⁰⁴

Çağdaş müfessirler, âyette geçen *“fazl”* ve *“ni'met”* kavramlarını, bireyin hayatını yönlendiren temel değerler olarak ele alır. Bu bağlamda, Allah'ın müminlere imanı sevdirmesi, onları küfür, fık ve isyandan uzaklaştırması, doğrudan ilâhî bir lütuf olarak değerlendirilir. Bu yönüyle âyet, imânî istikametini yalnızca bireysel irade ile değil, Allah'ın yönlendirmesiyle mümkün olduğuna işaret eder.¹⁰⁵ Âyet aynı zamanda müminlere, sahip

⁹⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/3342; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5/439.

¹⁰⁰ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/3342.

¹⁰¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/225.

¹⁰² el-Hucurât 49/8.

¹⁰³ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/135.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/330; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/372.

¹⁰⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/132.

oldukları iman nimetini hatırlamalarını ve bu lütfâ karşılık şükür duygusunu canlı tutmalarını telkin eder.¹⁰⁶

1.2.9. Müminler Arasındaki Anlaşmazlıkların Giderilmesinin Emredilmesi

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (9)

“Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.”¹⁰⁷

Klasik tefsirlerde bu âyet, müminler arasındaki ihtilafların çözümünde adaletin esas alınması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Müslümanlar arasında nadiren de olsa silahlı çatışmalar çıkabilir; böyle durumlarda barışı sağlamak için gerekirse güç kullanılabilir. Bu savaşın meşruiyeti, aşırıya kaçmadan adaleti yeniden tesis etmek ve Allah’ın emirlerini uygulamakla sınırlı olup; savaşın ancak zulmü durdurmak ve saldırgan tarafı barışa zorlamak için bir araç olduğu vurgulanır.¹⁰⁸ Âyette geçen “Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa” ifadesi, saldırgan tarafın yani bâğî grubun İslâm toplumuna zarar verdiği anlamında yorumlanır. Bu durumda, saldırgan tarafa karşı direnç gösterilmesi ve onların Allah’ın emrine uymaya zorlanması gerektiği belirtilir. Bâğî grup, meşru otoriteye karşı çıkan ve barışı bozan taraf olarak değerlendirilir.¹⁰⁹

Âyet, saldırgan tarafın Allah’ın emrine döndüğünde, aralarındaki ihtilafın adaletle çözülmesini emreder. Bu âyet, adaletin müminler arasındaki barışın temeli olduğunu vurgular. İhtilafın çözümünde ise tarafsızlık ve hakkaniyet ilkelerine bağlı kalınması gerektiği, bu suretle barışın kalıcı hale getirilebileceği belirtilir.¹¹⁰ Âyette geçen “artık aralarını adaletle düzeltin” ifadesi, barışın ancak adaletle sağlanabileceğini belirtir. Adaletin İslâm toplumunda temel bir değer olduğunu ve adaletin sağlanmasının Allah’ın rızasını kazandıracağını vurgular. Adalet, müminler arasındaki barışın korunması için vazgeçilmez bir ilke olarak sunulmuştur.¹¹¹

¹⁰⁶ Kütub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3342.

¹⁰⁷ el-Hucurât 49/9.

¹⁰⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/105.

¹⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/365.

¹¹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/366; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/135.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/106; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/135.

Klasik tefsirlerde olduğu gibi çağdaş tefsirlerde de bu âyet, müminler arasındaki ihtilafların çözümünde adaletin esas alınması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak çağdaş tefsirlerde, toplumsal barışın tesisi ve hukuki müdahale sınırları daha ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. İhtilafların öncelikle barışçıl yollarla çözülmesi, barışa yanaşmayan tarafa ise gerektiğinde güç kullanılabileceği belirtilmiştir. Saldırgan taraf Allah'ın emrine dönerse, adaletin gözetilmesi ve adil bir barışın sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.¹¹²

Bâğîlere karşı ilk adım, itaate çağrı olup; bu çağrıya uyulmaması hâlinde savaş meşru kabul edilmiştir. Ancak savaşın amacı bâğîleri öldürmek değil, İslâm toplumuna kazandırmaktır.¹¹³ Savaş sırasında esirlerin öldürülmemesi, kaçanların takip edilmemesi, yaralıların öldürülmemesi ve malların ganimet yapılmaması gibi sınırlar çizilmiştir.¹¹⁴ Âyette vurgulanan adalet ilkesinin, her iki tarafın haklarını koruma ve zulmü önleme amacı taşıdığı belirtilmiştir.¹¹⁵ Taraflardan birinin barışı reddetmesi onu zalim konumuna düşürür; bu durumda ona karşı savaş meşru görülür. Fitne tehlikesi hâlinde imam ve şer'î hâkimin barışı zorla tesis edebileceği de ifade edilmiştir.¹¹⁶

Her iki taraf da adaletten saparsa savaştan uzak durmak gerekir; ancak can güvenliği ve zulüm söz konusuysa müdahale edilebilir. Kâdî İbnü'l-'Arabî, (ö. 543/1148) yalnızca hak ehlinin onayladığı adil imamın safında savaşılabileceğini vurgulamıştır.¹¹⁷ Çağdaş tefsirlerde ise bâğîlik¹¹⁸ konusuna kısaca temas edilmekte, bazı yorumlarda mezheplerin bu konudaki görüşlerine de yer verilmektedir.¹¹⁹

1.2.10. Müminlerin Kardeş İlan Edilmesi

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (10)

*“Mü'minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”*¹²⁰

Klasik müfessirler, bu âyeti din kardeşliği bağının nesep bağına üstünlüğü olarak okumuş ve iman merkezli birlik vurgusuna dikkat çekmişlerdir. Âyet, Müslümanlar arasındaki

¹¹² Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/136.

¹¹³ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/243.

¹¹⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/243.

¹¹⁵ Kutub, *Fî zîlâli'l-Kur'ân*, 6/3343; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/93.

¹¹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/241.

¹¹⁷ Mevdûdî, *Teftîhü'l-Kur'ân*, 5/445.

¹¹⁸ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/241.

¹¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/242.

¹²⁰ el-Hucurât 49/10.

kardeşliğin, nesep kardeşliğinden üstün olduğunu belirtir. Bu kardeşlik bağı, Müslümanlar arasında daha güçlü bir birlik ve beraberlik sağlar. Din kardeşliği, nesep kardeşliğinden farklı olarak, iman temelinde kurulur ve bu nedenle daha kalıcı ve güçlü bir bağıdır.¹²¹ Âyette geçen “*Müminler ancak kardeşlerdir*” ifadesi, İslâm toplumundaki müminlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin temelini oluşturur. Bu kardeşlik, kan bağıyla değil, iman bağıyla kurulmuştur. Müslümanlar arasındaki bu güçlü bağ, onları bir arada tutar ve toplumsal düzenin korunmasına katkı sağlar. Müminler, bu kardeşlik bağını korumak ve güçlendirmekle yükümlüdürler.¹²² Müminlerin önceki âyetten de anlaşılacağı üzere aralarındaki anlaşmazlıkları çözmede adalet ve hakkaniyet ilkelerine bağlı kalmaları gerekir. Kardeşlik bağı, bu tür anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini gerektirir ve bu süreçte müminlerin birbirlerine karşı anlayışlı ve hoşgörülü olmaları beklenir.¹²³

Kardeşlik kavramı, çağdaş tefsirlerde sosyal adalet, dayanışma ve toplumsal sorumluluk ilkeleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede din kardeşliğinin, Müslümanlar arasında karşılıklı hak ve yükümlülükler doğurduğu ifade edilmektedir.¹²⁴ Bu bağlamda ilgili âyet, Müslümanların aralarındaki anlaşmazlıkları uzlaşa ile çözmelerini, düşmanlık ve ayrışmadan uzak durmalarını öğütler. Kardeşliğin gereği olarak, müminler birbirlerine karşı şefkatli, adil ve hoşgörülü olmalıdır.¹²⁵ Hz. Ali (ö. 40/661), Cemel ve Sıffin savaşlarında kendisine karşı savaşanların ne müşrik ne de münafık olduğunu, ancak “*haksızlık eden kardeşler*” olduklarını belirtmiştir. Bu yaklaşım, müminler arasındaki ihtilafların iman eksenli bir kopuş değil, çoğunlukla siyasi anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıktığını göstermektedir.¹²⁶ Âyetin sonunda yer alan “*Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*” ifadesi, müminlerin takvâ üzere hareket etmeleri gerektiğini hatırlatır. Takvâ, sadece Allah’a karşı değil, din kardeşlerine karşı da sorumlu ve dikkatli bir tutum sergilemeyi gerektirir.¹²⁷

1.2.11. Alay Etme, Ayıplama ve Kötü Lakap Takmanın Yasaklanması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (11)

¹²¹ Mâtürîdî, *Te`vîlâtü ehli`s-sünne*, 9/332; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/366; Râzî, *Mefâtîhu`l-gayb*, 28/106.

¹²² Mâtürîdî, *Te`vîlâtü ehli`s-sünne*, 9/332; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/366; Râzî, *Mefâtîhu`l-gayb*, 28/106.

¹²³ Râzî, *Mefâtîhu`l-gayb*, 28/106.

¹²⁴ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/138.

¹²⁵ İbn Âşûr, *et-Taahrîr ve't-tenvîr*, 26/244.

¹²⁶ Derveze, *et-Tefsîru`l-hadîs*, 8/511.

¹²⁷ İbn Âşûr, *et-Taahrîr ve't-tenvîr*, 26/245.

*“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğeri alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğeri kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”*¹²⁸

Klasik tefsirlerde, bu âyet toplumsal ilişkilerde saygı, nezaket ve birey onurunun korunması bağlamında açıklanmıştır. Bu çerçevede âyet, Müslümanların birbirleriyle alay etmelerini kesin bir dille yasaklamaktadır. Alay etmek, insanların onurunu zedeleyen ve toplum içinde fitneye yol açan bir davranıştır. Âyet, alay edilen kişinin, alay edenden Allah katında daha hayırlı olabileceğini hatırlatarak, bu tür davranışların ne kadar yanlış olduğunu vurgular.¹²⁹ Âyette geçen *“Birbirinizi karalamayın”* ifadesi, müminlerin birbirlerini küçük düşürücü ve aşağılayıcı sözlerden sakınmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bütün müminler tek bir kişi gibidir; dolayısıyla bir mümin, diğeri bir mümini ayıpladığında, aslında kendisini ayıplamış olmaktadır. Bu ifade, toplumsal barışın korunması adına bireylerin birbirlerine yönelik incitici söz ve davranışlardan kaçınmalarını öğütlemektedir.¹³⁰

Müslümanlar arasında yaygın olan kötü lakap takma alışkanlığının ortadan kaldırılması, *“birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın”* ifadesiyle dile getirilmektedir. Lakap takmak, kişinin itibarını zedeleyebilir ve toplumda huzursuzluğa neden olabilir. Bu sebeple İslâm ahlâkı, bireylerin onurunu korumayı ve karşılıklı saygıyı esas alan bir yaklaşımı öne çıkarır.¹³¹

İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmanın ne kadar olumsuz bir durum olduğuna bu âyette dikkat çekilmektedir. Bir müminin imandan sonra fâsıklıkla anılması, onun imanını zedeleyecek ve toplumda kötü bir örnek teşkil edecektir. Bu nedenle, müminlerin hem kendi aralarında hem de toplum içinde ahlâklı ve edep kurallarına uygun davranmaları gerektiği vurgulanır.¹³² Âyetin son kısmı ise, kim tevbe etmezse onların zalimler olduğunu bildirir. Bu ifade, müminlerin hatalarını fark ettiklerinde derhal tevbe etmeleri gerektiğini ve Allah’tan bağışlanma dilemelerinin önemini vurgular. Tevbe etmeyenlerin ise zalim olarak

¹²⁸ el-Hucurât 49/11.

¹²⁹ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 21/364; Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 9/333; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/368; Râzî, *Mefâtîhu l-ğayb*, 28/108; Beydâvî, *Envârü t-tenzîl*, 5/136.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 9/334; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/369; Râzî, *Mefâtîhu l-ğayb*, 28/108; Beydâvî, *Envârü t-tenzîl*, 5/136; İbn Keşîr, *Tefsîru l-Kur’ânî l-‘azîm*, 7/376.

¹³¹ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 21/365; Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 9/334; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/370; Râzî, *Mefâtîhu l-ğayb*, 28/108.

¹³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 9/335; Râzî, *Mefâtîhu l-ğayb*, 28/108; Beydâvî, *Envârü t-tenzîl*, 5/136.

nitelendirilmesi, İslâm toplumunda bireylerin sorumluluklarını hatırlatır ve onları doğru yola yönlendirir.¹³³

Çağdaş tefsirlerde bu âyet, Müslümanların birbirleriyle alay etmesini ve küçümseyici tavırlar sergilemesini ahlâkî açıdan reddeder. Toplumsal barışı tesis etmek ve bireyler arasında sevgi, saygı ve kardeşliği güçlendirmek için bu tür davranışlardan uzak durulması gerektiğini vurgular.¹³⁴ Alay edilen kişinin, alay edenden daha hayırlı olabileceği ihtimali özellikle vurgulanarak, insanların birbirine karşı daha dikkatli ve saygılı davranmaları öğütlenmiştir.¹³⁵ Ayrıca âyette yalnızca erkekler değil, kadınların da bu tür davranışlardan sakınmaları gerektiği açıkça ifade edilmiştir.¹³⁶

Kötü lakap takmanın ahlâkî ve sosyal yıkımları, çağdaş tefsirlerde detaylı biçimde işlenmiştir. Bu tür lakaplar bireyin itibarını zedelediği gibi, kişiler arasında düşmanlık ve fitneye yol açabilir. Cahiliye döneminde yaygın olan bu kötü alışkanlıklar, İslâm'ın gelişiyle birlikte ortadan kaldırılmak istenmiştir.¹³⁷ “İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır!” ifadesi, bu tür kötü davranışların imana zarar verebileceğini vurgular. Bu nedenle Müslümanlar, imanlarının bir gereği olarak söz ve davranışlarında edep ve sorumluluk bilinci taşımalıdır.¹³⁸ Ayetin sonunda yer alan “Kim tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir” uyarısı, bu tür kötü davranışları sürdürüp tevbe etmeyen kişilerin zalimler olarak değerlendirileceğini bildirir. İslâm, hatalardan dönmeyi ve tövbe etmeyi teşvik eder. Tövbe eden kişi, Allah'ın rahmetine ve affına nail olabilir.¹³⁹

1.2.12. Zan, Tecessüs ve Gıybetin Yasaklanması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ (12)

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”¹⁴⁰

¹³³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/108.

¹³⁴ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/251.

¹³⁵ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/251.

¹³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/247; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/251.

¹³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/246; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/253.

¹³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/244; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/253.

¹³⁹ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/258.

¹⁴⁰ el-Hucurât 49/12.

Klasik tefsirlerde bu âyet suizan, tecessüs ve gıybetin bireyler ve toplum üzerindeki yıkıcı etkileriyle birlikte ele alınmıştır. Bu doğrultuda âyetteki, “*Zannın birçoğundan sakının*” ifadesi, müminlerin başkaları hakkında kesin bilgiye dayanmayan düşüncelerden sakınmaları gerektiğine işaret eder. Bu âyet, özellikle kötü zanlar beslemenin toplumsal fitneye yol açabileceğini ve bireyler arasındaki güven duygusunu zedeleyebileceğini belirtir. Zannın bir kısmının günah olarak nitelendirilmesi, bu tür davranışların ahlâkî ve dini açıdan ne kadar tehlikeli olduğunu gösterir.¹⁴¹

Dinimizde iyi zanda bulunmak teşvik edilirken, kötü zanda bulunmak yasaklanmıştır. Hadis-i şeriflerde de zanda bulunmanın ne kadar tehlikeli olduğu vurgulanmış, zannın, sözlerin en yalanı olduğu belirtilmiş,¹⁴² “*Şüphesiz ki, yöneticiler insanlardan kuşkulanırlarsa onları fesada uğrattırlar.*”¹⁴³ hadisinde idarecilerin bile insanlara karşı şüpheci yaklaşmamaları gerektiği ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Kur’ân’da, “*Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın*” buyrulurken, Hz. Peygamber de “*Müslümanların ayıplarını araştırmayın; kim onların ayıplarını araştırırsa, Allah onu evinde bile rezil eder*”¹⁴⁵ diyerek tecessüsün toplumsal huzuru bozabileceğine ve İslâm ahlâkına aykırı olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁴⁶ Bu nedenle, Müslümanlar, birbirlerinin özel hayatına saygı göstererek kardeşlik bağlarını korumalıdır.

Gıybetin, ölmüş bir kardeşin etini yemek kadar iğrenç bir davranışa benzetilmesi, bu eylemin ne kadar çirkin ve tiksindirici olduğuna dikkat çeker. Bu teşbih, gıybetin İslâm ahlâkında basit bir kusur değil, ciddi bir günah olarak değerlendirildiğini gösterir. Toplumda ise fitneye, düşmanlığa ve güvensizliğe yol açabileceği ifade edilir.¹⁴⁷ Allah, bazı zanların günah olduğunu belirtmiş, ancak bunların tamamı değil, yalnızca bir kısmı istisna edilmiştir. Cebir ve zorlamaya maruz kalan bir kişi, açık bir tehditle karşı karşıya kaldığında, bu tehdide boyun eğerek gerçekleştirdiği fiil sebebiyle sorumlu tutulmaz ve bu tür bir fiil mubah kabul

¹⁴¹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/371; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/110; Beydâvî, *Envârü'l-tenzîl*, 5/136.

¹⁴² Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, “Nikah”, 46 (No.4849).

¹⁴³ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşir el-Ezdi es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü ebî Dâvûd me'a şerḥihî 'avni'l-ma'bûd* (Dehlî: el-Maṭba'atü'l-Enşâriyye, 1323/1913), “Edeb”, 37 (No. 4889).

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/335; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/373.

¹⁴⁵ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân, *Şaḥîḥu ibn Hibbân*, ed. Muhammed Ali Sönmez - Halis Ay Demir (Beyrût: Dâru İbn Hâzım, 1433/2012), 3/27 (No. 1874).

¹⁴⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/372; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/110; Beydâvî, *Envârü'l-tenzîl*, 5/136; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/379; Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/336.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/336; Beydâvî, *Envârü'l-tenzîl*, 5/136; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/373; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/110; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/380.

edilir. Ayrıca, insanlar arasındaki birçok hüküm ve hukukî değerlendirme de çoğu zaman zann-ı galibe dayanmakta, kesin bilgiye ulaşmak her durumda mümkün olmamaktadır.¹⁴⁸

Âyetin sonunda, Allah'ın tevbeleri kabul eden ve merhametli olduğu hatırlatılır. Bu ifade, müminlere hata yaptıklarında tevbe kapısının her zaman açık olduğunu hatırlatır. Allah'ın merhameti, müminlerin tevbe etmeleri halinde onları affedeceğini ve hatalarını bağışlayacağını gösterir.¹⁴⁹

Çağdaş tefsirlerde, suizan, tecessüs ve gıybetin bireysel ve toplumsal zararları klasik tefsirlerde olduğu gibi vurgulanmakta; ayrıca âyet, mahremiyetin korunması, bilgi güvenliği ve toplumsal barışın tesisi bağlamında ele alınmaktadır. Zan, çoğu zaman kesin bilgiye dayanmayan bir kanaat olarak tanımlanmakta, bu tür kanaatlerin yanlış anlamalara ve sosyal çatışmalara yol açabileceği belirtilmektedir. Özellikle su-i zan hem imanı zedeleyebilir hem de toplumsal güveni sarsabilir. Bu nedenle müminlerin, yeterli bilgiye sahip olmadan hüküm vermekten kaçınmaları gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁵⁰ Zan türleri değerlendirilirken, bazı durumlarda hüsn-i zan mübah görülmekte, Peygamberlik gibi kesin bilgi gerektiren konularda ise zanna yer verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Allah'a ve salih kişilere yönelik kötü zan ise haram kabul edilmektedir.¹⁵¹

Tecessüs, çağdaş yorumlarda bireyin özel hayatına yapılan müdahale olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, sırların ve ayıpların araştırılmasının İslâm toplumunun temel değerlerine aykırı olduğu vurgulanır.¹⁵² Şeriatın, nehy-i ani'l-münker görevini bir devlet yükümlülüğü olarak tanıdığı ifade edilse de bu görevin bireylerin gizli yönlerini araştırmak anlamına gelmeyeceği, aksine eğitim ve nasihat yoluyla kötülüklerin önlenmesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁵³

Gıybetin, sadece bireysel bir günah değil; sosyal ilişkileri bozan, düşmanlık ve güvensizlik doğuran bir davranış olduğu vurgulanmaktadır. Âyetteki teşbihin mübalağalı üslubu, bu günahın çirkinliğini açık biçimde ortaya koyar.¹⁵⁴ Ancak çağdaş yorumlarda, uyarma, fetva

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/335.

¹⁴⁹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/374; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/111.

¹⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/251.

¹⁵¹ Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-muşannef fi'l-eḥâdîsi ve'l-âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dârü't-Tâc, 1409/1989), 5/435 (No. 27754); Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/145; Zuḥaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/247.

¹⁵² Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/147; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/253.

¹⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 5/453.

¹⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/254.

alma gibi durumların gıybet kapsamına girmediği, bunun dışındaki her türlü olumsuz sözün ise gıybet olarak değerlendirileceği belirtilir.¹⁵⁵

Âyetin sonunda yer alan “Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” ifadesi, çağdaş yorumlarda da tevbenin önemi bağlamında değerlendirilmiştir. Müminlerin, suizan, tecessüs ve gıybet gibi davranışlardan uzak durmaları, bu tür hatalardan döndüklerinde ise Allah’a yönelmeleri gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Bu âyetin, bireysel hak ve özgürlükleri koruma açısından İslâm’ın getirdiği yüksek ahlâkî standartları ortaya koyduğu vurgulanmaktadır.¹⁵⁷

1.2.13. Takvânın Üstünlük Ölçüsü Olarak Kabul Edilmesi

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
(13)

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”¹⁵⁸

Klasik kaynaklarda âyette, soy, ırk ve kabilecilik temelli üstünlük anlayışının reddedildiği ve takvânın yegâne ölçüt olarak sunulduğu belirtilmektedir. Âyet, insanların bir erkek ve bir dişiden yaratıldığını vurgulayarak, insanlığın ortak bir kökene sahip olduğunu hatırlatır. Bu ifade, insanlar arasında soy, renk, ırk veya sosyal statüye dayalı ayrımcılığı reddeder. İslâm, tüm insanları yaratılış bakımından eşit kabul eder ve onları sadece takvâlarına göre değerlendirir.¹⁵⁹ İnsanların farklı milletlere ve kabilelere ayrılması, birbirlerini tanımaları içindir. Bu çeşitlilik, insanlar arasındaki kültürel ve sosyal zenginliği ortaya koyar, ancak bu farklılıklar insanları üstün veya aşağı kılmaz.¹⁶⁰ Âyetin en önemli vurgularından biri, Allah katında en üstün olanın en çok takvâ sahibi kişi olduğudur. Takvâ, Allah’a olan bağlılık, saygı ve günahlardan sakınma bilinci olarak tanımlanır. Bu âyet, insanları takvâlarına göre

¹⁵⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/147.

¹⁵⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/256.

¹⁵⁷ Kütub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3345.

¹⁵⁸ el-Hucurât 49/13.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/383; Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 9/337; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/375; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/112; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 5/137; İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/385.

¹⁶⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/383; Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 9/337; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/113; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 5/137; İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/385.

değerlendiren bir ölçüt getirir ve bu ölçüt, sosyal statü, zenginlik veya güç gibi dünyevi değerlerden bağımsızdır.¹⁶¹

Takvânın asıl değer ölçütü olarak öne çıkarıldığı bu âyette, nesep (soy) temelli üstünlük iddialarının İslâm'ın temel ilkeleriyle bağdaşmadığı ifade edilmektedir. Nesep bakımından övünmek, kişinin kalitesi veya değeri açısından belirleyici kabul edilmez; zira Allah, insanların dış görünüşlerine, soylarına ya da mallarına değil, kalplerine ve amellerine değer verir.¹⁶² Âyetin devamında ise, Allah'ın her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olduğu hatırlatılarak, gösterişten uzak durulması ve takvâya yönelinmesi gerektiği ifade edilir. Bu vurgu, Allah'ın kullarını takvâlarına göre değerlendirdiğini ve hiçbir şeyin O'nun bilgisi dışında kalmadığını hatırlatır.¹⁶³

Çağdaş tefsirlerde aynı şekilde bu âyet, insanların Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan türediğine yapılan vurgu ile tüm insanlığın ortak bir kökene sahip olduğunu ve yaratılış bakımından eşit olduğunu ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Bu anlayış, soy, ırk ve sosyal farklılıklara dayalı her türlü üstünlük iddiasını geçersiz kılar.¹⁶⁴ Bu bağlamda, çağdaş yorumlara göre milletlere ve kabilelere ayrılmış olmak; tanışmayı, toplumsal dayanışmayı ve barış içinde yaşamayı kolaylaştıran ilâhî bir düzenlemedir. Bu çeşitliliğin bir nimet olarak değerlendirilmesi gerektiği, ancak üstünlük sebebi yapılamayacağı belirtilir. Âyette vurgulanan *takvâ*, bireyin Allah'a karşı duyduğu saygı ve bu saygının sonucu olarak işlediği bilinçli davranışlarla tanımlanır.¹⁶⁵

Âyetin sonunda yer alan “*Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.*” ifadesi, Allah'ın insanların kalplerini ve niyetlerini bildiğini hatırlatır.¹⁶⁶ Ayrıca bazı çağdaş tefsirlerde, tarihsel bağlamda Yahudilik, Hinduizm, sömürgecilik ve ırkçılık örnekleri üzerinden, insanlık tarihinde ırk temelli ayrımcılıkların yol açtığı sosyal adaletsizliklere dikkat çekilir.¹⁶⁷ İslâm ise, bu tür cahiliye kalıntılarını ortadan kaldırmayı hedefleyerek insanlığı tek bir değer çatısı altında birleştirmeyi amaçlar. Bu çatı, Allah'ın takvâ temelli

¹⁶¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/383; Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/337; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/375; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/114; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/137.

¹⁶² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/383; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/374; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/112; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/137.

¹⁶³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/114.

¹⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/151; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5/459; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/98.

¹⁶⁵ Zuḥaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/259; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/97.

¹⁶⁶ Kuṭub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/3350; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/263.

¹⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5/459; Zuḥaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/259.

sancağıdır. Milliyet, soy, ırk veya sınıf gibi diğer tüm aidiyet biçimleri bu sancak karşısında geçersizdir.¹⁶⁸

1.2.14. İmanın Sözde Kalmaması Gerektiğinin Bildirilmesi

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (14)

*“Bedevîler “İman ettik” dediler. De ki: “İman etmediniz. (Öyle ise, “iman ettik” demeyin.) Fakat “Boyun eğdik” deyin. Henüz iman kalplerinize girmedir. Eğer Allah’a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*¹⁶⁹

Klasik müfessirler, bu âyeti bedevîlerin iman iddialarının yüzeysel ve kalplerine yerleşmemiş olduğu şeklinde değerlendirerek, âyetin iman ile İslâm arasındaki ince farka işaret ettiğini belirtmişlerdir. İslâm, kişinin dil ile Allah’ın varlığını ve birliğini, Hz. Peygamber’in risâletini kabul etmesi ve barış yapıp Müslümanın düşmanı olmaktan çıkmasıdır. Ancak iman, bu kabulün kalpte kök salması, Allah’a olan bağlılığın derinleşmesi ve kişinin amelleriyle bu imanı yaşamasıdır.¹⁷⁰ Ehl-i sünnete göre, iman ve İslâm özünde aynı olmakla birlikte kapsamaları farklıdır. İman, kalp ile gerçekleşir ve bazen dille de ifade edilirken, İslâm daha genel bir kavramdır. İslâm, genel bir kavram olarak iman ile birleşir ve birbirinden ayrı düşünülemez. Bu ilişki, insanın canlı bir varlık olması gibi ayrılmaz bir bütündür. Ayrıca, Cibril İslâm’dan başlayarak iman ve ihsanı sormuş, genelden özele doğru ilerlemiştir. İman ve İslâm, varoluşta aynı olup anlamda farklıdır.¹⁷¹

Âyette bahsi geçen Bedevîler, henüz imanın gerektirdiği derin bağlılık ve samimiyete ulaşmadan, sadece görünürde Müslüman olduklarını ifade eden kimselerdir. Müfessirler, bu âyetin, dil ile iman iddiasında bulunmanın yeterli olmadığını, imanın kalpte yerleşmesi ve bunu destekleyen amellerin yapılması gerektiğini belirtirler.¹⁷² İman iddiasında bulunanların, bu iddialarını Allah’a ve Resûlüne tam bir itaatle desteklemeleri gerekmektedir.¹⁷³ Âyet Allah’a ve Resûlüne itaat edenlerin, bu itaatlerinden dolayı hiçbir amellerinin eksilmeyeceği,

¹⁶⁸ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3348.

¹⁶⁹ el-Hucurât 49/14.

¹⁷⁰ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/376; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/137.

¹⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/338; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28/116; İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 7/389.

¹⁷² Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/376.

¹⁷³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/338; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/376.

aksine bu itaatin amellerini daha değerli kılacağı belirtilir. Allah, samimi bir itaatle yapılan her ameli kabul eder ve müminleri bu amelleri dolayısıyla mükafatlandırır.¹⁷⁴

Klasik tefsirlerde olduğu gibi, çağdaş tefsirlerde de iman ile İslâm arasındaki fark vurgulanmakta; dil ile yapılan imanın yeterli olmadığı, esas imanın kalpte yerleşmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁷⁵ Bedevîlerin yalnızca zahirî bir teslimiyet içinde oldukları, bu sebeple gerçek anlamda iman etmiş sayılmadıkları dile getirilmiştir.¹⁷⁶ Ayrıca çağdaş yorumlarda, İslâm devletinin genişleme sürecinde insanların sadece zahirî beyanla Müslüman kabul edilmesi gerektiği, kalplerde olanı ise yalnızca Allah'ın bilebileceği vurgulanır. Bu yaklaşım, toplumsal düzenin korunması açısından önemlidir.¹⁷⁷

Âyette geçen “Eğer Allah’a ve Peygamberine itaat ederseniz” ifadesi, çağdaş müfessirlerce kişinin iman iddiasının doğruluğunu gösteren temel ölçüt olarak değerlendirilir.¹⁷⁸ “Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” ifadesi ise, kulun sürekli Allah'ın rahmetine yönelmesi ve tevbe imkanının açık olduğu yönünde yorumlanır.¹⁷⁹

1.2.15. Şüpheden Arınmış İman ve Cihâdın Öneminin Vurgulanması

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (15)

“İman edenler ancak, Allah’a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”¹⁸⁰

Klasik tefsirlerde, bu âyette tarif edilen mümin profili, imanı yalnızca sözde değil, eylemde de gösteren bir şahsiyet olarak çizilmiştir. Âyet, gerçek müminlerin, Allah’a ve Resûlüne iman ettikten sonra asla şüpheye düşmeyen kimseler olduğunu belirtir. Burada bahsedilen şüphe, imanın kalpte tam anlamıyla yerleşmesiyle ilgilidir. İman eden bir kişinin, bu imanda tereddüt etmemesi, imanının sağlamlığını ve samimiyetini gösterir.¹⁸¹ İman sadece dilde

¹⁷⁴ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/377.

¹⁷⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/156; Zuḥaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/270.

¹⁷⁶ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/156; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/527; Zuḥaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/270; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/100.

¹⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/527.

¹⁷⁸ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/159.

¹⁷⁹ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 26/266.

¹⁸⁰ el-Hucurât 49/15.

¹⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/340; Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 28/117; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/377; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/138.

kalmamalı, amellerle de desteklenmesi gerekmektedir. Gerçek iman, kişinin hayatının her alanında kendini gösterir ve kişinin tüm davranışlarını şekillendirir.¹⁸²

“Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir” ifadesi, gerçek müminlerin Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd ettiklerini bildirir. Cihâd burada sadece savaş anlamına gelmemekte; İslâm’ın değerlerini koruma ve yayma yolunda gösterilen her türlü gayreti kapsamaktadır. Mallarıyla cihâd, infak ve sadaka gibi yollarla; canlarıyla cihâd ise gerektiğinde Allah yolunda savaşmayı içermektedir.¹⁸³

Klasik tefsirlerde olduğu gibi çağdaş tefsirlerde de bu âyet, iman ve amel bütünlüğü çerçevesinde ele alınmaktadır.¹⁸⁴ İmanın, sadece sözle ifade edilen bir inanç değil, şüpheye yer bırakmayan, kalpte kökleşmiş bir bağlılık olduğu vurgulanır. Çağdaş yorumcular, bu bağlamda imanı, kişinin hayatında görünür hale gelen bir kalbî tasdik olarak tanımlar.¹⁸⁵ Bunula birlikte, çağdaş tefsirlerde âyet, ahlâkî bütünlük ve bireysel sorumluluk bağlamında değerlendirilir. İmanla birlikte gelen sadakat, zorluklar karşısında sarsılmayan bir duruşu gerektirir. Bu yönüyle âyet, müminin kararlılığını ve istikrarını ön plana çıkarır.¹⁸⁶

Ayrıca, cihâd kavramı da sadece fiziksel savaşla sınırlandırılmayıp, Allah yolunda yapılan her türlü fedakârlığı kapsayan geniş bir anlam çerçevesinde açıklanır.¹⁸⁷ Müminin imanını koruma çabası, cahiliye hayatının değerleriyle kaçınılmaz bir çatışmayı da beraberinde getirir. Bu çatışma, müminin inanç ilkelerinden taviz vermeden sürdürmesi gereken sürekli bir mücadele olarak değerlendirilir.¹⁸⁸

1.2.16. Allah’ın Kalplerde Olanı Bilmesinin Hatırlatılması

قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (16)

“(Ey Muhammed!) De ki: “Siz Allah’a dininizi mi öğretiyorsunuz? Oysa Allah, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁸⁹

Klasik yorumlar açısından bu âyet, iman ettiklerini iddia eden kimselerin samimiyet sorgulamasına dair bir ilâhî uyarı olarak yorumlanır. Âyet, Allah’ın her şeyden haberdar

¹⁸² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/395; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/117.

¹⁸³ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/378; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 5/138.

¹⁸⁴ Kuţub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3349; Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/270.

¹⁸⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/156; Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/270.

¹⁸⁶ Kuţub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3349; Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/270.

¹⁸⁷ Kuţub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3349; Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/273.

¹⁸⁸ Kuţub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3350; Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/273.

¹⁸⁹ el-Hucurât 49/16.

olduğu ve insanların gizli ya da açık her türlü durumunu bildiği gerçeğini vurgulamaktadır. Allah, insanların kalplerindeki iman derecesini, samimiyetlerini ve niyetlerini en iyi bilendir.¹⁹⁰ Âyette geçen “Siz Allah’a dininizi mi öğretiyorsunuz?” ifadesi, insanlara Allah’ın dini en iyi bilen olduğunu hatırlatır. Bu ifade, Allah’ın dini kuralları belirleyen ve insanların kalplerindeki inancı en iyi bilen merci olduğunu vurgular. Dolayısıyla insanların, Allah’a kendi dini durumlarını izah etmeye çalışmaları anlamsızdır, zira Allah onların halini en iyi bilendir.¹⁹¹

Çağdaş tefsirlere göre, âyetin iniş sebebi olarak, bazı Bedevilerin iman ettiklerini söylemeleri, ancak bu iddianın kalplerinde karşılık bulmaması gösterilir. Bu, onların dini durumlarını Allah’a bildirme çabasıyla ilişkilendirilir; oysa Allah, kalplerde olanı zaten bilmektedir.¹⁹² Bununla birlikte, klasik tefsirlerden farklı olarak çağdaş tefsirlerde, insanın aklına duyduğu güvenin sorgulandığı görülür. İnsan, aklının nasıl çalıştığını tam olarak bilmeden onunla övünür. Oysa akıl bir yandan düşünürken, bir yandan da “nasıl düşündüğünü” sağlıklı biçimde anlayamaz. Bu durum, insanın akli üzerinde tam bir denetime sahip olmadığını gösterir. Dolayısıyla, işleyiş mantığını bile tam anlamıyla kavrayamadığı bir araçla böbürlenmektedir.¹⁹³

Bu çerçevede âyet, Allah’ın bilgi ve hikmetinin mutlak olduğunu ve insanların, O’na herhangi bir şeyi bildirme çabasının yersizliğini vurgular.¹⁹⁴ “Allah, her şeyi hakkıyla bilendir” ifadesi, O’nun insanların niyet ve düşüncelerini de kapsayan mutlak bilgisini ortaya koyar.¹⁹⁵

1.2.17. İmanın Allah’ın Bir Lütfu Olduğunun Bildirilmesi

يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنْ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (17)

“Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: “Müslüman olmanızı bir lütf gibi bana hatırlatıp durmayın. Tam tersine, eğer doğru kimselerseniz, sizi imana erdirmesinden dolayı Allah size lütufta bulunmuş oluyor.”¹⁹⁶

¹⁹⁰ Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/138.

¹⁹¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/396; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/340; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/138.

¹⁹² Kuṭub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3349; Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 8/527.

¹⁹³ Kuṭub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3350; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/268.

¹⁹⁴ Kuṭub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3351.

¹⁹⁵ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/271.

¹⁹⁶ el-Hucurât 49/17.

Klasik tefsirlerde, bu âyetin temel mesajı, kişinin Allah’a olan bağlılığını bir lütuf gibi sunmasının doğru olmadığı yönündedir. Âyet, imanın Allah’ın bir lütfu olduğunu hatırlatır. İman, insanın kendi çabasıyla elde ettiği bir şey değil, Allah’ın kalplere yerleştirdiği bir nurdur. Bu nedenle, insanlar imanlarıyla övünmemeli, bilakis Allah’a şükretmelidirler. İman, insanın kurtuluşu için Allah tarafından bahşedilen büyük bir nimettir.¹⁹⁷

Çağdaş tefsirlerde bu âyet, imanın kişinin manevî hayatına anlam ve yön veren ilâhî bir nimet olduğu şeklinde yorumlanır. Mümin, bu nimetin gerçek sahibi olarak yalnızca Allah’a yönelmelidir.¹⁹⁸ Nitekim âyetin iniş sebebi de bu anlayışı destekler. Bazı bedevîlerin Müslüman oluşlarını Resûlullah’a bir lütuf gibi sunmaları üzerine inen bu âyet, asıl lütfun Allah’a ait olduğunu ve imanın kuldan değil, Allah’tan kaynaklandığını açıkça bildirir.¹⁹⁹ Bu bağlamda, iman, bireye yalnızca inanç kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda yaşamına bir amaç da kazandırır. Mümin, bu inanç sayesinde hayatı bir bütün olarak anlamlandırır; dünya hayatını bir sınav yeri, ahireti ise ebedi yurt olarak görür.²⁰⁰

1.2.18. Allah’ın Gaybı Bilmesi ve Her Şeyi Görmesinin Vurgulanması

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (18)

“Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”²⁰¹

Klasik kaynaklarda, Allah’ın her şeyi hakkıyla bildiği vurgusu, iman ile nifak arasındaki farkın yalnızca O’nun bilgisine açık olduğu şeklinde anlaşılmıştır. Müfessirler, bu âyetin Allah’ın her türlü gizliyi, saklıyı, bilinmeyeni ve geleceği bildiğine işaret ettiğini ifade ederler. Gayb, insanların bilgisi dışında kalan her türlü bilgi ve olayları kapsar. Allah hem görünen hem de görünmeyen alemin bilgisine sahiptir ve bu ilim, O’nun mutlak kudretinin bir göstergesidir.²⁰² Bununla birlikte, âyet, Allah’ın insanların yapıp ettiklerini hakkıyla gördüğünü ifade eder. Bu ifade, insanların her türlü eyleminin Allah tarafından bilindiğini ve değerlendirildiğini vurgular. Allah, insanların sadece zahiri amellerini değil, niyetlerini ve kalplerindeki de bilir. Bu bilinç, müminleri daha dikkatli ve samimi bir hayat sürmeye teşvik eder.²⁰³

¹⁹⁷ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/378; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28/118; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/138; İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/390.

¹⁹⁸ Kütüb, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3351.

¹⁹⁹ Kütüb, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3351.

²⁰⁰ Kütüb, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3352.

²⁰¹ el-Hucurât 49/18.

²⁰² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/398; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28/118; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/138.

²⁰³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/398; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/379.

Çağdaş tefsirlere göre bu âyet, Allah'ın mutlak bilgi sahibi olduğunu ve insanların iç dünyalarının O'na apaçık olduğunu vurgular. Dindarlığın samimiyet temelli olması gerektiğini hatırlatarak, sadece dışa yansıyan amellerin değil, kalplerde saklı olan niyetlerin de Allah tarafından bilindiğini ifade eder.²⁰⁴ Bu bağlamda, “*Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir*” ifadesi, insanlarda davranışlarını şekillendiren bir bilinç oluşturmali ve onları daha sorumlu bireyler hâline getirmelidir.²⁰⁵ Cahiliye döneminde ilâhî sıfatlar tam anlamıyla bilinmezken, bazı kişiler bu farkındalığa sahiptir.²⁰⁶ Örneğin Zuheyr, Allah'ın kalplerde olanı bildiğini ifade etmiştir. Nitekim Züheyr şiirinde şöyle demiştir: “*Allah'tan, kalplerinizde olanı gizlemeyin ki, saklı kalsın... Zira Allah'a gizlenen her şey, O'nun bilgisine dâhildir.*”²⁰⁷

Hucurât Sûresi'nin kısa tefsirinin sunulduğu bu bölümde, âyetler klasik ve çağdaş tefsirler doğrultusunda açıklanmış, farklı yorumlar karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Âyetlerin anlam çerçevesi hem tarihsel bağlam hem de yorum geleneği dikkate alınarak ortaya konmuştur. Böylece sûrenin içerdiği ahlâkî, toplumsal ve inançla ilgili mesajlar, bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu değerlendirmelerin ardından, çalışmanın ikinci bölümünde, Hucurât Sûresi'nin Kur'ân ilimleri açısından taşıdığı yönler ele alınacaktır. Sûrede yer alan âyetler, Mekkî ve Medenî, Esbâb-ı Nüzûl, Münâsebâtü'l-Kur'ân, Vücûh ve Nezâir, Emsâlü'l-Kur'ân, Tekrârü'l-Kur'ân, Hitâbü'l-Kur'ân gibi temel başlıklar altında ve Kur'ân ilimleri disiplini içinde daha geniş bir çerçevede ele alınacaktır.

²⁰⁴ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/161.

²⁰⁵ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/272.

²⁰⁶ Kuţub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 6/3354.

²⁰⁷ Kuţub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 6/3354; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/271.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN İLİMLERİ BAĞLAMINDA HUCURÂT SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığa rehber olarak indirilen ilâhî bir kitap olup tarih boyunca birçok ilmî disipline kaynaklık etmiştir. Bu disiplinlerden biri olan ve Kur'ân'ı anlama, açıklama ve onunla ilgili meseleleri ele alma amacıyla ortaya çıkan ilimlere Ulûmü'l-Kur'ân adı verilmiştir.²⁰⁸ Bu terimle, Kur'ân'ın nüzûlü, yazımı, kıraati, toplanması, tefsiri, i'câz ı, nâsîh ve mensûhu, üslubu ve belâgati gibi konuları kastedilmektedir.²⁰⁹

Zamanla kapsamın genişlemesiyle birlikte bazı ilim dallarının bu disiplin içinde yer alıp almadığı meselesi gündeme gelmiştir.²¹⁰ Kur'ân'ın sadece dini konuları değil, doğayla ilgili yasaları da açıkladığını düşünen bazı âlimler, astronomi, matematik, tıp gibi alanların da Kur'ân ilimleri içinde ele alınabileceğini öne sürmüşlerdir. Ancak klasik dönem âlimleri, Kur'ân'ın doğrudan açıklanmasına hizmet eden ilimleri Ulûmü'l-Kur'ân olarak değerlendirmiş ve diğer disiplinleri bu kapsamın dışında tutmuşlardır.²¹¹

Bazı araştırmacılara göre bu alan, kapsamlı anlamda ilk defa Ali b. İbrahim el-Hufî'nin (ö. 430/1038) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseriyle sistemleştirilmiştir.²¹² Ancak Subhî Sâlih gibi ilim adamları, bu literatürün ilk örneğini üçüncü yüzyılda İbnü'l-Merzebânî'nin (ö. 384/994) *el-Hâvî fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseriyle başlatmaktadır.²¹³ Ulûmü'l-Kur'ân'a dair bilgiler, ilk dönemlerden itibaren müfessirlerin eserlerinde dağınık biçimde yer almakla birlikte, bu alan zamanla sistematik bir ilim dalı olarak gelişmiştir. Zerkeşî'nin *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân* ve Süyûtî'nin *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserleri, bu alanın en kapsamlı

²⁰⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 129.

²⁰⁹ Ebû 'Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Behâdir ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Faql İbrâhîm (b.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, 1376/1957), 10; Menâ' b. Hâil el-Kattân, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Mektebetü'l-Ma'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1421/2000), 8.

²¹⁰ Abdulhamit Birişik, "Ulûmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/132-135.

²¹¹ Birişik, "Ulûmü'l-Kur'ân", 42/132-135; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 130.

²¹² eş-Şâlih Şubhî, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1422/2001), 124.

²¹³ Şubhî, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 122.

ve klasik kaynakları arasında yer almaktadır.²¹⁴ Modern dönemde ise Subhi es-Salih ve Zûrkânî gibi âlimler, Ulûmü'l-Kur'ân'ı daha sistemli bir hale getirmiş ve çağdaş yaklaşımlarla ele almışlardır.²¹⁵ Son yüzyılda Kur'ân ilimlerinde dikkat çekici bir canlanma yaşanmış, Tahir el-Cezâirî, (ö. -1920) Mahmud Ebû Dakika ve Muhammed Ali Selâme gibi âlimler önemli eserler ortaya koymuştur.²¹⁶

Ulûmü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasını ve ilâhî yönünün açıklanmasını amaçlayan çok yönlü bir ilimler bütünüdür.²¹⁷ Tarihsel süreçte dağınık bilgilerden sistemli bir yapıya dönüşen bu alan, Mushaf'ın lafzî, nazmî ve manevî boyutlarını inceleyen birçok disiplini içinde barındırır. Nüzûl sebeplerinden kıraat farklılıklarına, i'râb ve belâgat unsurlarından tekrar ve temsil yapılarına kadar uzanan bu konular, Kur'ân'ı anlamaya yönelik çalışmaların temelini oluşturur.²¹⁸ Bu yönüyle Ulûmü'l-Kur'ân hem klasik hem de çağdaş dönemde Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya yönelik çalışmaların temelini oluşturmuş ve onu en doğru şekilde anlamak için sağlam bir zemin sunmuştur.²¹⁹

Kur'ân ilimleri, âyetlerin doğru anlaşılmasında büyük önem taşır. Hucurât Sûresi, hem içerdiği ahlâkî ve toplumsal mesajlar hem de Kur'ân ilimleri açısından zengin içeriğiyle öne çıkmaktadır. Bu bölümde sûre, klasik ve çağdaş tefsir anlayışları doğrultusunda Kur'ân ilimleri bağlamında ele alınacak; böylece sadece içerdiği hükümler açısından değil, nüzûl zamanı, lafız yapısı, hitap biçimleri, kıraat farklılıkları ve belâgat özellikleri bakımından da kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu çerçevede inceleme, ilk olarak sûreyi anlamada önemli bir yer tutan “*Mekkî ve Medenî*” ayrımıyla başlayacaktır. Bu ayrım, sûrenin ne zaman ve hangi şartlarda indirildiğini göstererek tarihî ve içeriksel yapının daha iyi kavranmasına katkı sağlamaktadır.

2.1. Mekkî ve Medenî

Mekkî ve Medenî ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in sûre ve âyetlerini, hicret öncesi veya sonrası iniş zamanlarına göre sınıflandıran; iniş yeri, zamanı ve muhatap kitlesi gibi unsurlar üzerinden Kur'ân'ın nüzûl sürecini anlamaya yönelik bir ilim dalıdır. Âyetlerin Mekkî ya da Medenî oluşunu belirlemek, nüzûl sırasını tespit etmeye, nâsih-mensûh hükümleri ortaya koymaya

²¹⁴ Subhî, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 125.

²¹⁵ Birişik, “Ulûmü'l-Kur'ân”, 42/132-135.

²¹⁶ Muhammed 'Abdil'azîm ez-Zûrkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Matba'atü 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâh, t.y.), 1/38.

²¹⁷ Birişik, “Ulûmü'l-Kur'ân”, 42/132-135.

²¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 10.

²¹⁹ Birişik, “Ulûmü'l-Kur'ân”, 42/132-135.

ve Kur'an'ın tarihsel gelişimini izlemeye yardımcı olur.²²⁰ Ulemânın büyük çoğunluğuna göre bu ayırmada esas alınan ölçüt, hicrettir. Buna göre, hicretten önce nazil olan âyetlere Mekkî, hicretten sonra nazil olanlara ise Medenî denilmiştir.²²¹ Bununla birlikte Mekkî ve Medenî sûreler incelendiğinde, hitap tarzı, üslup ve içerik bakımından belirgin farklılıkların olduğu görülmektedir. Nitekim Mekkî âyetlerde genellikle “*Ey insanlar!*”, Medenî âyetlerde ise “*Ey iman edenler!*” hitabı kullanılır. İçerik bakımından da Mekkî âyetler daha çok tevhid, ahiret ve risâlet gibi temel inanç esaslarını merkeze alırken; Medenî âyetler toplum düzeni, hukukî hükümler ve ibadet esasları gibi pratik alanlara yöneliktir.²²²

Klasik dönem tefsirlerinde Hucurât Sûresi'nin Medenî kimliği, genellikle âyetlerin sebeb-i nüzulüne dayandırılmıştır.²²³ Bu rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in Medine'deki konumunun sağlamlaşması sonrasında, çevresindeki kabilelerin ve heyetlerin ona yoğun ilgi göstermesi ve bu bağlamda Hz. Peygamber'e yöneltilen soruların artması, bazı âyetlerin indirilmesine sebep olarak gösterilmiştir. Katâde'nin (ö. 117/735) rivâyetine göre, bazı sahabenin, “*Şöyle bir âyet indirilseydi şöyle olurdu.*” şeklindeki konuşmaları, Allah tarafından hoş karşılanmamış ve bu durumlar üzerine ilgili âyetler nazil olmuştur.²²⁴

Hucurât Sûresi'nin Medenî olduğu, klasik ve çağdaş tefsirlerde baskın şekilde benimsenmiştir. Bu kanaat, sûredeki ahkâmın Medine toplumu bağlamında anlam kazandığı gerekçesine dayandırılmıştır. Ayrıca, sûreye ilişkin nüzûl rivâyetleri bu görüşü desteklemektedir.²²⁵ Nitekim sûrenin hicretin dokuzuncu yılında, Tahrîm Sûresi'nden önce ve Mücâdele Sûresi'nden sonra nazil olduğu belirtilmiştir.²²⁶ Sûrenin ilk âyetinin, Resûlullah'a karşı edebe riâyeti ihmal eden kimseleri uyarmak amacıyla indirildiği,²²⁷ dördüncü âyetin ise Temîm kabilesinden bazı kişilerin Hz. Peygamber'in hanımlarına ait odaların gerisinden yüksek sesle seslenmeleri üzerine nazil edildiği rivâyet edilmiştir.²²⁸ Sûrenin konu bütünlüğü, âyetlerin farklı zamanlarda nazil olmakla birlikte ilâhî bir tertip içinde bir araya getirildiğini göstermektedir; bu tertip, Medine döneminin sonlarında

²²⁰ ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi ‘l-Kur‘ân*, thk. Muḥammed Ebü’l-Faḍl İbrâhîm (b.y.: el-Hey‘etü’l-Miṣriyyetü’l-‘Âmme li’l-Kitâb, 1394/1974), 1/36.

²²¹ Yusuf Şevki Yavuz - Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/243; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 103.

²²² Süyûtî, *İtkân*, 1/68.

²²³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 21/335; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/349; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/133; İbrâhîm b. ‘Ömer b. Ḥasan er-Ribât b. ‘Alî b. Ebî Bekr el-Bikâ‘î, *Meşâ‘idü’n-naẓar li’l-işrâf ‘alâ mekâşidi’s-süver* (Riyâd: Mektebetü’l-Ma‘ârif, 1408/1987), 3/5.

²²⁴ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/351.

²²⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur‘ân*, 5/431.

²²⁶ Karaman vd., *Kur‘an Yolu*, 5/86; Kûṭub, *Fî zîlâli ‘l-Kur‘ân*, 6/3335.

²²⁷ Kûṭub, *Fî zîlâli ‘l-Kur‘ân*, 6/3335; Karaman vd., *Kur‘an Yolu*, 5/86.

²²⁸ Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 8/499.

indirildiği bildirilen hükümlerle uyum arz etmektedir.²²⁹ Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında isnadı belirtilmeyen şâz bir rivâyet sebebiyle sûrenin Mekkî olabileceği ihtimali zikredilmişse de bu görüş, sahibinin bilinmemesi ve tefsir otoritelerince desteklenmemesi nedeniyle itibar görmemiştir. İbn Âşûr, sûrenin Medenîliği hususunda icmâ bulunduğunu belirtmiş,²³⁰ Zuhaylî de sûrenin Medine'de nazil olduğunu ve içerdiği hükümlerin bu bağlamda anlam kazandığını vurgulamıştır. Ayrıca “*Ey insanlar*” hitabının tek başına Mekkî olması için yeterli bir delil oluşturmadığı, rivâyetler ve muhteva birlikte değerlendirildiğinde sûrenin Medenî niteliğinin çok daha güçlü bulunduğu ifade edilmiştir.²³¹

2.2. Esmâü's-Süver

Esmâü's-Süver, Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin isimlendirilme hikmetleri ve bu isimlerin içeriklerle olan ilişkisini inceler. Kur'ân'ın bir mucizesi olarak sûre isimlerinin tevkîfi yani Allah ve Resûlü tarafından belirlenmiş olduğu kabul edilmekte ve bu isimlerin, sûrelerin ana mesajlarını yansıtan birer rehber olduğu belirtilmektedir.²³² İslâm alimleri, sûrelerin isimlendirilmesini, Kur'ân'ın genel mesajıyla uyum içinde bir hikmet zinciri olarak ele almıştır. Örneğin, Bakara Sûresi'nde geçen “*Bakara*” kelimesi,²³³ sûreye adını verirken, sûre içindeki önemli bir kıssaya dikkat çeker.²³⁴ Bu bağlamda Esmâü's-Süver, Kur'ân-ı Kerîm'in hem dilsel hem de içeriksel derinliğini anlamak ve sûrelerin mesajlarına vâkıf olmak için temel bir yaklaşım sunmaktadır.²³⁵

Klasik tefsirlerde “*Hucurât*” kelimesinin, Arapça'da “*hücre*” anlamına gelen kelimenin çoğulu olduğu belirtilmiş; bu kelimeyle “*etrafı duvarla çevrili yer*” anlamının kastedildiği ifade edilmiştir.²³⁶ Fu'le vezninde yer alan bu lafzın, mef'ûl anlamı taşıdığı ve deve ağılı gibi kapalı alanları tanımlamak üzere kullanıldığı aktarılmıştır. Ayrıca kelimenin bazı kıraatlerde “*Hucerât*”, “*Hucrât*” ve “*Hucurât*” şeklinde farklı okunduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.²³⁷

²²⁹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 5/431.

²³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/258.

²³¹ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/212.

²³² Öztürk - Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, 238.

²³³ el-Bakara 2/67.

²³⁴ Öztürk - Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, 226.

²³⁵ Süyûtî, *İtkân*, 1/178.

²³⁶ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/134.

²³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/357.

Klasik ve çağdaş tefsirlerde, sûrenin isminin dördüncü âyette geçen “*hucurât*” kelimesinden alındığı ve bu ismin sûrenin içeriğiyle doğrudan ilişkili olduğu dile getirilmiştir.²³⁸ Söz konusu âyette geçen kelimeyle, Hz. Peygamber’in Mescid-i Nebvî’ye bitişik olan ve eşlerine ait olan odalarının kastedildiği ifade edilmiştir. Klasik müfessirler tarafından bu odaların fiziksel özelliklerine dikkat çekilirken, çağdaş tefsirlerde bu mekânlar sadece fiziki yapılar olarak değil, aynı zamanda Hz. Peygamber’e gösterilmesi gereken saygının bir sembolü olarak değerlendirilmiştir.²³⁹ Her iki tefsir geleneğinde de Benî Temîm kabilesine mensup bazı kişilerin, Hz. Peygamber’i bu odaların arkasından yüksek sesle çağırımları, sûre içeriği ile sûrenin adı arasındaki anlam bütünlüğünü yansıtan örneklerden biri olarak ele alınmıştır.²⁴⁰

Çağdaş yorumlarda, sûrenin ahlâkî boyutunun daha fazla ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber’e saygı, müminler arasındaki ilişkilerde nezaketin gözetilmesi, kötü zandan kaçınılması ve gıybetin yasaklanması gibi toplumsal düzeni ilgilendiren temel ahlâkî ilkelere vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, sûrenin “*Ahlâk Sûresi*” olarak nitelendirilmesi, çağdaş müfessirler arasında yaygın bir kanaat olarak öne çıkmaktadır.²⁴¹

2.3. Tertîbü’s-Süver

Tertîbü’s-Süver ilmî, Kur’ân-ı Kerîm’in sûrelerinin sıralanışı ve bu sıralamanın hikmetleri üzerine yoğunlaşan bir disiplindir. Bu ilim, sûrelerin vahiy sürecindeki iniş sırasından ziyade, bugünkü Mushaf’ta yer aldığı şeklin tefsiri ve hikmetlerini ele alır. İslâm alimleri, sûrelerin sıralamasının tevkiî olduğuna dair delilleri analiz ederken, bazıları bu sıralamanın sahabe ichtihadına dayandığını savunur.²⁴² Cebrâil’in Hz. Peygamber’e her yıl yaptığı “arz” bu ilmin temel dayanaklarından biridir.²⁴³

Tertîbü’s-Süver ilmî çerçevesinde değerlendirildiğinde, Hucurât Sûresi’nin tertibi ve nüzûl sırası önemli bir yere sahiptir. Mushaf’taki resmi sırasıyla 49. sûredir.²⁴⁴ Medine’de,

²³⁸ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/118; Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3335; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/213; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 5/431; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/84.

²³⁹ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/212.

²⁴⁰ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/357; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 5/134; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/213.

²⁴¹ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/212.

²⁴² Süyûtî, *İtkân*, 1/216; Abdulhamit Bırışık, “Sûre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009); İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 55.

²⁴³ Süyûtî, *İtkân*, 1/217; Esra Gözeler, *Kur’ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur’ân’a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 65.

²⁴⁴ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/118.

Mücadele Sûresi'nden sonra ve Tahrîm Sûresi'nden önce indirilmiştir.²⁴⁵ Klasik ve çağdaş kaynaklarda, sûrenin nüzul tertibine dair farklı rivâyetler bulunmaktadır. Câbir b. Zeyd (ö. 93/712) adına Süyûtî'nin aktardığı tertipte sûre 97. sırada gösterilirken, Hz. Ali'ye (ö. 40/661) nispet edilen ve Şehristânî (ö. 548/1153) ile *Kitâbü'l-Mebânî* aracılığıyla nakledilen rivâyetlerde bu sıra 99, 104 ve 105 olarak zikredilmiştir. İbn Abbas kanalıyla gelen ve farklı senedlerle ulaştırılan tertiplerde ise Hucurât Sûresi'nin 100, 102, 104 ve 106. sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu rivâyetleri aktaranlar arasında Ya'kûbî (ö. 292/905), Ebû Sehl el-Enmârî (ö. 401/1010) ve Abdullah b. Muhammed b. Süleym gibi isimler bulunmaktadır. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Mâverîdî (ö. 450/1058), Hâzin (ö. 741/1341), Zerkeşî (ö. 794/1392) gibi müfessirlerin listelerinde sûre genellikle 104–105. sıralarda değerlendirilmiştir.²⁴⁶

Çağdaş müfessirlerden Derveze, Molla Huveyş (1910–2002) ve Es'ad Ahmed Ali, Hucurât Sûresi'ni 106. sıraya yerleştirirken, Câbirî (1935–2010), bu sûrenin Medine döneminin son safhasına tekabül eden yedinci merhalede indirildiğini belirtmektedir. Sa'îdî ise sûreyi, Hudeybiye Antlaşması ile Tebük Seferi arasına tarihlendirmektedir. Mevlânâ Muhammed Ali (1874–1951) de benzer şekilde, sûrenin hicretin 9. veya 10. yılında indirildiği görüşündedir.²⁴⁷ Bu farklı tertipler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Hucurât Sûresi'nin Medenî bir sûre olduğu konusunda genel bir uzlaşa bulunduğu, nüzul sırasındaki yerinin ise genellikle 99 ile 107. sıralar arasında değiştiği görülmektedir.²⁴⁸

2.4. Fevâtihi's-Süver

Fevâtihi's-Süver ilmî, Kur'ân-ı Kerîm'in sûrelerinin başlangıç âyetlerini ve bu başlangıçların içerdiği hikmetleri inceleyen bir disiplindir.²⁴⁹ Bu ilim, sûrelerin başlangıçlarının hem lafız hem de mana bakımından neden farklı olduğunu ve bu farklılıkların Kur'ân'ın belagatindeki rolünü anlamaya çalışır. Sûre başlarında kullanılan ifadeler, insanlara Allah'ın zatına yönelik sena, nida, haber, kasem gibi farklı şekillerde hitap ederek onların dikkatini çeker.²⁵⁰

²⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/213.

²⁴⁶ Öztürk - Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, 250-322.

²⁴⁷ Öztürk - Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, 250-322.

²⁴⁸ Öztürk - Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, 250-322.

²⁴⁹ Abdurrahman Çetin, "Fevâtihi's-Süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/503.

²⁵⁰ Süyûtî, *İtkân*, 3/361.

Allah'ın kendisine sena ettiği “*Hamd*” ve “*Tesbih*” ifadeleriyle başlayan sûreler, Kur’ân’ın yücelten ve tazim eden üslubunu ortaya koyar. Hurûf-ı Mukattaa ile başlayan yirmi dokuz sûre, Kur’ân’ın mucizevi yönüne işaret ederken, nida ile başlayan sûreler ise hem Hz. Peygamber’e hem de ümmete yönelik hitaplarıyla dikkat çeker. Bazı sûrelerin kasem, istifham veya beddua ile başlaması, bu başlangıçların mesajlara derinlik ve etkileyicilik kattığını gösterir.²⁵¹

Bu ilim, sûrelerin ilk âyetlerinin, içerik ve temayla bağlantısını da değerlendirir. Örneğin, Fatiha sûresi hem Kur’ân’ın hem de dinin temel ilkelerini özetleyen bir giriş niteliğindedir. Fevâtihu’s-Süver ilmî, Kur’ân’ın insanlara hem zahiri hem de batınî bir rehber olduğunu ortaya koyar.²⁵²

Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan hitapla başlayan on sûreden biri olan Hucurât Sûresi,²⁵³ “*Ey iman edenler! Allah’ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin*”²⁵⁴ ifadesiyle dikkat çekici bir biçimde başlar. Bu giriş hem klasik hem de çağdaş tefsir literatüründe önemli bir uyarı olarak değerlendirilmiş,²⁵⁵ müminlerin Allah’a ve Hz. Peygamber’e karşı nasıl bir tutum içerisinde olmaları gerektiğine dair temel bir ilke olarak yorumlanmıştır. Özellikle bu ilk emir, Hz. Peygamber’e duyulması gereken saygının aslında Allah’a itaatin ayrılmaz bir parçası olduğu anlayışıyla ilişkilendirilmiştir.²⁵⁶

Sûrenin ilk beş âyeti, müminlerin yalnızca fiillerine değil, sözlerine de dikkat etmeleri gerektiğini vurgular.²⁵⁷ İkinci âyette yer alan, Hz. Peygamber’in huzurunda seslerin yükseltilmemesi gerektiğine dair buyruk,²⁵⁸ klasik tefsirlerde edep ve hürmet bağlamında ele alınırken;²⁵⁹ çağdaş yorumlarda bu uyarılar, bireysel davranışların ötesine geçerek toplumsal ilişkilere yön veren genel bir ahlâk çerçevesi olarak değerlendirilir.²⁶⁰

Sûreye ismini veren “*Hucurât*” kelimesi, Hz. Peygamber’in eşlerine ait olan mahrem alanları, yani odaları ifade eder. Klasik tefsir anlayışında bu ifade, Hz. Peygamber’in özel hayatına saygı duyulması gerektiğine işaret ederken; açıklama yapılmaksızın, izafetsiz

²⁵¹ Süyûtî, *İtkân*, 3/361; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 145.

²⁵² Süyûtî, *İtkân*, 3/364.

²⁵³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 145.

²⁵⁴ el-Hucurât 49/1.

²⁵⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/118; Kutub, *Fî zîlâli’l-Kur’ân*, 6/3338; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/358.

²⁵⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/358.

²⁵⁷ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/118; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/219.

²⁵⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/218.

²⁵⁹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/358.

²⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/218.

biçimde kullanılmasının, aslında herkesin özel alanına gösterilmesi gereken evrensel bir mahremiyet ve saygı ilkesine gönderme yaptığı da belirtilmektedir.²⁶¹

Çağdaş tefsir çalışmalarında, sûrenin yalnızca Allah ve Hz. Peygamber karşısındaki tutumu değil, müminler arası ilişkileri de düzenleyen bir metin olduğu vurgulanmaktadır.²⁶² Özellikle altıncı âyette, güvenilirliği kesin olmayan bir kaynaktan gelen haberlerin doğruluğu araştırılmadan kabul edilmemesi gerektiği ifade edilirken, devamındaki âyetlerde ise dedikodu, kötü zan ve alay gibi toplumsal huzuru bozan davranışlara karşı uyarılarda bulunmaktadır.²⁶³

2.5. Esbâb-ı Nüzûl

Esbâb-ı nüzûl, Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin inişine vesile olan olay, soru veya özel durumları inceleyen bir ilim dalıdır. Kur'ân-ı Kerîm, insanlığa hidâyet rehberi olarak indirilmiş ilâhî bir kelâm olup âyetleri, farklı zamanlarda ve çeşitli olaylara bağlı olarak tadrîcen nâzil olmuştur.²⁶⁴ Bu süreçte bazı âyetlerin inişine sebep teşkil eden hadiseler, zamanla âyetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayan önemli unsurlar hâline gelmiştir. İşte bu sebeple, söz konusu tarihî ve bağlamsal bilgileri ele alan esbâb-ı nüzûl ilmi teşekkül etmiş ve bu sahada müstakil eserler kaleme alınmıştır.²⁶⁵

Esbâb-ı nüzûl ilmi, sadece tarihsel olayları tespit etmekle kalmayıp, aynı zamanda âyetlerin anlam boyutuna dair derinlik kazandıran bir disiplin olarak dikkat çekmiştir.²⁶⁶ Bu alanda kaleme alınan birçok eser, âyetlerin hangi bağlamda nâzil olduğunu açıklamayı hedeflemiş, böylece hem tefsir usulüne hem de Kur'ân ilimlerine katkı sunmuştur. Bu eserler arasında en çok öne çıkanlardan biri, Vâhidî'ye ait *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân* adlı çalışmadır. Söz konusu eser, iniş sebeplerini ayrıntılı biçimde ele alarak hem klasik tefsir literatürüne hem de günümüz araştırmalarına kaynaklık etmektedir.²⁶⁷

Sonuç olarak, esbâb-ı nüzûl ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması, hükümlerinin hikmetle yorumlanması ve tarihsel bağlamın ihmal edilmeden değerlendirilmesi açısından

²⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/358.

²⁶² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/86.

²⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/218.

²⁶⁴ Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/361.

²⁶⁵ Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zuğlûl (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1990), 12.

²⁶⁶ Süyûtî, *İtkân*, 1/127.

²⁶⁷ Süyûtî, *İtkân*, 1/127.

vazgeçilmez bir öneme sahiptir.²⁶⁸ Sahâbe rivâyetleriyle desteklenen bu ilim, yalnızca geçmişte yaşanan olayları aktarmakla kalmaz; aynı zamanda Kur'ân'ın evrensel mesajlarını günümüze taşıyan bir köprü vazifesi görür. Bu sayede, âyetlerin lafzî ve manevî derinliği daha iyi idrak edilmekte; Kur'ân'ın her döneme hitap eden hikmetli mesajları daha iyi anlaşılabilir. ²⁶⁹

2.5.1. Munzir b. 'Amr Seriyyesi

Birinci âyetin sebab-i nüzulüne ilişkin klasik tefsirlerde birkaç rivâyete yer verilmiştir. Bu rivâyetlerden ilkinde göre Hz. Peygamber, Tihame'ye bir seriyye gönderdi. Bu seriyyeye başkanlık eden Munzir b. Amr es-Sa'idi liderliğindeki yirmi yedi kişilik bu grup, Amiroğulları tarafından pusuya düşürölüp katledildi. Üç kişi bu saldırıdan kurtulmayı başardı ve Medine'ye dönerken, Süleym oğullarından iki kişi ile karşılaştılar. Yanlış bir bilgiye dayanarak bu iki kişiyi öldürdüler. Medine'ye döndüklerinde Hz. Peygamber, onların yaptığı bu hatayı kınadı ve öldürölenlerin diyetini ödedi. Bu olay üzerine, Müslömanların kendi başlarına hareket etmeyip, her konuda Hz. Peygamber'in emir ve talimatını beklemeleri gerektiğini vurgulayan Hucurât Sûresi birinci âyeti nazil oldu. ²⁷⁰

Birinci âyetle ilgili ikinci rivâyet Hasan-ı Basrî'ye atfedilir. Bu rivâyete göre, bazı Müslömanlar, Kurban Bayramı sabahı, bayram namazı kılınmadan önce kurbanlarını kestiler. ²⁷¹ Hz. Peygamber, onların bu davranışını uygun bulmadı ve tekrar kurban kesmelerini emretti. Bu olay üzerine nazil olan âyet, Allah ve Resölü'nün önüne geçmenin, yani Hz. Peygamber'in izin ve yönlendirmesi olmadan bir işe kalkışmanın yasak olduğunu vurgulamaktadır. ²⁷²

Bir başka rivâyette, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer arasında, Hz. Peygamber'in huzurunda bir tartışma yaşanmıştır. Tartışma esnasında sesler yükselmiş ve bu durum Hz. Peygamber'i rahatsız etmiştir. Bu olay üzerine Hucurât Sûresi birinci âyeti inmiş, Müslömanların Hz. Peygamber'in önünde tartışmamaları ve seslerini yükseltmemeleri gerektiği öğütlenmiştir. ²⁷³

²⁶⁸ 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, thk. el-Ustâz Ahmed 'Abdü's-Şâfi (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3.

²⁶⁹ Süyûtî, *İtkân*, 1/127.

²⁷⁰ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/350.

²⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/322.

²⁷² Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/351.

²⁷³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/322.

Hasan-ı Basrî'den gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber Medine'de konumunu sağlamlaştırdıktan sonra etrafından çok sayıda heyet ve elçi gelmeye başlamıştı. Bu kişiler Hz. Peygamber'e birçok soru soruyor, hatta âyetlerin nasıl indirilmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunuyorlardı. Bu durum üzerine nazil olan âyet, Müslümanların, Hz. Peygamber konuşmaya başlamadan ya da gerekli açıklamayı yapmadan soru sormalarının ve hüküm vermelerinin yasak olduğunu belirtmektedir.²⁷⁴

Hucurât Sûresi birinci âyeti hakkında bir diğer rivâyet, *şek günü* orucu ile ilgilidir. Mesrûk'tan nakledilen bir rivâyete göre, Hz. Aişe'nin yanına gelen bir kişi oruçlu olduğunu söylemiş, Hz. Aişe ise "*Allah bu günde oruç tutmayı yasakladı*" demiştir. Bu rivâyetten hareketle, âyetin bu olay üzerine nazil olduğu belirtilmiştir.²⁷⁵

Katâde'nin rivâyetine göre, bazı insanlar Allah'ın hükümlerini sorgulayarak, "*Keşke benim hakkımda şöyle şöyle hükümler inse*" veya "*Keşke şunlar meşru olsa*" gibi düşüncelere kapılmışlardır.²⁷⁶ Ancak Allah, bu tür düşünceleri hoş karşılamamış ve O'nun emirlerini beklemeden hüküm verilmesini yasaklamıştır. Bu âyetler, Allah'ın açıklaması ya da Hz. Peygamber'in emri olmadan iş yapmanın doğru olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.²⁷⁷

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin birinci âyetiyle ilgili rivâyetlerde, klasik tefsirlerle ortak olan bazı olaylar dikkat çekmektedir. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer arasında yaşanan tartışma²⁷⁸ ve kurban kesme olayı²⁷⁹ her iki kaynakta da benzer şekilde aktarılmıştır. Ancak çağdaş tefsirlerde bu rivâyetler daha kısa ve öz şekilde ifade edilmiştir.

Bununla birlikte çağdaş tefsirlerde, klasik rivâyetlerde bulunmayan "*Ramazan hilali olayı*" ayrıca zikredilmiştir. Bu bağlamda, bazı Müslümanların Ramazan hilalinin görülmesinden önce oruca başlamaları sebebiyle bu âyetin indirildiği belirtilmiştir.²⁸⁰

Ayrıca Çağdaş kaynaklarda, Alûsî'nin (ö. 1270/1854) rivâyetine göre, Hz. Peygamber'e uzak yerlerden gelen heyetler arasında çok sayıda mesele tartışılmış ve bu süreçte, Resûlullah'tan önce meseleleri dile getirme eğiliminde olan kişiler uyarılmıştır.²⁸¹ Bu bağlamda, saygının önemi vurgulanmıştır.

²⁷⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/336.

²⁷⁵ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/350.

²⁷⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/336.

²⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/322.

²⁷⁸ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/120; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/498; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/217; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/216.

²⁷⁹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/120; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/498; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/217; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/216.

²⁸⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/498; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/216.

²⁸¹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/121.

2.5.2. Sâbit b. Kays'ın Yüksek Sesle Konuşması

Klasik tefsirlerde, ikinci âyetin iniş sebebine dair üç farklı rivâyet zikredilmiştir. Bunlardan biri, İbn Abbas'tan nakledilen ve âyetin Sâbit b. Kays b. Şemmâs hakkında nâzil olduğunu bildiren rivâyettir. Sâbit'in iştirme engeli bulunduğu, bu sebeple yüksek sesle konuştuğu ve zaman zaman Hz. Peygamber'le konuşurken sesinin diğer sahâbîlerden daha gür çıktığı ifade edilir. Bu durumun, Hz. Peygamber'i rahatsız ettiği belirtilmiştir. Âyetin nüzûlünden sonra Sâbit uzun süre ortalıkta görünmemiştir. Hz. Peygamber onun bulunmasını istemiş; ulaşıldığında ise neden böyle davrandığını sormuştur. Sâbit, yüksek sesle konuşmasının amelini boşa çıkaracağından endişe ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onun düşündüğü gibi olmadığını; iyi bir insan olarak yaşayacağını, imanla vefat edeceğini ve cennet ehli olacağını müjdelemiştir.²⁸²

Başka bir rivâyet ise, âyetin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkında nazil olduğudur. Rivâyete göre, Temim oğullarının heyeti geldiğinde, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer, Resûlullah'ın huzurunda tartışmışlar ve bu tartışma sırasında sesleri yükselmiştir.²⁸³ Bu olay üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir. Abdullah b. Zübeyr'in naklettiğine göre, bu âyetin nüzulünden sonra Hz. Ömer, Resûlullah'a hitap ederken sesini alçaltmış ve son derece saygılı bir şekilde konuşmuştur.²⁸⁴

Hasan-ı Basri'den gelen başka bir rivâyete göre, bu âyet aslında münafıklar hakkında nazil olmuştur.²⁸⁵ Münafıklar, Hz. Peygamber'e karşı saygısız bir tavır sergileyerek onun yanında seslerini yükseltiyorlardı. Ancak bu rivâyette, müminlere hitap edilmesine rağmen, bu nehyin münafıkları da kapsadığı ve onlara daha ağır geldiği belirtilmektedir.²⁸⁶

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin ikinci âyetiyle ilgili rivâyetler, klasik tefsirlerde geçen bilgilerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in huzurunda seslerini yükseltmeleri hadisesi hem klasik hem de çağdaş kaynaklarda ortak şekilde aktarılmıştır. Çağdaş tefsirlerde bu olayın Hicret'in dokuzuncu yılında Temim oğulları heyetiyle bağlantılı olarak vuku bulduğu belirtilmiş ve rivâyet İmam Buhârî'ye dayandırılarak daha belirgin bir kronoloji içerisinde sunulmuştur.²⁸⁷ İncelemelerimize göre bu rivâyet klasik tefsirlerde birinci, ikinci ve üçüncü âyetlerin sebab-i nüzûlü olarak

²⁸² Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/353.

²⁸³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/323.

²⁸⁴ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/365.

²⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/324.

²⁸⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/353.

²⁸⁷ Kütüb, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 6/3339; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/87.

zikredilirken; çağdaş tefsirlerde ise ikinci ve üçüncü âyetlerin nüzûl sebebi olarak yer almaktadır.

Bunun yanında, çağdaş tefsirlerde Sabit b. Kays'ın yüksek sesle konuşması ve bu durumdan ötürü amellerinin boşa gideceğinden endişe etmesi rivâyeti de yer almıştır. Bu anlatım, klasik tefsirlerde olduğu gibi çağdaş kaynaklarda da korunmuş; ancak münafıklarla ilgili rivâyet çağdaş tefsirlerde zikredilmemiştir.²⁸⁸

2.5.3. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Seslerini Alçaltmaları

Klasik tefsirlerde üçüncü âyetin nüzûl sebebi olarak iki büyük sahabenin (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) Hz. Peygamber'in huzurunda seslerini kısarak konuşmaları ve bu davranışlarının Allah tarafından takdir edilmesi gösterilmektedir.²⁸⁹ Bu iki sahabenin, Hz. Peygamberle olan ilişkilerinde gösterdikleri hürmet ve saygı, müminlerin Hz. Peygamber'e karşı nasıl bir tavır takınmaları gerektiği konusunda örnek teşkil etmiştir.²⁹⁰

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin üçüncü âyetiyle ilgili rivâyetlerde, klasik tefsirlerdeki bilgilerle genel bir paralellik bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'e olan derin hürmeti sebebiyle sesini alçaltması ve sadece sırdaş gibi konuşmaya yemin etmesi hadisesi çağdaş kaynaklarda ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Bu rivâyet, klasik tefsirlerde iki sahabenin ortak tutumu şeklinde özetlenirken, çağdaş tefsirlerde özellikle Hz. Ebû Bekir'in şahsî tavrı daha belirgin şekilde ön plana çıkarılmıştır.²⁹¹

Bunun yanında, Sabit b. Kays'ın yüksek sesinden dolayı endişelenmesi ve Hucurât Sûresi üçüncü âyetin bu endişe üzerine nazil olması rivâyeti çağdaş tefsirlerde ayrıca zikredilmiştir.²⁹² Bu rivâyet, klasik kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde ikinci âyetin sebebi nüzulünde yer almıştır. Çağdaş tefsirlerde ise hem ikinci hem de üçüncü âyetin sebebi nüzulü olarak zikredilmiştir.

²⁸⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/498; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/217.

²⁸⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/356.

²⁹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/356.

²⁹¹ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/217.

²⁹² Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/217.

2.5.4. Temîmoğulları Heyetinin Saygısız Hitabı

Klasik tefsirlere göre, Hucurât Sûresi'nin dördüncü âyeti, Hz. Peygamber'e öğle vakti istirahatleyken, Bedevî bir grubun ona yüksek sesle seslenmesi üzerine inmiştir. Rivâyetlere göre, Temîm oğullarından yetmiş kişilik bir heyet Medine'ye gelmişti. Heyette bulunan Akra' bin Habis ve Uyeyne bin Hısn, Hz. Peygamber öğle uykusundayken,²⁹³ yüksek sesle “*Ey Muhammed! Dışarı çık!*” diye bağırılmışlardır.²⁹⁴

Bu âyetin sebab-i nüzulü ile ilgili çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. İmam Ahmed'in rivâyetine göre, Akra' bin Habis, Hz. Peygamber'e hücrelerin arkasından yüksek sesle seslenmiş, hatta “*Benim övmem süs, kötülesem ise ayıptır*”²⁹⁵ demiştir. Hz. Peygamber ise ona, “*Sana karşı Allah yeter*”²⁹⁶ diyerek cevap vermiştir. Bu olayın ardından, Hucurat Sûresi'nin dördüncü âyeti nazil olmuştur.²⁹⁷ Bir başka rivâyete göre, Bedevi bir grup, Hz. Peygamber'in peygamber olup olmadığını anlamak için onunla görüşmeye gelmiş ve yine yüksek sesle ona seslenmişlerdir. Bu olay üzerine inen âyetle, bu davranışlarının yanlış olduğu vurgulanmıştır.²⁹⁸

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin dördüncü âyetiyle ilgili rivâyetlerde, klasik tefsirlerle genel anlamda benzerlik bulunmaktadır. Beni Temim kabilesinden bir heyetin, Hz. Peygamber'e yüksek sesle ve saygısızca seslenmesi, her iki kaynakta da ortak bir nüzul sebebi olarak zikredilmiştir. Çağdaş tefsirlerde ise bu olay daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve heyetin mensupları olan Zibrikân b. Bedir, Utarid b. Hâcib, Kays b. Asım ve Akra b. Hâbis gibi isimler açıkça belirtilmiştir.²⁹⁹

Çağdaş rivâyetlerde, klasik tefsirlerde bulunmayan bazı ayrıntılar da yer almıştır. Bu kapsamda, Beni Temim kabilesinden gelen heyet, esir alınan kadınlarını geri almak amacıyla Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamber'i mescitte göremeyince, odaların arkasından yüksek sesle bağırarak onu rahatsız etmişlerdir.³⁰⁰ Ayrıca Akra b. Habis'in, Hz. Peygamber'e hitaben, “*Benim övmem zinet ve gurur, kınamam ise utanılacak bir lekedir.*” demesi ve buna

²⁹³ Beydâvî, *Envârü'l-tenzîl*, 5/134.

²⁹⁴ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/358.

²⁹⁵ Ebü'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-'Askalânî, *el-Maṭâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniyye*, thk. Dr. Sa'd b. Nâsir b. 'Abdil'azîz eş-Şeşrî (Riyâd: Dâru'l-Âşîma, 1419/1998), 11/756 (No. 2680).

²⁹⁶ İbn Hacer, *el-Maṭâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniyye*, 11/756 (No. 2680).

²⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/345; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/369.

²⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/345; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/369.

²⁹⁹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/125.

³⁰⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/499.

karşılık olarak Hz. Peygamber'in, "*O dediğin Allah'a mahsustur.*" şeklinde cevap vermesi de çağdaş kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde yer bulmuştur.³⁰¹

2.5.5. Temîmoğullarının Acelecî Tavrı

Klasik tefsirlere göre Hucurat Sûresi'nin beşinci âyetinin sebep-i nüzûlü, bir grup Bedevinin Hz. Peygamber'e saygısızca ve sabırsızca davranmalarıdır. Rivâyetlere göre, bu Bedeviler, hücrelerin ötesinden dışarı çıkması için Hz. Peygamber'e seslenmişlerdir. Bu olayda, Bedeviler Hz. Peygamber'e hitap ederken nezaket kurallarını ihlal etmiş ve acelecî davranmışlardır.³⁰²

Rivâyetlerden biri, Temim kabilesinden Akra' bin Habis'in, Hz. Peygamber'e seslendiğini ve Hz. Peygamber'in buna karşılık vermediğini belirtir. Akra', Hz. Peygamber'e "*Benim övmem bir süs, kötülemem ise bir ayıptır*" dediğinde, Hz. Peygamber ona, "*Sana karşı Allah yeter*" diyerek cevap vermiştir. Bu olay üzerine Hucurat Sûresi'nin beşinci âyeti nazil olmuştur.³⁰³ Ayrıca bu rivâyet klasik tefsirlerde dördüncü âyetin sebep-i nüzûlü olarak da zikredilmiştir.

Başka bir rivâyete göre, Bedeviler, Hz. Peygamber'in peygamber olup olmadığını anlamak için onunla görüşmek istemiş ve evinin dışından ona seslenmişlerdir. Bu acelecî ve saygısız davranışları, âyette kınanmış ve onların biraz sabretmeleri durumunda bu davranışlarının kendileri için daha hayırlı olacağı belirtilmiştir.³⁰⁴

Bir başka rivâyet ise, Temimoğulları kabilesinin ileri gelenlerinin, Hz. Peygamber'in esir aldığı çocukları ve kadınları serbest bırakmasını istemek amacıyla gelmiş olduklarını belirtir. Bu Bedeviler, yine sabırsızlık göstererek dışarıdan Hz. Peygamber'e seslenmişlerdir. Hz. Peygamber, bu esirlerin bir kısmını serbest bırakmış bir kısmı için ise fidye almıştır. Bu olay üzerine de Hucurat Sûresi'nin beşinci âyeti nazil olmuştur.³⁰⁵

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin beşinci âyetiyle ilgili rivâyetler, klasik tefsirlerle genel hatlarıyla örtüşmektedir. Her iki kaynakta da Hz. Peygamber'e sabırsızca ve adaba aykırı bir şekilde dışarıdan seslenilmesi olayının âyetin iniş sebebi olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁶

³⁰¹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/125; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/218.

³⁰² İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/369.

³⁰³ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/369.

³⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/325.

³⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/326.

³⁰⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîş*, 8/499.

Çağdaş tefsirlerde, klasik rivâyetlerden farklı olarak, olayın arka planında Hz. Peygamber'in bir topluma askerî birlik göndermesi ve bu birliğin dönüşü sonrasında yaşanan gelişmelere vurgu yapılmıştır. Rivâyetlere göre, birlik gelmeden önce toplumun erkekleri kaçarak savaştan uzaklaşmış, kadınlar ise esir alınmıştır. Daha sonra erkekler Medine'ye gelmiş, ailelerini bulamayınca büyük bir üzüntüyle Resûlullah'a odaların arkasından yüksek sesle seslenmişlerdir.³⁰⁷ Çağdaş tefsirlerde, bedevilerin bağıarak Hz. Peygamber'i öğle uykusundan uyandırdıkları ve bu davranışlarının bir edepsizlik örneği olduğu özellikle vurgulanmıştır.³⁰⁸ Benzer bir olay, dördüncü âyetin çağdaş tefsirlerdeki yorumlarında da zikredilmiş, ancak burada daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.5.6. Velîd b. 'Ukbe ile Hâris b. Dırâr'ın Yanlış Anlaşılması

Klasik tefsirlerde altıncı âyetin nüzulüne sebep olan olay, Resûlullah'ın Mustalik oğullarına zekât toplamak üzere Velid bin Ukbe'yi göndermesiyle başlar. Velid, cahiliye döneminde Mustalik oğullarıyla arasında düşmanlık bulunan bir sahabeydi. Velid, Mustalik oğullarına vardığında, onların kendisini karşılamak üzere geldiklerini görünce, eski düşmanlıklarından dolayı korkuya kapıldı. Onların kendisini öldürmek istediklerini zannetti ve hemen geri dönerek Resûlullah'a, Mustalik oğullarının zekât vermeyi reddettiklerini ve kendisini öldürmeye kalkıştıklarını söyledi.³⁰⁹

Resûlullah, bu haber üzerine Mustalik oğullarına karşı bir savaş hazırlığına girişmek istedi. Ancak, âyet bu esnada nazil oldu ve Resûlullah'ı acele bir karar almaktan alıkoymuştu. Bunun yerine durumu araştırmak için Hâlid bin Velid'i görevlendirdi. Hâlid bin Velid, Mustalik oğullarına ulaştığında, onların namaz kıldıklarını, İslâm'a bağlılık gösterdiklerini ve zekâtlarını vermek istediklerini gördü. Durumu Resûlullah'a bildirdiğinde, Velid'in getirdiği bilginin yanlış olduğu ortaya çıktı.³¹⁰

Olayın bir diğer anlatımı, Huzaa oğullarından Haris bin Dırrar'a dayanmaktadır. Haris, Resûlullah'a gelip İslâm'a girmiş ve zekât vermeyi kabul etmiştir. Ardından kavmine dönüp onları da İslâm'a davet etmiş ve zekâtlarını toplayıp belirlenen bir tarihte Resûlullah'a göndermek üzere söz vermiştir. Ancak Velid bin Ukbe, Haris'in zekâtları vermeye yanaşmadığını ve onu öldürmek istediğini zannederek Resûlullah'a geri dönmüştür. Bu

³⁰⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/499.

³⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/499.

³⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/326.

³¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/327; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/134.

yanlış bilgi, Resûlullah'ın Haris'e karşı bir askerî harekât başlatmasına neden olacaktı. Ancak Haris, tam zamanında Medine'ye gelip durumu açıklamış ve yanlış anlaşılmanın önüne geçmiştir.³¹¹

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin altıncı âyetiyle ilgili rivâyetlerde, klasik tefsirlerle genel bir benzerlik bulunmaktadır. Velîd bin. 'Ukbe'nin, Mustalik oğullarından yanlış bir haber getirmesi ve bu haber üzerine neredeyse savaş açılacakken, âyetin inmesi hadisesi her iki kaynakta da ortak bir şekilde aktarılmıştır.³¹² Çağdaş tefsirlerde olay daha sade ve doğrudan bir anlatımla sunulmuş, ayrıca İbn Kesîr, Taberî ve Süyûtî gibi müfessirlerin bu olayı detaylı şekilde aktardıkları belirtilmiştir. Bu rivâyetlere göre, Velîd bin 'Ukbe'nin yanlış haberinin ardından, Hz. Halid bin Velid gönderilmiş ve kabilede İslami bağlılığın devam ettiği tespit edilmiştir.³¹³

2.5.7. Evs-Hazrec Kabileleri Arasındaki Tartışma

Klasik tefsirlerde rivâyetlere göre, Hucurât Sûresi'nin dokuzuncu âyetinin nüzulüne sebep olan olay, Hz. Peygamber'in merkebine binmiş halde Ensar'dan bir grubun yanından geçmesiyle başlamıştır. Abdullah b. Ubeyy isimli münafık, Hz. Peygamber'in merkebinin idrarı yüzünden rahatsız olduğunu belirtmiş ve bu söz üzerine Ensar'dan Abdullah b. Revaha, Hz. Peygamber'in merkebinin idrarının bile Ubeyy'den daha temiz olduğunu söylemiştir. Bu karşılıklı sözler, tarafların birbirine öfkelenmesine ve nihâyetinde kavgaya tutuşmalarına neden olmuştur. Evs ve Hazrec kabilelerinden kişiler de bu kavgaya katılmış ve olay, iki kabile arasında ciddi bir çatışmaya dönüşmüştür. Hurma dalları, ayakkabılar ve ellerle yapılan bu kavga, Hz. Peygamber'in müdahalesiyle son bulmuş, aralarındaki barış sağlanmıştır.³¹⁴

Hucurât Sûresi dokuzuncu âyetinin nüzul sebebi konusunda farklı rivâyetler de bulunmaktadır. Örneğin, Süddî'ye göre bu âyet, karısıyla anlaşmazlık yaşayan bir adamın ailesiyle, karısının ailesi arasındaki bir çekişme üzerine inmiştir.³¹⁵ Yine başka bir rivâyetle, Ensar'dan iki kişi arasında alacak verecek meselesi yüzünden çıkan bir anlaşmazlık üzerine

³¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/349; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/371.

³¹² Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/130; Kütub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/3341; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/228; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5/437; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/226; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/90.

³¹³ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/130; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/228; Kütub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/3341; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5/437; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/226; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/90.

³¹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/358; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/364; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/374.

³¹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/360; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/374.

bu âyetin nazil olduğu belirtilmiştir. Ancak, sahih hadis kitaplarında yer alan rivâyetlerde Evs ve Hazrec kabileleri arasında çıkan kavganın, bu âyetin nüzulüne sebep olduğu kabul edilmektedir.³¹⁶

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin dokuzuncu âyetiyle ilgili rivâyetler, klasik tefsirlerde aktarılan bilgilerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Abdullah b. Übeyy ile Abdullah b. Revâha arasında geçen kavga olayı hem klasik hem çağdaş kaynaklarda temel nüzûl sebebi olarak yer almaktadır.³¹⁷

Çağdaş tefsirlerde bu olay daha ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Buna göre, Rasûlullah Sa'd b. 'Ubâde'yi ziyaret etmek üzere yola çıktığında yol üzerinde Abdullah b. Übeyy ile karşılaşmış, bu esnada merkebi idrarını yapmıştır. Abdullah b. Übeyy bu durumdan rahatsızlık duyduğunu ifade etmiş, Abdullah b. Revâha ise Allah'a yemin ederek, *"Onun merkebinin kokusu senden daha hoştur."* demiştir. Bu söz üzerine iki tarafın adamları birbirine arka çıkarak kavgaya tutuşmuş, yaşanan bu gelişmelerin ardından Hucurât Sûresi'nin dokuzuncu âyeti nazil olmuştur.³¹⁸

Çağdaş kaynaklarda ayrıca, klasik tefsirlerde kısaca değinilen İmran ile Ümmü Zeyd arasındaki ailevi anlaşmazlık daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Buna göre, İmran adında bir adamın hanımı Ümmü Zeyd'in ailesiyle görüşmesini engellemesi üzerine taraflar arasında bir kavga çıkmış, yaşanan bu gelişmelerin ardından ilgili âyet nazil olmuştur.³¹⁹ Bunun yanında, Katâde'den aktarılan ve Ensar'dan iki kişi arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle âyetin indiğine dair rivâyet de çağdaş kaynaklarda yer almıştır.³²⁰

2.5.8. Hz. Safiyye'ye 'Yahudi Kızı' Denilerek Hakaret Edilmesi

Klasik tefsirlerde on birinci âyetin nüzulüne dair çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in hanımlarından Safiyye bint Huyey'in karşılaştığı bir durumu anlatır. Safiyye, Resûlullah'a gelerek, diğer kadınların ona *"Ey iki Yahudi'nin kızı Yahudi!"*³²¹ diye hitap ettiklerini söylemiştir. Bu sözler, Safiyye'yi incitmiş ve Hz. Peygamber'e şikâyetle bulunmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber ise ona, *"Babam Harun, amcam Musa, kocam*

³¹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/360.

³¹⁷ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/135; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/505; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/238; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/236.

³¹⁸ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/135; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/505; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/238; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/236.

³¹⁹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/136; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/505; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/236.

³²⁰ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/236.

³²¹ Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb", 63 (No. 3894).

da Muhammed'dir."³²² diyerek onlara cevap vermesini tavsiye etmiştir.³²³ Bu olay, müminlerin birbirlerine karşı incitici lakaplar takmamaları gerektiğini vurgulayan bu âyetin nazil olmasına sebep olmuştur.

Bir diğer rivâyette ise Temimoğullarından bazı kişilerin, Hz. Bilâl, Hz. Habbâb, Hz. Ammâr, Hz. Suheyb, Hz. Ebû Zer ve Hz. Huzeyfe'nin azatlısı Hz. Sâlim ile alay ettikleri belirtilmektedir.³²⁴ Bu olay, Müslümanlar arasında sınıf farklılıkları veya geçmiş yaşamları üzerinden yapılan alayların yanlışlığını ortaya koymuş ve bu âyetin nüzulüne sebep olmuştur.

Bu âyetin bir başka nüzul sebebi ise Sabit b. Kays'ın başından geçen bir olaydır. Sabit b. Kays, kulağında işitme zorluğu yaşayan bir sahabeydi. Bu sebeple Hz. Peygamber meclisinde ona yer açılır ve daha yakın bir konumda oturması sağlanırdı. Bir gün Sabit b. Kays, mecliste kendisine yer açılmasını isterken, kendisine yol vermeyen bir adama "*Sen kimsin?*" diye sormuştur. Adamın kendini tanıtmaması üzerine Sabit, o kişinin annesini Cahiliye dönemindeki haliyle ayıplamış ve onu küçük düşürmüştür. Bu durum, o kişinin utanmasına ve mahcup olmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Hucurât Sûresi on birinci âyeti nazil olmuş ve Sabit, bu olaydan sonra kimseye soy sop üzerinden hakaret etmeyeceğine dair söz vermiştir.³²⁵

Ebu Cübeyre b. ed-Dehhâk'ın (sahâbî) rivâyetine göre, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde her birinin iki ya da üç ismi vardı. Ancak bazıları bu isimlerden birisiyle çağrıldığında öfkeleniyor ve bu durumu Resûlullah'a bildiriyorlardı. Bu olay üzerine âyet nazil olmuş ve müminlerin birbirlerini hoşlanmadıkları lakaplarla çağırılmaları yasaklanmıştır.³²⁶

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin on birinci âyetiyle ilgili rivâyetler, klasik tefsirlerde aktarılanlarla genel anlamda örtüşmektedir. Hz. Safiyye'ye yönelik "*Ey Yahudi kızı!*" şeklinde yapılan hakaret³²⁷ ve Bilâl, Ammâr gibi sahabelere yönelik alay,³²⁸ her iki kaynakta da ortak bir nüzûl sebebi olarak zikredilmiştir.

³²² Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb", 63 (No. 3894).

³²³ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/370; Beydâvî, *Envârü'l-tenzîl*, 5/136.

³²⁴ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/370.

³²⁵ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/370.

³²⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/368; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/376.

³²⁷ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/140; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/246; Zuḥaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/249.

³²⁸ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/141; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/246; Zuḥaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/248.

Çağdaş rivâyetlerde, klasik kaynaklarda bulunmayan bazı ilave olaylara da yer verilmiştir. Bu çerçevede, Hz. Âişe'nin Zeyneb bint Huzeyme'yi boyunun kısalığı sebebiyle alaya aldığı, ayrıca Hz. Âişe ile Hz. Hafsa'nın, Ümmü Seleme'yi kısa boyu dolayısıyla alaya aldıkları, bu sebeple söz konusu âyetin nazil olduğu ifade edilmiştir.³²⁹

Ayrıca, çağdaş tefsirlerde İkrime b. Ebî Cehl'in Müslüman olmasının ardından bazı kişilerin onu “*bu ümmetin firavununun oğlu*” diyerek aşağıladıkları aktarılmaktadır. Bu olay üzerine ilgili âyetin nazil olduğu da ifade edilmiştir.³³⁰

2.5.9. Selmân-ı Fârisî'nin Hakkında Gıybet Edilmesi

Klasik tefsirlerde on ikinci âyetin nüzulüne dair en önemli rivâyet, Selman-ı Farisi'nin başından geçen bir olayla ilişkilidir. Rivâyete göre Selman-ı Farisi, sahabeden iki kişiye hizmet eder ve onların yemek hazırlığıyla ilgilenirdi. Bir gün Selman yorgunluk veya başka bir sebepten ötürü uyuyakalmış ve görevini yerine getirememiştir. Bunun üzerine o iki kişi, Selman'ı Hz. Peygamber'den yiyecek istemesi için göndermişlerdir. Hz. Peygamber'in yiyecek işlerine bakan sahabe olan Üsâme, Selman'a o anda ellerinde verebilecekleri bir yiyeceğin bulunmadığını söylemiştir. Selman bu durumu hizmet ettiği iki sahabeye iletince, onlar Selman hakkında olumsuz bir değerlendirme yaparak, “*Biz onu su dolu bir kuyuya gönderseydik, onu da kuruturdu!*” şeklinde bir ifade kullanmışlardır. Bu söz, aslında Selman'ın beceriksizliği veya şanssızlığına dair alaycı ve küçümseyici bir nitelik taşımaktadır. Bu iki sahabe daha sonra Hz. Peygamber huzuruna geldiklerinde, Hz. Peygamber onlara “*Bana ne oluyor ki ağızlarınızda taze et görüyorum?*” diye sormuştur. Sahabe bu soruya şaşırarak “*Biz et yemedik ki!*” cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Siz gıybet ettiniz!*” diyerek onların Selman hakkında yaptığı olumsuz konuşmanın aslında gıybet olduğunu açıklamıştır. Bu olay üzerine Hucurât Sûresi'nin 12. âyeti nazil olmuştur.³³¹

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin on ikinci âyetiyle ilgili rivâyet, klasik tefsirlerde anlatılanlarla genel hatlarıyla örtüşmektedir. Selmân-ı Fârisî hakkında yapılan gıybet olayı her iki kaynakta da ortak bir nüzûl sebebi olarak gösterilmiştir.³³² Çağdaş rivâyetlerde olay daha kısa ve doğrudan bir anlatımla ifade edilmiştir. Bu çerçevede İbnü'l-Münzir'in, İbn

³²⁹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/140.

³³⁰ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/141; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/248.

³³¹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/374; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/136.

³³² Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/249.

Cüreyç'ten naklettiğine göre, Selmân-ı Fârisî bir gün bir şeyler yedikten sonra uyumuş, bir adam ise onun bu hâlini konuşmuştur. Bu olayın ardından “*Birbirinizin gıybetini yapmayın.*” âyetinin nazil olduğu belirtilmiştir.³³³

2.5.10. Siyahî Kölenin Beş Vakit Namazı Mescidde Kılma Şartı

Klasik tefsirlerde on üçüncü âyetin nüzulüne dair en önemli rivâyetlerden biri, Hz. Peygamber ile siyahi bir kölenin arasında geçen bir olayla ilgilidir. Rivâyete göre, Hz. Peygamber, bir gün Medine pazarında dolaşırken siyahi bir köleyle karşılaşır. Bu köle satışa çıkarılmıştır ancak bir şartı vardır: Kendisi beş vakit namazı Hz. Peygamber'in arkasında kılmak istemektedir ve bu şartı kabul edecek bir alıcı aramaktadır. Bu şartı kabul eden bir adam tarafından satın alınır. Köle her namaz vakti Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılmaya devam eder. Bir süre sonra Hz. Peygamber bu köleyi namazlarda göremez olur ve durumunu araştırır. Kölenin sahibi, kölenin ateşli bir hastalığa yakalandığını bildirir. Hz. Peygamber hastalığın ilerlemesi üzerine köleyi ziyaret eder. Üç gün sonra tekrar sorar ve kölenin ölüm döşeğinde olduğunu öğrenir. Hz. Peygamber köleyi ziyaret eder, onun vefatından sonra yıkama ve defin işlemlerini bizzat üstlenir.³³⁴

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin on üçüncü âyetiyle ilgili rivâyetlerde, klasik tefsirlerle genel bir uyum söz konusudur. Beş vakit namazı Hz. Peygamber arkasında kılma şartı koşan Siyahi kölenin hastalandığı için namaza gelememesi olayı her iki kaynakta da ortak bir nüzûl sebebi olarak aktarılmıştır.³³⁵

Çağdaş tefsirlerde, klasik kaynaklarda bulunmayan bazı ek olaylara da yer verilmiştir. Bu çerçevede, Hz. Bilâl'in Mekke'nin fethinden sonra Kâbe üzerine çıkarak ezan okuması üzerine bir adamın, “*Muhammed bu kara kargadan başka bir müezzin bulamadı mı?*” şeklinde konuştuğu aktarılmıştır. Bu olayın ardından Allah Teâlâ'nın, soy ve renk üstünlüğünü reddeden ilgili âyeti indirdiği ifade edilmiştir.³³⁶

Çağdaş kaynaklarda ayrıca Ebû Hind olayı da anlatılmıştır. Buna göre, Rasûlullah Benî Beyâza kabilesine Ebû Hind adındaki azatlı köleyi kendilerinden bir kadınla evlendirmelerini emretmiş, ancak kabile üyeleri bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine “*Ey*

³³³ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/249.

³³⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/375.

³³⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/521.

³³⁶ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/250; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/521.

*insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık...*³³⁷ âyetinin nazil olduğu ifade edilmiştir.³³⁸

2.5.11. Benî Esed'in İslâm'a Girişini Peygamber'e Lütuf Gibi Sunmaları

Klasik tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin on dört, on altı ve on yedinci âyetlerinin nüzul sebebi olarak Esed Oğulları adı verilen bir Arap kabilesiyle ilgili bir olay anlatılmaktadır. Rivâyete göre, bu kabilenin mensupları, bir kıtlık yılı boyunca Medine'ye gelmişler ve Resûlullah'a başvurmuşlardır. Bu insanlar, kelime-i şهادet getirerek Müslüman olduklarını iddia etmişlerdir. Ancak bu iddiaları sadece dilde kalmış, kalpleri iman ile tatmin olmamıştır. Bu bedeviler, Hz. Peygamber'e gelerek, Müslüman olduklarını ve bunun karşılığında zekât ve sadaka gibi maddi yardımlar talep etmişlerdir. İslâm'ı kabul etmelerinin bir fedakârlık olduğunu iddia eden bu bedeviler, aynı zamanda diğer Arap kabilelerinden farklı olarak, Hz. Peygamber'e kadınları ve çocukları ile birlikte geldiklerini, bu nedenle daha fazla yardım hak ettiklerini dile getirmişlerdir. Bu davranışları, Resûlullah'a karşı bir minnet duygusu oluşturma çabası olarak görülmüştür.³³⁹

Çağdaş tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin on dördüncü âyetiyle ilgili rivâyetler, klasik tefsirlerde aktarılanlarla genel bir benzerlik göstermektedir. Beni Esed kabilesinin İslâm'a girişi sırasında sergiledikleri tutum hem klasik hem çağdaş kaynaklarda ortak bir nüzûl sebebi olarak sunulmuştur. Her iki kaynakta da bu kabilenin iman iddialarının dillerinde kaldığı, samimi bir kalbi teslimiyete ulaşmadığı ifade edilmiştir.³⁴⁰

Çağdaş rivâyetlerde, klasik kaynaklardan farklı olarak, Hudeybiye Seferi'ne katılmayan bazı Arap kabileleriyle ilgili bir başka rivâyete de yer verilmiştir. Buna göre, Suddî, bu âyetin Fetih Sûresi'nde zikredilen ve Rasûlullah Hudeybiye'ye çağırıldığında geri kalan Araplar hakkında nazil olduğunu belirtmiştir. Söz konusu Araplar, "*Mallarımız ve ailelerimiz bizi meşgul etti*" diyerek seferden geri kaldıkları ifade edilmiştir.³⁴¹

³³⁷ el-Hucurât 49/13.

³³⁸ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 26/258; Zuḥaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/250.

³³⁹ Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/391; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/377; Râzî, *Mefâtîḥu'l-gayb*, 28/115; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/137; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/390.

³⁴⁰ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/156.

³⁴¹ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 26/263; Zuḥaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/269.

2.6. Kıraat Farklılıkları

Kıraat ilmî, Kur’ân-ı Kerîm’in okunmasında ortaya çıkan farklılıkları ele alan ve bu farklılıkları belirli kaidelere göre sınıflandıran önemli bir ilim dalıdır. Kıraat farklılıkları mütevatir, meşhur, âhâd, şâz ve mevzu gibi türleriyle incelenir.³⁴² Bu farklılıklar, Arap dili kurallarına, sahih senede ve Hz. Osman’ın Mushaflarına uygunluk gibi kriterlerle değerlendirilmektedir.³⁴³

Bu tasnifin ilmî zemini, Kur’ân’ın yedi harf üzere indirildiği hadisine dayanır. Yedi meşhur kıraat imamı ve onların rivâyetleri, bu ilmin temel taşlarını oluşturur. İbnü’l-Cezerî’ye göre, sahih bir kıraatin üç temel şartı vardır: Sahih bir senet, Arap diline uygunluk ve Mushaf hattına uygunluk. Bu şartlardan biri eksik olursa, kıraat şâz veya zayıf kabul edilir.³⁴⁴

Kıraat ilmî, sadece bilgi düzeyinde kalan bir inceleme sahası değildir; aynı zamanda fikhî hükümlerin doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Farklı kıraatler, Kur’ân’ın anlam derinliğini ve i’cazını ortaya koyarken, İslâm Ümmetine için kolaylık ve zenginlik sunar. Bu farklılıklar, Kur’ân’ın değişmezliğini koruyan bir mucize olarak da görülmektedir.³⁴⁵

Çalışma bu bölümde Hucurât Sûresi’nde yer alan on sekiz ayet kıraat farklılıkları açısından ele alınacaktır.

2.6.1. Birinci Âyet: لَا تَقْدَمُوا، لَا تَقْدَمُوا، لَا تَقْدَمُوا Kıraatleri

Birinci âyette geçen لَا تَقْدَمُوا (lâ tuqaddimû) kelimesi, tefsirlerde çeşitli kıraat farklılıklarıyla açıklanmıştır. İmam Ya’kûb’un (ö. 205/821) kıraatinde, fiil تَقْدَمُوا (teteqaddemû) şeklindeki yapıdan türetilmiş olup³⁴⁶ başındaki “tâ” harfi hazfedilerek لَا تَقْدَمُوا (lâ teqaddemû) şeklinde okunmuştur. Bu okuma, Müslümanlara “önüne geçmeyin” uyarısını doğrudan ve daha etkili biçimde iletir.³⁴⁷ Ayrıca bazı rivâyetlerde, kelimenin kökü olan قُدُوم (qūdûm) mastarına nispetle, لَا تَقْدَمُوا (lâ teqdemû) şeklinde de bir okuyuş nakledilmiştir.³⁴⁸

Zemahşerî تَقْدَمُوا (teteqaddemû) fiilindeki bir “tâ” harfinin hazfiyle yapılan لَا تَقْدَمُوا (lâ teqaddemû) okunuşunun da anlamı desteklediğini, ancak Kur’ân’ın belâgatı açısından klasik

³⁴² Abdulhamit Birışık, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/428.

³⁴³ Süyûtî, *İtkân*, 1/258.

³⁴⁴ Şemsuddîn Ebü’l-Ḥayr İbnü’l- Cezerî, *en-Neşr fî l-kırâ’âti l-‘aşr*, thk. Alî Muhammed ed-Ḍabbâ (b.y.: el-Maṭba‘atü t-Ticâriyyetü l-Kübrâ, ts.), 1/14.

³⁴⁵ Süyûtî, *İtkân*, 1/258.

³⁴⁶ Beydâvî, *Envârü t-tenzîl*, 5/133.

³⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu l-ğayb*, 28/92; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/349.

³⁴⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/349.

form olan tef'îl babındaki okumanın daha uygun ve kabul görmüş olduğunu vurgular.³⁴⁹ Râzî ise, hem “tâ” ile hem de onsuz yapılan okuyuşların mâna bakımından birleştiğini ifade eder.³⁵⁰ Beyzâvî ise bu okuyuşların anlam genişliğine işaretler, mef’ûlün özellikle hafzedildiğini, böylece aklın Allah ve Resûlü’nün önüne geçilmemesi gereken her durumu kapsayacak şekilde yönlendirildiğini belirtir.³⁵¹

Çağdaş tefsirlerde, klasik kaynaklarda yer alan kıraat farklılıklarının genel hatları korunmuş, ancak açıklamalarda bazı farklı yönler işaret edilmiştir. Cumhura göre لَا تُقَدِّمُوا (lâ tuqaddimû) şeklindeki kıraat tercih edilmiştir ve bu kıraat, müminlerin Allah ve Resûlü’nün önüne geçmemeleri gerektiği yönündeki ana mesajı güçlendirmektedir. Lâ tuqaddimû kıraati, Arapçada geçişli bir fiil kullanımıyla yalnızca kendini değil, başkalarının da öne geçirilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁵² İmam Ya’kûb’un لَا تَقْدَمُوا (lâ teqaddemû) kıraati çağdaş kaynaklarda da yer almış³⁵³ ve bu kıraatin asıl formunun تَتَقَدَّمُوا (tetekaddemû) olduğu, başlangıçtaki “ta” harfinin hafzıyla bu farklılığın meydana geldiği açıklanmıştır. Anlam açısından değişiklik olmamakla birlikte, dilsel bir çeşitlilik ortaya konmuştur.³⁵⁴

2.6.2. İkinci Âyet: أَصَوَاتِكُمْ، بِأَصَوَاتِكُمْ، فَتَحْبِطُ Kıraatleri

Hucurât Sûresi’nin ikinci âyetinde, farklı kıraatlerde küçük fakat anlamı derinleştiren değişiklikler bulunmaktadır. Bu farklılıklar, âyetin anlamını daha geniş bir çerçevede ele almaya imkân tanımaktadır. İbn Mes’ûd (ö. 32/652), âyette geçen أَصَوَاتِكُمْ (lâ terfe’û) (lâ terfe’û bi’ eşvâteküm) ifadesini لَا تَرْفَعُوا بِأَصَوَاتِكُمْ (lâ terfe’û bi’ eşvâtiküm) şeklinde okumuştur. Bu kıraatte, “bi” harfi kullanılarak anlamda bir vurgu yapılmış, böylece seslerin yükseltilmesi konusunda daha belirgin bir sınırlama getirilmiştir.³⁵⁵ Ancak bu ek “bi” harfi, anlamı “*Aşırı yüksek sesle konuşmak yasaklanmıştır; fakat daha düşük bir ses tonuna izin verilmiştir.*” şeklinde daraltmamaktadır. Aksine, Hz. Peygamber’in huzurunda herhangi bir şekilde ses yükseltmenin ve gürültü yapmanın yasak olduğunu açıkça ifade etmektedir.³⁵⁶

İbn Mes’ûd’un kıraatinde ayrıca, “*ve amelleriniz boşa gider*” ifadesi فَتَحْبِطُ أَعْمَالُكُمْ (fetaḥbeṭa ’e’ mâlûküm) şeklinde yer almaktadır. Bu varyant, âyetin tehditkâr tonunu güçlendirmekte

³⁴⁹ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/349.

³⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28/92.

³⁵¹ Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/133.

³⁵² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/86.

³⁵³ bk. Şuayip Karataş, *İmam Ya’kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 104.

³⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/218.

³⁵⁵ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/353.

³⁵⁶ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/353.

ve bu kurallara uyulmaması hâlinde amellerin kesin olarak boşa çıkacağını vurgulamaktadır.³⁵⁷ Burada, Kur'ân'da sıkça görülen bir dil yapısı yansıtılmaktadır; cümlelerin ikinci kısmı, birinci kısmın doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kullanım, Tâhâ Sûresi'nin seksen birinci âyetindeki غَضِبِي عَلَيْكُمْ فَاحْجِلْ فِيهِ فَاحْجِلْ عَلَيْكُمْ غَضِبِي وَلَا تَطْعُوا فِيهِ فَاحْجِلْ فِيهِ فَاحْجِلْ عَلَيْكُمْ غَضِبِي “ve aşırıya kaçmayın, aksi takdirde gazabım üzerinize iner” ifadesinde olduğu gibi, yapılan bir davranışın ardından meydana gelecek sonucu açıklayıcı bir üslup taşımaktadır.³⁵⁸

2.6.3. Altıncı Âyet: فَتَّبَيَّنُوا، فَتَّبَيَّنُوا Kıraatleri

Klasik tefsirlerde Hamza (ö. 156/772), Kisâi (ö. 189/805) ve İbn Mes'ûd, altıncı âyette geçen فَتَّبَيَّنُوا (fetebeyyenû) ifadesini فَتَّبَيَّنُوا (feteşebbetû) kıraat etmişlerdir. Bu kıraat, “*durum açığa çıkıncaya kadar bekleyin*” anlamını taşımaktadır. Bu kıraate göre, bir bilginin doğruluğu tam olarak ortaya çıkmadan harekete geçilmemesi gerektiği ifade edilmektedir.³⁵⁹

“*Tebeyyun*” (iyice araştırma) ve “*tesebbut*” (iyice emin olma) kelimeleri anlam bakımından birbirine oldukça yakındır. Her iki kıraat da bilgiye dayanarak karar almanın önemine işaret etmekle birlikte, tesebbut kelimesi bilginin doğruluğundan tam bir emin olmayı ve aceleci davranmaktan kaçınmayı daha belirgin şekilde vurgulamaktadır.³⁶⁰

فَتَّبَيَّنُوا (fetebeyyenû) kelimesi, cumhurun kıraatinde “*iyice araştırın*” anlamında kullanılmış ve klasik ile çağdaş tefsirlerde haberin doğruluğunun titizlikle incelenmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır.³⁶¹ Hamza, Kisâi ve Halef (ö. 229/844) kıraatlerinde ise kelime فَتَّبَيَّنُوا (feteşebbetû) şeklinde “*teyit edin, sağlamlaştırın*” anlamında okunmuş; bu farklı kıraat çağdaş tefsirlerde de yer bulmuş ve “*tebyin*” (araştırmak) ile “*tesebbut*” (sağlamlaştırmak) arasındaki anlam farkı korunarak açıklanmıştır.³⁶²

2.6.4. Dokuzuncu Âyet: تَفِي، يَفِيئُوا، اِفْتَلُوا، اِفْتَلَا، اِفْتَلَا Kıraatleri

Klasik tefsirlerde Ebû 'Amr, dokuzuncu âyette geçen تَفِي (tefi'e) kelimesini hemzesiz olarak تَفِي (tefiye) şeklinde okumuştur. Bu kıraatte، تَفِي (tefi'e ilâ) ifadesinde yan yana gelen iki hemzeden birincisi hafifletilmiş ve ي (ya) sesli harf olarak okunmuştur.³⁶³ Ebû 'Amr'ın bu

³⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/353.

³⁵⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/353.

³⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/360; Beydâvî, *Envârü 'l-tenzîl*, 5/134.

³⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/360.

³⁶¹ Beydâvî, *Envârü 'l-tenzîl*, 5/134; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 'l-tenvîr*, 26/231.

³⁶² Zuhaylî, *Tefsîrü 'l-münîr*, 26/225; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 'l-tenvîr*, 26/231.

³⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/364.

kıraati, onun üslup olarak hemzeyi hafifletme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak bu hafifletmenin, kıraati rivâyet eden râvîler tarafından tam olarak kavranamaması sonucunda, hemzenin tamamen düşürülmüş gibi algılandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, kıraat ilmî açısından önemli bir hususa işaret etmektedir: Kıraatların doğru aktarılması ve anlaşılması büyük bir dikkat ve titizlik gerektirmektedir.³⁶⁴

Âyette geçen طَائِفَتَانِ (tâ' ifetâni) kelimesi, şâz kabul edilen İbn Ebî 'Able'nin kıraatinde "rahtayn" (iki topluluk) veya "neferayn" (iki kişi) şeklinde te'vil edilmiştir. Bu yorum doğrultusunda, اِقْتَتَلُوا (iqtetelû: "vuruştular") fiilinin de 'Ubayd b. 'Umeyr'in kıraatinde اِقْتَتَلَا (iqtetelâ: "bu iki kişi savaştı") şeklinde okunması gerektiği belirtilmiştir. Ancak, âyette fiil çoğul kipte اِقْتَتَلُوا (iqtetelû: "vuruştular") olarak yer almaktadır.³⁶⁵ Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, طَائِفَتَانِ (tâ' ifetân) kelimesinin anlamının kavim ve insanlar topluluğunu kapsayacak şekilde genişletilmesi ve bu nedenle fiilin çoğul formda kullanılmasıdır. İbn Mes'ûd'un kıraati de bu anlayışı desteklemekte ve fiilin çoğul olarak kullanılmasının, grup içindeki bireylerin çokluğuna işaret ettiğini göstermektedir. Bu kullanım, Arapçanın esnek yapısı ve ifade zenginliği bağlamında dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir.³⁶⁶

İbn Mes'ûd'un kıraatinde, âyetin sonunda geçen حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ (hattâ yefî'e ilâ emri 'İlâhi: "Allah'ın emrine dönünceye kadar" ifadesi, حَتَّىٰ يَفِيئُوا إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءُوا (hattâ yefî'û ilâ emri 'İlâhi fe'in fâ'û) şeklinde farklılık göstermektedir. Bu kıraat, âyetteki emirlerin daha net bir biçimde vurgulanmasını sağlamakta ve adaletin tesis edilmesi sürecine daha yoğun bir dikkat çekmektedir.³⁶⁷

Sûresi'nin dokuzuncu âyetinde geçen اِقْتَتَلُوا (iqtetelû) kelimesi hakkında klasik ve çağdaş tefsirlerde farklı kıraat rivâyetleri bulunmaktadır. Hafs kıraatinde kelime çoğul kalıbında اِقْتَتَلُوا (iqtetelû) şeklinde okunmuş ve bu kıraat çağdaş tefsirlerde de aynen benimsenmiştir.³⁶⁸ Bu kıraate göre, iki grup arasında topluluklar halinde bir çatışma yaşandığı vurgulanmaktadır.³⁶⁹

Şâz olarak kabul edilen İbn Ebî 'Able'nin اِقْتَتَلَتَا (iqteteletâ) ve 'Ubayd b. 'Umeyr'in اِقْتَتَلَا (iqtetelâ) şeklindeki kıraatleri çağdaş tefsirlerde de aktarılmıştır. Her iki kıraatte de tesniye

³⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/364.

³⁶⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/365.

³⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/365.

³⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/365.

³⁶⁸ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

³⁶⁹ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

(ikilik) formu tercih edilmiş ve bu form, çatışmanın iki taraf arasında cereyan ettiğine işaret etmiştir. Bu açıklamalar, klasik kaynaklardaki bilgilerle örtüşmekle birlikte çağdaş yorumlarda tesniye formunun özellikle iki birey veya iki küçük topluluk arasındaki çatışmayı daha belirgin ifade ettiği belirtilmiştir.³⁷⁰

2.6.5. Onuncu Âyet: أَخَوَيْكُمُ، إِخْوَانُكُمْ، إِخْوَانُكُمْ Kıraatleri

Klasik tefsirlerde onuncu âyette geçen أَخَوَيْكُمُ (beyne eḥaveyküm: “iki kardeşinizin arasını”) ifadesi, farklı kıraatlerde çoğul olarak إِخْوَانُكُمْ (beyne ihvetiküm) veya إِخْوَانُكُمْ (beyne ihvâniküm) şeklinde de okunmuştur. Bu kıraat farklılıkları, âyetin anlamını genişleterek yalnızca iki kişi arasında değil, daha geniş bir topluluk içinde de barışın sağlanması gerektiğine işaret etmektedir.³⁷¹

İhve ve ihvân kelimeleri her ikisi de “kardeşler” anlamına gelmekle birlikte, kullanım bağlamında bazı farklılıklar taşımaktadır. İhve ifadesi genellikle biyolojik kardeşler için daha yaygın bir kullanım gösterirken, ihvân daha genel anlamda kardeşlik ve dostluk bağlarını ifade etmektedir. Bu anlam farklılıkları, âyetin barış ve kardeşlik çağrısının yalnızca kan bağına değil, toplum içindeki kardeşlik bağlarına da yönelik olarak anlaşılmasına imkân sağlamaktadır.³⁷²

أَخَوَيْكُمُ (beyne eḥaveyküm) ifadesiyle ilgili klasik tefsirlerde belirtilen kıraat farklılıkları çağdaş tefsirlerde de işlenmiştir. Klasik tefsirlerde ifade ikil formunda أَخَوَيْكُمُ (beyne eḥaveyküm: “iki kardeşinizin arası”) şeklinde okunmuş ve bu kullanım çağdaş tefsirlerde de sürdürülmüştür. Bu kıraat, iki taraf arasındaki barışın sağlanmasına yönelik doğrudan bir çağrışı ifade etmektedir.³⁷³

Buna karşılık, çağdaş tefsirlerde klasik kaynaklarda da yer alan أَخَوَيْكُمُ (beyne ihvetikum) ve إِخْوَانُكُمْ (beyne ihvânikum) kıraatlerine de yer verilmiştir. Bu kıraatlerde, barıştırılması gerekenlerin sayısının iki kişi ile sınırlı olmadığı, daha geniş bir kardeş topluluğunu kapsadığı açıklanmıştır.³⁷⁴ İhve ifadesinin kan bağıyla, ihvân ifadesinin ise iman bağıyla oluşan kardeşlik bağı ön plana çıkardığı belirtilmiştir.³⁷⁵

³⁷⁰ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

³⁷¹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/366; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/135.

³⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/106.

³⁷³ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/366; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/135; Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

³⁷⁴ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/366; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/135; Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

³⁷⁵ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

2.6.6. On Birinci Âyet: تَلْمِزُوا، تَلْمِزُوا، عَسَى، عَسَا أَنْ يَكُونُوا، عَسَيْنَ أَنْ يَكُنْ Kıraatleri

Klasik tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin on birinci âyetindeki وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ (ve lâ telmizû enfüse-küm) ifadesi, “Kendinizi kötölemeyin!” anlamına gelir ve genellikle “Birbirinizi kınamayın!” veya “Birbirinizi gıybet etmeyin!” şeklinde yorumlanır.³⁷⁶ Müminler, tek bir vücut gibi kabul edildikleri için bir Müslümanın diğer bir Müslümanı kötölemesi, dolaylı olarak kendisini kötölemesi anlamına gelir. Bu yaklaşım, İslâm kardeşliği ve ümmet birliği açısından son derece önemli bir uyarı niteliği taşımaktadır.³⁷⁷

Ya'kûb'un kıraatinde ilgili ifade وَلَا تَلْمِزُوا (ve lâ telmüzû) şeklinde, zamme (ötre) ile okunmuştur. Bu kıraat farklılığı, esas itibarıyla seslendirme düzeyinde olup anlamı değiştirmemekte; her iki kıraat da “birbirinizi ayıplamayın” anlamını korumaktadır.³⁷⁸

İbn Mes'ûd'un kıraatinde söz konusu âyetin bir bölümü عَسَا أَنْ يَكُونُوا ve عَسَيْنَ أَنْ يَكُنْ (‘asev en yekûnû ve ‘aseyne en yekünne) şeklinde okunmuştur. Bu kıraatte, عَسَى (‘asâ) fiili, haberin bizzat kendisi olarak anlaşılmaktadır. Bu kullanım, فَهَلْ عَسَيْتُمْ “...düşünmüyor musunuz?”³⁷⁹ âyetinde olduğu gibi, fiilin doğrudan haber anlamı taşıdığı örneklerle benzerlik arz etmektedir. Diğer kıraate göre ise fiil, وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا “Belki de bir şeyden hoşlanmazsınız...”³⁸⁰ âyetinde olduğu gibi, haber olmaksızın kullanılmıştır.³⁸¹

2.6.7. On İkinci Âyet: مَيِّتًا، تَجَسَّسُوا، تَحَسَّسُوا، كَرِهْتُمُوهُ، كَرِهْتُمُوهُ Kıraatleri

Klasik tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin on ikinci âyetindeki مَيِّتًا (meyten) kelimesi, ölü bir kimsenin etini yeme tasviri üzerinden gıybetin ne kadar çirkin bir davranış olduğunu vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Bu kelime, cümlede لَحْم “et” lafzından hâl olarak mansubdur; yani “ölü” olarak betimlenen bir etin yenmesinin ne kadar tiksindirici olduğu anlatılmak istenmiştir. Nâfi‘, bu kelimeyi مَيِّتًا (meyyiten) şeklinde, şedde ile okumuştur. مَيِّتًا (meyyiten) kelimesi, ismin mübalağa kalıbında gelir ve “tam anlamıyla ölü olan, tamamen ölmüş” anlamını taşır. Bu yapı, ölüm hâlinin daha belirgin ve kesin bir şekilde vurgulanmasını sağlamaktadır.³⁸²

³⁷⁶ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/136.

³⁷⁷ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/369.

³⁷⁸ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/369.

³⁷⁹ Muhammed 47/22.

³⁸⁰ el-Bakara 2/216.

³⁸¹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/369.

³⁸² Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/373; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/136.

وَلَا تَجَسَّسُوا (ve lâ tecessesû) ifadesi, Müslümanların birbirlerinin gizli ayıplarını araştırmamaları gerektiğini bildirmektedir. “Tecessüs”, bir kişinin başkalarının gizli kusurlarını araştırmasını ifade eder.³⁸³ Ancak bazı kıraatlerde bu ifade, وَلَا تَحَسَّسُوا (ve lâ tehassesû) şeklinde, “ha” harfiyle okunmuştur. “Tecessüs” ve “tehassüs” kelimeleri anlam bakımından birbirine yakın olmakla birlikte, ince bir anlam farkı taşır. “Tehassüs” daha genel bir araştırmayı ifade ederken, “tecessüs” daha çok kusur ve gizli ayıpları araştırmaya yöneliktir. “Tehassüs” kıraati, bireylerin başkalarının özel hayatına müdahale etmemesi gerektiği ilkesini daha kapsamlı bir şekilde ifade etmektedir.³⁸⁴

فَكَرِهْتُمُوهُ (fekerihumûhû) ifadesi ise “ve onu hoşlanmadınız” anlamına gelmekte ve Müslümanların, ölü kardeşlerinin etini yemek gibi tiksindirici bir davranıştan kaçınmaları gerektiğini belirtmektedir. Başka bir kıraat ise فَكَرَّهْتُمُوهُ (fe-kurrihumûhû) şeklindedir. Bu okuma, “böyle bir davranıştan hoşlanmayacak bir fitratta yaratıldınız” anlamını taşır. Böylece, insanın doğal yapısının çirkin fiillere karşı bir reddedişle yaratıldığı vurgulanmakta, gıybetin insan fitratına ne kadar aykırı olduğu açıkça ortaya konulmaktadır.³⁸⁵

2.6.8. On Üçüncü Âyet: لَتَعَارَفُوا، لَتَتَعَارَفُوا، لَتَعْرِفُوا، إِنَّ، أَنْ Kıraatleri

Klasik tefsirlerde Hucurât Sûresi’nin on üçüncü âyetindeki لَتَعَارَفُوا (lite‘ârafû) kelimesi, insanların birbirlerini tanımaları ve sosyal ilişkilerini kurlmaları amacıyla yaratıldıklarını ifade etmektedir. Ancak bu kelime, farklı kıraatlerde لَتَتَعَارَفُوا (li-tete‘ârafû) ve لَتَعْرِفُوا (li-tte‘ârafû) şeklinde de okunmuştur.³⁸⁶ لَتَعْرِفُوا (li-te‘rifû) kıraati ise, “birbirinizin hangi nesebten geldiğini bilirsiniz” anlamında kullanılmıştır. Bu kıraat, insanların soylarını tanımalarının, soyla övünmeyi değil, kişinin kendisini babasından başka birine nisbet etmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır. لَتَتَعَارَفُوا (li-tete‘ârafû) kıraati ise, “birbirinizi pek de kolay olmayan bir şekilde ve yavaş yavaş tanıyabilesiniz diye...” şeklinde yorumlanabilir. Bu ifade, kelimenin anlam yapısındaki aşamalılık özelliğini dikkate alan bir açıklamayı yansıtmaktadır.³⁸⁷

Âyetin devamında yer alan إِنَّ (inne) kelimesi, Allah katında en üstün olanın, en fazla takvâ sahibi kişi olduğunu vurgulamaktadır. Bu kelime, bazı kıraatlerde hemzenin fethasıyla

³⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/372.

³⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/372.

³⁸⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/373.

³⁸⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/375; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/137.

³⁸⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/375.

“Enne” şeklinde de okunmuştur. Bu farklı okuma, nesep ve soyla övünmenin geçersizliğini daha güçlü bir şekilde ifade etmekte ve üstünlüğün yalnızca takvâya bağlı olduğunu pekiştirmektedir.³⁸⁸

2.6.9. On Dördüncü Âyet: لَا يَلْتَكُمُ، لَا يَأْتِكُمْ Kıraatleri

Sûrenin on dördüncü âyetinde geçen لَا يَلْتَكُمُ (lâ yelitküm) kelimesi, amellerinizden hiçbir şeyin eksiltilmeyeceğini ifade etmektedir. Bu kelime, “late yelîtu liyten” kökünden türemiştir ve bu kök, eksiltme ve azaltma anlamlarını taşımaktadır.³⁸⁹ Basralı iki kurrâ, bu kelimeyi “elete” köküne nisbet ederek, aynı anlamı koruyacak şekilde لَا يَأْتِكُمْ (lâ ye’litküm) şeklinde okumuşlardır. Ye’litkum şeklindeki bu kıraat, Gatafân lehçesine ait bir okuma olup, anlam bakımından yine eksiltme veya zarar verme mânâsını muhafaza etmektedir.³⁹⁰

Hucurât Sûresi’nin on dördüncü âyetindeki لَا يَلْتَكُمُ (lâ yelitküm) kelimesi üzerindeki kıraat farklılıkları, klasik ve çağdaş tefsirlerde benzer şekilde ele alınmıştır. Hafs kıraatinde kelime لَا يَلْتَكُمُ (lâ yelitküm) şeklinde okunmuş ve “amellerinizden hiçbir şeyi eksiltmez” anlamı verilmiştir.³⁹¹ لَا يَأْتِكُمْ (lâ ye’litküm) şeklindeki diğer kıraat çağdaş tefsirlerde de zikredilmiştir. Bu kıraatte farklı bir kökten gelen fiil kullanılmasına rağmen, anlam bakımından herhangi bir değişiklik meydana gelmediği belirtilmiştir.³⁹²

2.6.10. On Yedinci Âyet: أَنْ هَدَاكُمُ، إِنْ هَدَاكُمُ، إِذْ هَدَاكُمُ Kıraatleri

Klasik tefsirlerde On yedinci âyette geçen أَنْ هَدَاكُمُ (en hedâküm) ifadesi üzerinde kıraat farklılıkları mevcuttur. Bu ifade, farklı okuyuşlarla anlamsal farklılıklar kazanmaktadır. إِنْ هَدَاكُمُ (in hedâküm) şeklindeki kıraatte, “in” edatı şart anlamında kullanılmış olup “Allah sizi imana erİştirirse” anlamı taşımaktadır. Bu yapı, Allah’ın iman nimetini lütfetmesinin, insanların kendi iradeleriyle elde edebilecekleri bir şey olmadığını vurgulamaktadır.³⁹³

İbn Mes’ûd’un kıraatinde yer alan إِذْ هَدَاكُمُ (iz hedâküm) okumasında ise, إِذْ “iz” edatı geçmiş bir olaya işaret etmekte ve “Allah sizi imana erdirmiş ya, işte o zaman” anlamı

³⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/375.

³⁸⁹ Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/137.

³⁹⁰ Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/137.

³⁹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/266.

³⁹² Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/268.

³⁹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/378.

verilmektedir. Bu kıraatte, Allah'ın iman nimetini lütfetmesinin zamanı vurgulanmakta, böylece iman olgusunun Allah'ın tasarrufuna bağlı olduğu hatırlatılmaktadır.³⁹⁴

2.6.11. On Sekizinci Âyet: تَعْمَلُونَ، يَعْمَلُونَ Kıraatleri

Klasik tefsirlerde, on sekizinci âyette geçen تَعْمَلُونَ (ta'melûn) kelimesi üzerinde iki temel kıraat farklılığı bulunduğu belirtilmiştir.³⁹⁵ يَعْمَلُونَ (ya'melûn) kıraati, İbn Kesîr'in okuyuşu olup “Allah yaptıklarını görmektedir” anlamını taşımaktadır. Burada “ya” harfi, gâib (üçüncü şahıs) kipine işaret etmekte ve Allah'ın kulların fiillerini sürekli olarak izlediğini vurgulamaktadır.³⁹⁶

تَعْمَلُونَ (ta'melûn) kıraati ise “Allah yaptıklarınızı görmektedir” anlamına gelir. Bu kıraatte “ta” harfi, muhatap kipi olarak kullanılmış ve doğrudan muhataplara hitap edilmiştir. Âyetin bu kıraate göre anlamı, Allah müminlere doğrudan seslenerek onların her yaptıklarının kendisi tarafından görüldüğünü hatırlatmaktadır.³⁹⁷

Hucurât Sûresi'nin on sekizinci âyetinde geçen تَعْمَلُونَ (ta'melûn) kelimesi üzerine klasik ve çağdaş tefsirlerde kıraat farklılıkları benzerlik göstermektedir. Cumhurun kıraatinde تَعْمَلُونَ (ta'melûn) ifadesi ikinci şahıs çoğul zamiriyle okunmuş ve müminlere yönelik doğrudan bir hitap kurulmuştur. Bu kıraat çağdaş tefsirlerde de bahsedilmiş ve Allah'ın müminlerin her amelini doğrudan gözlemlediği mesajı vurgulanmıştır.³⁹⁸ İbn Kesîr'in يَعْمَلُونَ (ya'melûn) şeklindeki kıraati çağdaş kaynaklarda da işlenmiş ve bu kıraate göre ifadenin üçüncü şahıs çoğul zamiriyle okunduğu belirtilmiştir.³⁹⁹

2.7. Garîbü'l-Kur'ân

Garîbü'l-Kur'ân, Kur'ân'da geçen az bilinen veya anlamı karmaşık kelimeleri anlamaya yönelik bir ilim dalıdır.⁴⁰⁰ Bu ilim, Kur'ân'ın dilsel inceliklerini kavrayarak daha derin bir tefsir ve anlayış geliştirmeyi hedefler. İlk dönem İslâm âlimlerinden Ebû 'Ubayde (ö. 210/825), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Zeccâc (ö. 311/923) ve İbn Dureyd (ö. 321/933) gibi

³⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/378.

³⁹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/379; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/138.

³⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/379; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/138.

³⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/379; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/138.

³⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/271.

³⁹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/271.

⁴⁰⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/381.

isimler, bu alanda önemli eserler kaleme almışlardır. Râgıb el-İsfahânî'nin *Müfredât* adlı eseri,⁴⁰¹ Garîbü'l-Kur'ân çalışmalarının temel kaynaklarından biridir.⁴⁰² Bu ilim, Kur'ân'ın doğru yorumlanması ve mesajının daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, lügat bilgisi, gramer ve bağlam analizi gibi disiplinleri bir araya getirir. Sahabe döneminde dahi Arapça'nın anadil olduğu bir ortamda Kur'ân'daki garîb kelimelerin açıklanmasına duyulan ihtiyaç, bu ilmin önemini gösterir.⁴⁰³ İbn Abbâs ve diğer müfessirlerin bu konuda aktardıkları rivâyetler, Garîbü'l-Kur'ân'ın temel kaynaklarını oluşturur. Bu bağlamda, Kur'ân'ı anlama gayreti hem bir ibadet hem de bir ilmî çalışma olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰⁴

Çalışmanın bu bölümünde, Hucurât Sûresi'nde yer alan âyetlerde geçen garîb kelimeler, Garîbü'l-Kur'ân ilmi çerçevesinde incelenecek; bu kelimelere dair açıklamalar klasik ve çağdaş tefsirlerdeki yorumlar ışığında değerlendirilecektir.

2.7.1. Birinci Âyet: قَدَّمَ - Öne Geçmek ve بَيْنَ يَدَيْ - Huzurda Bulunmak

Klasik tefsirlerde, birinci âyette geçen قَدَّمَ (kaddeme) fiili ile بَيْنَ يَدَيْ (beyne yedey) tamlaması, Arap dili açısından önemli kavramlar olarak değerlendirilmiştir. قَدَّمَ (kaddeme) kelimesi, bir şeyi veya kimseyi “öne geçirmek” anlamında kullanılmakta olup, tek mef'ûl alan قَدَّمَهُ (kaddemehu) yapısından iki mef'ûl alan bir sigaya dönüşmüştür. Örneğin, سَلَفَهُ ve سَلَفَهُ (sellefehû ve eslefehû) fiilleriyle benzerlik göstermekte ve bir şeyin “önceden gönderilmesi” anlamını taşımaktadır.⁴⁰⁵

Âyetteki لَا تُقَدِّمُوا (lâ tuqaddimû) emrinin mef'ûlsüz kullanımı iki şekilde açıklanmıştır. Birinci yoruma göre bu ifade, mef'ûl alan “takdîm” masdarına işaret etmekte olup, mef'ûlün belirtilmemesi, hiçbir konuda Allah ve Resûlü'nün önüne geçilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰⁶ İkinci yoruma göre ise bu ifade, لَا تَتَقَدَّمُوا (lâ tetaqaddemû: öne geçmeyin) şeklinde mecazî bir anlam taşımaktadır. Buna göre kişi, kendi nefesine veya görüşlerine öncelik tanımamalı, dini meselelerde ilâhî beyana itaat etmelidir.⁴⁰⁷ Ayrıca قَدَّمَ (kaddeme) fiilinin kökü olan “kudûm” (gelmek) kelimesinden türeyen anlamlar dikkate alındığında,

⁴⁰¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 143.

⁴⁰² Süyûtî, *İtkân*, 2/3.

⁴⁰³ Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-ma'rûf bi'r-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1412/1991), 25.

⁴⁰⁴ Süyûtî, *İtkân*, 2/3.

⁴⁰⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/349; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/91.

⁴⁰⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/91.

⁴⁰⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/91.

kişilerin Allah ve Resûlü bir adım atmadan önce harekete geçmemeleri gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁰⁸

بَيْنَ يَدَيْ (beyne yedey) ifadesi ise sözlükte “iki el arasında” anlamına gelmekle birlikte, Arap dilinde “birinin huzurunda” veya “önünde” bulunmak şeklinde kullanılır. Âyette geçen بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ (beyne yedeyillâhi ve Resûlihi) tamlaması, “Allah ve Resûlü’nün huzurunda” bulunmayı ifade etmekte ve müminlerin Allah ve Resûlü’nün huzurunda herhangi bir davranışta bulunmadan önce ölçülü ve saygılı olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰⁹

Çağdaş tefsirlerde, لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ifadesi klasik anlamını koruyarak açıklanmış, bununla birlikte bazı ek yorumlarla derinleştirilmiştir. قَدَّمَ (kaddeme) fiilinin mef’ûlsüz kullanımının, yasağın kapsamını genişlettiği belirtilmiş; ayrıca fiilin عَلَى (‘alâ) edatıyla geçişli hale geldiğine dikkat çekilmiştir.⁴¹⁰ Bunun yanı sıra çağdaş yorumlarda, yalnızca bireyin kendi davranışlarının değil, başkalarının da Allah ve Resûl’ün önüne geçirilmemesi gerektiği ifade edilmiş ve bu bağlamda emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker görevine işaret edilmiştir.⁴¹¹ Bu husus, klasik kaynaklarda açık bir şekilde ele alınmamıştır. Öte yandan بَيْنَ يَدَيْ (beyne yedey) ifadesinin “önünde” anlamı çağdaş tefsirlerde de muhafaza edilmiş; fakat Allah’ın isminin özellikle zikredilmesinin, Resûlullah’ın makamını yüceltmeye yönelik bir vurgu taşıdığı yönünde ayrıca değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁴¹² Zira insanın Allah’ın önüne geçmesi zaten mümkün değildir, bu nedenle burada asıl vurgu, Allah ve Resûlü’nün emrinden çıkılmaması ve saygı sınırlarının aşılmaması gerektiğidir.

2.7.2. İkinci Âyet: كَجَهْرِ - Üst Perdeden Konuşma ve حَبْطٌ - Amellerin Boşa Gitmesi

Klasik tefsirlerde, ikinci âyette yer alan كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ (kecehr-i ba’diküm liba’din) ifadesindeki كَ (ke) harfi, teşbih (benzetme) edatı olarak açıklanmış ve bir durumu başka bir duruma benzeterek ifade etmek amacıyla kullanıldığı belirtilmiştir. Bu ifade, “Birbirinizle bağıra çağıra konuştuğunuz gibi onunla da bağıra çağıra konuşmayın” anlamını taşımaktadır. Bu kullanım, sadece fısıltı hâlinde konuşulması gerektiğini değil, aynı zamanda Resûlullah’a karşı saygının korunmasının zorunluluğunu vurgulamaktadır.⁴¹³

⁴⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/349.

⁴⁰⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/92.

⁴¹⁰ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/118.

⁴¹¹ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/119.

⁴¹² Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/119.

⁴¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/354; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/94.

Ayrıca âyette geçen حَبَطَ (habeta) fiili, “amellerin boşa gitmesi” anlamına gelir ve nadir kullanılan bir ifade olarak dikkat çekmektedir. Bu kelime, devenin yeşil otları yiyerek ölüm derecesinde karnının şişmesini anlatan حَبَطَتِ الْإِبِلُ (habîṭati’l-ibilü) ifadesinden türetilmiştir. Burada kötü amellerin salih amellere zarar vermesi, insan sağlığını bozan bir rahatsızlığa teşbih edilmiştir.⁴¹⁴

Çağdaş tefsirlerde ise كَجَهْرٍ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ (kecehr-i ba’diküm liba’din) ifadesi, klasik açıklamalardaki temel anlam korunarak, teşbih yönü daha belirgin bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca “lam” harfinin تَجَهَّرُوا (teçherû) fiiline geçişlilik kazandırdığına dikkat çekilmiş ve yüksek sesle hitabın doğrudan muhataba yöneldiği ifade edilmiştir. Bu ayrıntının klasik tefsirlerde açık bir şekilde vurgulanmadığı görülmektedir.⁴¹⁵

Amellerin boşa gitmesi anlamındaki أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ (’en tahbeta a’mâlüküm) ifadesinde de çağdaş yorumlarda, habt kökünün küfür sebebiyle salih amellerin geçersiz hale gelmesi anlamını taşıdığı açıklanmış, deve örneği üzerinden bu durum somut bir teşbihle desteklenmiştir. Ayrıca bu teşbihin bir hadiste yer aldığı ve Maide Sûresi’nde geçen iman-amel ilişkisiyle paralellik arz ettiği ifade edilmiştir. Böylece çağdaş açıklamaların, klasik tefsir yorumlarına göre daha kapsamlı bir izah sunduğu görülmektedir.⁴¹⁶

2.7.3. Üçüncü Âyet: اِمْتَحَنَ - Takvâ İçin Sınama

Klasik tefsirlerde, üçüncü âyette yer alan اِمْتَحَنَ (imteḥane) kelimesi, bir kişinin bir konuda denenmesi, sınanması ve o işe uygun olup olmadığının belirlenmesi anlamında açıklanmıştır. Bu bağlamda, Allah’ın kalpleri takvâ için sınadığı ifade edilirken, bu sınamanın bir deneme, arındırma ve saflaştırma süreci olduğu vurgulanmaktadır.⁴¹⁷ Âyette geçen لِلتَّقْوَى (li’t-takvâ) ifadesi, kalplerin takvâ için sınanmasını belirtmekte ve takvânın, Allah’a karşı duyulan derin saygı, korku ve bilinç hâli olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda, Allah’ın kalpleri takvâ amacıyla sınaması, onları arındırma ve saflaştırma süreci olarak değerlendirilmiştir.⁴¹⁸ Ayrıca اِمْتَحَنَ (imtaḥane) kelimesi, altının eritilerek saf hale getirilmesi ve yabancı maddelerden arındırılması anlamına da gelmektedir. Buna göre, âyette geçen imtihan kelimesi, kalplerin tıpkı altının ateşte eritilmesi gibi, zorluklar ve sıkıntılarla saflaştırılması sürecine işaret

⁴¹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/355.

⁴¹⁵ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’l-tenvîr*, 26/221.

⁴¹⁶ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’l-tenvîr*, 26/221.

⁴¹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/355.

⁴¹⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28/95.

etmektedir. Allah'ın kalpleri takvâ için sınaması, onları zararlı unsurlardan temizleyerek saf bir hâle getirme süreci olarak anlaşılmıştır.⁴¹⁹

Çağdaş tefsirlerde ise اِمْتَحَنَ (imtahane) kelimesi, klasik açıklamalardaki “sınama ve arındırma” anlamı korunarak yorumlanmış; ancak kelimenin kökü olan “mehn” üzerinden ayrıca bir açıklama yapılmıştır. Buna göre, اِمْتَحَنَ (imtahane) yalnızca bir sınamayı değil, aynı zamanda bir şeyi zorlayarak mecbur bırakmayı da ifade etmektedir.⁴²⁰

2.7.4. Dördüncü Âyet: الْحُجُرَات - Odalar

Klasik tefsirlerde, dördüncü âyette yer alan حُجُرَات (hucurâti) kelimesi, “hücre” kelimesinin çoğulu olarak açıklanmış ve duvarlarla çevrili bir yer parçasını ifade ettiği belirtilmiştir. Ayrıca bu kelimenin, deve ağılı anlamında da kullanıldığı ve hem fiziksel hem de sosyal bir alanı betimlediği ifade edilmiştir. حُجُرَات (hucurâti) kelimesinin “ğurfe” (oda) ve “kubda” (bir avuç) gibi “fu’le” vezninde olduğu ve mef’ûl anlamı taşıdığı da dile getirilmiştir.⁴²¹ Diğer taraftan Kelimenin üç farklı okuma şekli bulunduğu belirtilmiş; bunlar cim harfinin fethasıyla “Hucerât”, sükûnuyla “Hucrât” ve çift zamme ile “Hucurât” şeklinde aktarılmıştır. Her üç kıraat şekli de Kur’ân’daki farklı okuyuşları yansıtmaktadır.⁴²²

Çağdaş tefsirlerde ise الْحُجُرَات (el-hucurâti) kelimesi, klasik açıklamalardaki temel anlamı muhafaza edilerek ele alınmıştır. حُجْرَةٌ (hucratün) kelimesinin, ظُلْمَةٌ (zulmetün) ve ظُلُمَات (zulumât) gibi tekil-çoğul yapısına benzer şekilde türediği ifade edilmiş ve حُجُرَات (hucurât) şeklinde farklı bir kıraat biçiminin bulunduğu işaret edilmiştir. Bu dilsel ayrıntının, klasik tefsirlerde açık bir şekilde vurgulanmadığı görülmektedir.⁴²³ Bununla birlikte çağdaş açıklamalarda “hücre” kelimesinin, etrafı çevrili ve içine girişin sınırlı olduğu bir alanı ifade ettiği özellikle belirtilmiş; Hucurât Sûresi’ndeki odaların, Hz. Peygamber eşlerine ait dokuz oda olduğu ve bu odaların hurma dallarından yapılmış olduğu bilgisi ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Ayrıca Hasan el-Basrî’nin, Hz. Osman döneminde bu evlere rahatlıkla girdiğini ve tavanlarına elini uzatabildiğini belirten rivâyeti çağdaş tefsirlerde ek bir bilgi olarak sunulmuştur.⁴²⁴ Öte yandan, âyette geçen çağrının geçmiş bir olayı anlatmasına rağmen şimdiki zaman kipinde ifade edilmesinin, anlatımı canlandırma amacı taşıdığı da

⁴¹⁹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 3/356; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/133.

⁴²⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 26/223.

⁴²¹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/357; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/134.

⁴²² Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/357; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/134.

⁴²³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/124.

⁴²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/124.

açıklanmıştır. Bu dilsel ve anlatımsal ayrıntının, klasik tefsirlerde açıkça işlenmediği görülmektedir.⁴²⁵

2.7.5. Yedinci Âyet: عَنِتُّمْ - Zorluk

Klasik tefsirlerde, yedinci âyette yer alan عَنِتُّمْ (‘anittüm) kelimesi, “zorluk çekmek” ve “helak olmak” anlamında açıklanmıştır. Bu kelime hem fiziksel hem de manevi sıkıntı ve zorlukları ifade etmektedir. Âyette, Hz. Peygamber’in sahabenin her isteğine uyması durumunda, onların zorluk çekecekleri ve hatta helak olabilecekleri belirtilmiştir.⁴²⁶ عَنِتُّمْ (‘anittüm) kelimesi, nadir kullanımı ve mecazî anlamı ile dikkat çekmektedir. Kelime, bir kişinin kendisini veya başkasını zorluğa sokacak bir duruma sürüklemesi anlamında da kullanılmakta; ayrıca, kemiklerin iyileştikten sonra tekrar kırılıp ufalanması gibi fiziksel bir zorluk ve yıkımı da ifade etmektedir.⁴²⁷

Çağdaş tefsirlerde ise عَنِتُّمْ (‘anittüm) kelimesi, klasik tefsirlerdeki “zorluk ve helak” anlamı korunarak açıklanmış; ancak anlam çerçevesi daha da genişletilmiştir. Buna göre, ‘anet kelimesi yalnızca fiziksel sıkıntıyı değil, meşakkat, bozulma, zarar ve günah gibi çeşitli olumsuzlukları da kapsar hâle getirilmiştir. Özellikle kırılan kemiğin sarıldıktan sonra yeniden kırılması örneğiyle, mecazî kullanım daha somut şekilde ifade edilmiştir.⁴²⁸ Bunun yanında, âyette geçen “eğer size itaat etseydi” ifadesinin, geçmiş bir durumu geniş zaman kipiyle anlatmasının süreklilik ve genellik vurgusu taşıdığı da belirtilmiştir. Bu dilsel açıklama, klasik tefsirlerde açık bir şekilde işlenmemiştir.⁴²⁹

2.7.6. Dokuzuncu Âyet: فَيَّء - Dönüş ve أَفْسَطُوا - Adalet

Klasik tefsirlerde, dokuzuncu âyette geçen فَيَّء (fey’) kelimesi, Arapçada “dönmek” anlamında açıklanmış ve burada Allah’ın emrine dönmek, O’nun hükmüne rücu etmek anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.⁴³⁰ Âyette geçen “saldıran Allah’ın emrine dönünceye kadar onunla savaşın” ifadesiyle, bir çatışma durumunda haddi aşan tarafın zulmü bırakıp Allah’ın emrine rücu etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴³¹ Ayrıca “fey’” kelimesinin,

⁴²⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/227.

⁴²⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/361.

⁴²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/361.

⁴²⁸ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/131.

⁴²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/225.

⁴³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/365; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 5/135.

⁴³¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/105.

gölgenin geri dönmesi ve ganimetin kâfirlerden Müslümanlara geçmesi gibi farklı anlamlarda da kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu kelimenin derin anlamı, Allah'ın emrine dönmenin, yanlış bir yoldan geri adım atmanın ve hakka yönelmenin önemine işaret etmektedir.⁴³²

Ayrıca âyette geçen وَأَقْسِطُوا (ve 'eḳsiṭû) ifadesi, “*adil olun, adaleti yerine getirin*”⁴³³ anlamında olup, müminler arasında adaletin sağlanması gerektiğini vurgulayan bir emir mahiyetinde değerlendirilmiştir. Bu ifade, zulmü ortadan kaldırmak ve adil bir yönetim tesis etmek anlamında kullanılmakta; müminlerin aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeleri ve adaleti sağlamada son derece hassas davranmaları gerektiğine işaret etmektedir.⁴³⁴

Çağdaş tefsirlerde ise فَيُّ (fey'un) kelimesi, klasik tefsirlerdeki gibi “*geri dönmek*” anlamında açıklanmıştır.⁴³⁵ وَأَقْسِطُوا (ve 'eḳsiṭû) ifadesi de klasik açıklamalara benzer şekilde “*zulmü ortadan kaldırmak*” amacıyla yorumlanmış; buna ilaveten الْإِقْسَاطُ (el-iḳṣâṭ), الْقَاسِطُ (el-ḳâṣiṭ), أَقْسَطَ (eḳṣaṭ) ve الْمُقْسِطُ (el-muḳṣiṭ) gibi kökten türeyen farklı kelimelerle bağlantı kurulmuştur. Böylece adaletin zıddı olan zulüm kavramı dilsel köken açısından açıklanmış ve adalet kelimesinin kapsamı klasik tefsirlerdeki açıklamalara göre daha geniş bir şekilde ortaya konulmuştur.⁴³⁶

2.7.7. On Birinci Âyet: لَمْز - Ayıplama ve نَبَز - Kötü Lakap

Klasik tefsirlerde, on birinci âyette geçen لَمْز (lemz) kelimesi, dil ile birine saldırmak, onu küçük düşürmek anlamında açıklanmıştır. Bazı rivâyetlerde, bu davranışın dudak hareketleri veya göz işaretleriyle yapılan ayıplamalar şeklinde de gerçekleşebileceği ifade edilmiştir.⁴³⁷ Âyette geçen وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ (ve lâ telmizû enfüseḳüm: Birbirinizi küçümsemeyin.) ifadesiyle müminlere başkalarını ayıplamaktan ve kusur aramaktan kaçınmaları emredilmiştir. Bir müminin başka bir mümini ayıplaması, aslında kendisini ayıplaması anlamına gelir; zira müminler bir bedenin parçaları gibidir.⁴³⁸

Âyette geçen وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ (ve lâ tenâbezû bi'l-elḳâbi) ifadesi, insanların birbirlerine küçük düşürücü ve alay edici anlamlar taşıyan lakaplar takmasını yasaklamaktadır. Buna

⁴³² Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/365; Beydâvî, *Envârü 't-tenzîl*, 5/135.

⁴³³ el-Hucurât 49/9.

⁴³⁴ Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, 28/106; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/366.

⁴³⁵ Zuhaylî, *Tefsîrû 'l-münîr*, 26/235.

⁴³⁶ Zuhaylî, *Tefsîrû 'l-münîr*, 26/235.

⁴³⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/334.

⁴³⁸ Beydâvî, *Envârü 't-tenzîl*, 5/136.

karşılık, iyi ve güzel lakaplar kullanmak sünnet olarak kabul edilmiştir. Nitekim sahabe arasında Hazret-i Ebû Bekir “*Atîk*” ve “*Sıddîk*”, Hazret-i Ömer ise “*el-Fârûk*” lakaplarıyla anılmıştır.⁴³⁹ Bu âyet, müminlerin birbirlerini hoşlanmadıkları lakaplarla çağırılmaları gerektiğini vurgulamakta;⁴⁴⁰ Hz. Peygamber de müminin, mümin kardeşine hoşuna gidecek en güzel isimle hitap etmesi gerektiğini belirtmektedir.⁴⁴¹

Çağdaş tefsirlerde ise لَمَز (lemz) kavramı, klasik açıklamalardaki gibi sözlü veya işaret yoluyla bir kimseyi küçük düşürmek, alay etmek veya kusurlarını dile getirmek anlamında açıklanmış;⁴⁴² ayrıca وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ (veylün li-küllü hümezetin lümezeh) “*insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!*”⁴⁴³ ifadesinin geçtiği Hümeze Sûresi’ne atıf yapılarak toplum içinde fitne ve düşmanlığa neden olan her türlü küçük düşürücü davranışın da bu kapsama girdiği belirtilmiştir.⁴⁴⁴ Ayrıca وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ (ve lâ telmizû enfüsekü) ifadesinde yer alan أَنْفُسَكُمْ (enfüsekü) kelimesinin, Müslüman toplumu bir bütün olarak ifade ettiği ve bir mümini ayıplamanın aslında kendini ayıplamak anlamına geldiği özellikle vurgulanmıştır.⁴⁴⁵

Nebeze نَبَز (nebz) kavramı da çağdaş yorumlarda kötü ve çirkin lakaplarla hitap etmek olarak açıklanmış,⁴⁴⁶ فَاسِق (fâsık) veya كَافِر (kâfir) gibi olumsuz unvanlar örnek gösterilmiştir.⁴⁴⁷ Öte yandan, örf ve adetlerde olumlu anlam taşıyan lakapların, örneğin Ebu Hureyre هُرَيْرَة gibi lakapların bu yasağın dışında tutulduğu ifade edilmiştir.⁴⁴⁸ Böylece Kur’ân’ın kötileyici hitapları yasaklarken, övgü ve saygı içeren lakapları teşvik ettiği yönünde bir ayırım yapıldığı görülmektedir.⁴⁴⁹

2.7.8. On Üçüncü Âyet: شُعُوبًا - Millet ve قَبَائِلَ - Kabileler

Klasik tefsirlerde, Hucurât Sûresi’nin on üçüncü âyetinde geçen يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَآنْتُمْ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا “*Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık*

⁴³⁹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/369.

⁴⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 9/334; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/108.

⁴⁴¹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/369.

⁴⁴² Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/3344; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/248; Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/235.

⁴⁴³ el-Hümeze 104/1.

⁴⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/248.

⁴⁴⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/143; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/248.

⁴⁴⁶ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/143.

⁴⁴⁷ Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/247.

⁴⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/249.

⁴⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/248.

ve birbirinizle tanışasınız diye sizi halklara ve kabilelere ayırdık.”⁴⁵⁰ ifadesi, insanları toplumsal zümrelere ayırmanın hikmetini açıklayan önemli bir beyan olarak değerlendirilmiştir. Âyette geçen شُعُوبًا (şu‘ûb) kelimesi, nadir kullanımı ve derin anlamı dolayısıyla garîbu’l-Kur’ân kapsamında incelenmesi gereken bir terim olarak ele alınmıştır.⁴⁵¹ Şu‘ûb kelimesi, bir asla dayanan büyük toplulukları ifade eder ve bu anlamda kabileleri içine alan daha geniş sosyal yapıları temsil eder. Arap toplumunda toplumsal hiyerarşinin en üst tabakasını oluşturan “şu‘ûb”, kavmin geniş bir bölgeye yayılmış büyük gruplarını belirtmektedir.⁴⁵²

Âyette geçen شُعُوبًا وَقَبَائِلَ (şu‘ûben ve kabâ ile) ifadesi, insanları büyük topluluklar ve kabileler halinde yaratmanın hikmetine işaret ederken, insanların ataları ve kabileleri vasıtasıyla tanınmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kavram daha derinlemesine incelendiğinde, Arapların kendilerini sınıflandırdıkları altı sosyal tabakanın en üstünde “şu‘b” kavramının yer aldığı görülmektedir. Sırasıyla şu tabakalardan söz edilmektedir: şu‘b (millet), kabile, amâre (oymak), batn (kol), fahz (dal) ve fasile (sülale). Buna göre şu‘ûb, kabilelerin birleşerek oluşturduğu büyük toplulukları; kabileler ise daha küçük sosyal birimleri ifade etmektedir.⁴⁵³

Çağdaş tefsirlerde ise الشُّعُوب (eş-şu‘ûb) kelimesi, klasik açıklamalardaki temel anlam korunarak, daha geniş ve sistemli bir açıklamayla ele alınmıştır. Şu‘ûb, şa‘b kelimesinin çoğulu olarak, aynı kökene veya vatana sahip büyük insan toplulukları anlamında değerlendirilmiş; Mudar ve Rebîa gibi büyük grupları kapsadığı belirtilmiştir.⁴⁵⁴ Buna ilaveten çağdaş yorumlarda, Arap toplumundaki sosyal yapı yedi tabakaya ayrılarak detaylandırılmıştır: Şu‘b, kabile, amâre, batn, fahz, fasile ve aşiret. Bu sosyal yapı, insan bedeninin yaratılışına benzetilerek açıklanmış; örnek olarak Huzeyme’nin bir şa‘b, Kureyş’in bir amâre, Haşim’in ise bir fasile olduğu belirtilmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ el-Hucurât 49/13.

⁴⁵¹ Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/137.

⁴⁵² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/113.

⁴⁵³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/337; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/374.

⁴⁵⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/247.

⁴⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/152.

2.7.9. On Dördüncü Âyet: اَسْلَمْنَا - Zâhirî Teslimiyet, لَا يَلْتَكُم - Amellerin Eksilmemesi ve اَعْرَابِي - Çöl Sakini

Klasik tefsirlerde, Hucurât Sûresi'nin on dördüncü âyetinde geçen اَسْلَمْنَا (eslemnâ) kelimesi, “teslim olduk” anlamında açıklanmış⁴⁵⁶ ve İslâm'ın temel kavramlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu âyette, Arapların Hz. Peygamber'e iman ettiklerini söylemeleri üzerine, Allah onların aslında iman etmediklerini, yalnızca İslâm'a teslim olduklarını belirtmektedir. اَسْلَمْنَا (eslemnâ) kelimesi, burada imanın kalbe tam olarak yerleşmediğini, ancak zahirî bir teslimiyetin mevcut olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁷ İman kalbin derinliklerinde kökleşen bir inanç iken, İslâm daha geniş anlamda, zahirî olarak Allah'a ve Resûlü'ne boyun eğmek ve itaat etmek anlamına gelir. Bu bağlamda اَسْلَمْنَا (eslemnâ) kelimesi, iman iddiasında bulunan ancak bu iddiayı kalben gerçekleştirmeyenlerin durumunu yansıtmaktadır.⁴⁵⁸

Âyette geçen لَا يَلْتَكُم (lâ yelitküm) ifadesi ise, “sizi eksiltmez, size haksızlık yapmaz” anlamındadır.⁴⁵⁹ Bu kelime, Gatafan lehçesinde اَلَّتْهُ السُّلْطَانُ حَقَّهُ (elletehu's-sultânü haqqahu; “Sultan onun hakkını eksiltti”) şeklinde kullanılırken, Esed kabilesi ve Hicazlılar arasında “latehu leyten” formunda ifadelendirilmiştir.⁴⁶⁰ Burada, Allah'ın müminlerin yaptıkları amellerin karşılığını eksiksiz vereceği vurgulanmakta; amellerin boşa gitmeyeceği ve Allah'ın adaletinin mükemmelliği ortaya konulmaktadır.⁴⁶¹

Çağdaş tefsirlerde ise قُولُوا اَسْلَمْنَا (kûlû eslemnâ) ifadesi, klasik açıklamalardaki teslimiyet vurgusu korunarak, “kılıç korkusuyla teslim olma” ve yalnızca zahirî bir itaati ifade etme şeklinde detaylandırılmıştır. Bu bağlamda, İslâm'ın sadece dil ile kabul edilmesinin yeterli olmadığı, asıl olanın kalpten iman etmek olduğu özellikle vurgulanmıştır.⁴⁶² Ayrıca, “İslâm” kelimesinin nefsin Allah'a boyun eğişini ve bağlanışını ifade ettiği açıklanmıştır.⁴⁶³

لَا يَلْتَكُم (lâ yelitküm) ifadesine dair çağdaş tefsirlerde, fiilin farklı lehçelerdeki kullanımlarına (Gatafan, Beni Esed, Hicaz) ve farklı kıraatlere لَا يَلْتَكُم, لَا يَلْتَكُم (lâ yelitküm, lâ ye'litküm) değinilmiş;⁴⁶⁴ her iki kıraat arasında anlam farkı bulunmadığı, her durumda amellerin eksiksiz kaydedileceği ifade edilmiştir. Ayrıca fiildeki zamirin Allah'a izafe edilmesiyle,

⁴⁵⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/376; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/115.

⁴⁵⁷ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/376; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/116.

⁴⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/338; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/116.

⁴⁵⁹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/377.

⁴⁶⁰ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/377.

⁴⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/117.

⁴⁶² Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/273.

⁴⁶³ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/526.

⁴⁶⁴ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/267.

müminlerin yaptıkları hiçbir amelin karşılığının eksik bırakılmayacağı özellikle vurgulanmıştır.⁴⁶⁵

Bunun yanı sıra, çağdaş yorumlarda اَعْرَابِي (a'râbiy) kelimesi “çöl sakini” anlamında açıklanmış ve topluluk ismi olup tekil formda kullanılmadığı ifade edilmiştir. Âyette özellikle Beni Esed kabilesine işaret edilmekle birlikte, tüm çöl sakinlerinin bu kapsamda değerlendirilmediği belirtilmiştir.⁴⁶⁶

Hucurât Sûresi'nin âyetleri bağlamında yapılan bu çalışmada, klasik ve çağdaş tefsirlerde Garîbu'l-Kur'ân ilmî kapsamında öne çıkan kelimeler incelenmiştir. Klasik tefsirlerde, kelimeler lafzî ve anlam yönleriyle ele alınmış; sözlük anlamları, kullanım çeşitlilikleri ve Kur'ân'ın indiği dönemdeki anlam boyutları üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede قَدَمٌ (kaddeme), كَجَهْرٍ (kecehri), حَبَطَ (habeṭa), اِمْتَحَنَ (imteḥane), حُجُرَاتٍ (ḥucurât), اِنْتِثَمَ ('anittum), شُعُوبًا (šu'ûben) ve اَسْلَمْنَا (eslemnâ) gibi kelimeler hem dilsel hem de kavramsal boyutlarıyla aktarılmıştır. Çağdaş tefsirlerde klasik açıklamalar korunmuş; ancak kıraat, lehçe ve kavram farklılıkları dikkate alınarak daha kapsamlı yorumlar yapılmıştır.

2.8. İ'râbü'l-Kur'ân

İ'râbü'l-Kur'ân, Kur'ân'daki kelimelerin ve cümlelerin nahiv kurallarına uygun şekilde çözümlemesini ve anlamların açıklığa kavuşturulmasını amaçlayan bir ilim dalıdır.⁴⁶⁷ Bu disiplin, Kur'ân'ın dilsel derinliklerini kavramada ve doğru şekilde tefsir edilmesinde önemli bir araç olarak kabul edilir. İslâm âlimlerinden Havfî (ö. 430/1039), Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî (ö. 616/1219) ve es-Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) gibi isimler, bu alana dair kıymetli eserler kaleme almışlardır. Bu eserler arasında Havfî'nin çalışmaları açıklığıyla, es-Semîn'in ise detaylı ve geniş içeriğiyle öne çıkar. Ayrıca, müfessirlerin cümlelerin kuruluşuna, kelimelerin sigasına ve nahivsel yapıya dikkat etmeleri gerektiği vurgulanır. Bu bağlamda, İ'râbü'l-Kur'ân ilmi yalnızca dil bilgisi açısından değil; aynı zamanda Kur'ân'ın hikmet ve esrarını kavrama çabasında yol gösterici bir unsurdur.⁴⁶⁸

Klasik tefsirlerde i'râb analizleri, genellikle âyetlerin tefsiri içerisinde dağınık bir şekilde ele alınmış; i'râb konusuna dair tefsir metni içinde müstakil bir başlık altında sistemli bir

⁴⁶⁵ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve t-tenvîr*, 26/266.

⁴⁶⁶ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve t-tenvîr*, 26/264.

⁴⁶⁷ Abdulhamit Birişik, “İ'râbü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/376.

⁴⁶⁸ Ebû'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Hüseyn b. 'Abdillâh el-'Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî (b.y.: 'İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâh, t.y.), 1/1; Süyûtî, *İtkân*, 2/3.

incelemeye yer verilmemiştir. Bu bölümde, klasik tefsirlerde Hucurât Sûresi’ne dair bazı âyetlerin i’râbına ilişkin açıklamalara yer verilmiş ve bu açıklamaların ilgili metinlerde nasıl sunulduğu örneklendirilmiştir. Analizlerin daha kolay anlaşılması ve mukayeseye elverişli hâle getirilmesi amacıyla veriler tabloya dönüştürülmüştür. Yapılan incelemelere göre, klasik tefsirler arasında özellikle Beydâvî ve Zemahşerî’nin eserlerinde i’râb yorumlarına düzenli biçimde yer verildiği; Râzî’de ise bu tür değerlendirmelerin sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, çalışmaya konu edilen diğer klasik tefsirlerde âyetlerin i’râbına dair herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

Tablo 1. Klasik Tefsirlere Göre Hucurât Sûresi’nin i’râb Analizi

Sıra No	Ayet No	Ayet	Açıklama
1	1	لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ	لَا تُقَدِّمُوا (lâ tuqaddimû) fiilinde mef’ûl hazfedilmiştir. Bu hazif ya anlamın genişliğini sağlamak ya da nehiy vurgusunu artırmak içindir. ⁴⁶⁹
2	2	وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ	كَجَهْرِ (kecehri) ifadesindeki ك (ke) harfi, teşbih edatıdır ve mansûb (nasb mahallinde) bir mastarın sıfatı konumundadır. وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ (en tahbeṭa a ‘mâlûküm) ifadesi, mef’ûlün leh olarak nasb mahallindedir; fiilin muteallakı olarak ya nehiy fiiline ya da doğrudan fiile bağlıdır. ⁴⁷⁰ لِيَلَّا تَحْبَطَ (en tahbeṭa) cümlesi, كَرَاهَةً أَنْ تَحْبَطَ (kerâheta en tahbeṭa) “boşa gitmesin diye” veya كَرَاهَةً أَنْ تَحْبَطَ (kerâheta en tahbeṭa) “boşa gitmesinden endişe ederek” şeklinde takdir edilmiştir. ⁴⁷¹
3	3	أَمْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى	أَمْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى (imteḥane Allâhu ḳulûbehüm li’l-teḳvâ) ifadesinde لِلتَّقْوَى (li’tteḳvâ) lafzındaki لَمْ, mahzûf mastara (كَايُنُونَ [kâinûn] veya مُخْتَصِنُونَ [muḥtaṣṣûn] gibi) bağlıdır. أَمْتَحَنَ (imteḥane) fiili, “sınamak” anlamına gelir; burada mef’ûl olarak قُلُوبَهُمْ (ḳulûbehüm) gelmiş, takvâ için hazırlık manasında kullanılmıştır. ⁴⁷²
4	3	أُولَئِكَ الَّذِينَ أَمْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ	أُولَئِكَ الَّذِينَ أَمْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى... (ülâ’ike ellezîne...) cümlesinde, أُولَئِكَ (ülâ’ike) mübteda, الَّذِينَ (ellezîne) haber konumundadır; cümle, sesini kisanların övgüsüne yöneliktir. ⁴⁷³

⁴⁶⁹ Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/133.

⁴⁷⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/354.

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/94.

⁴⁷² Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/355.

⁴⁷³ Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/134.

Sıra No	Ayet No	Ayet	Açıklama
			إِنَّ (inne)edatının ikinci haberi olup nekire gelmeleriyle ta'zîm anlamı taşırlar. ⁴⁷⁴
5	4	يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ	يُنَادُونَكَ (yünâdûneke min verâ' i'l-ḥucurât) cümlesinde مِنْ (min) edatı ibtidaîdir; seslenmenin başladığı yeri gösterir. مِنْ (min)'siz söyleyişte fail ve mef'ûlün birleşmesi mümkündür, مِنْ (min)'li söyleyişte bu caiz değildir. ⁴⁷⁵
6	5	وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ	صَبَرُوا (şaberû) fiili, ref' mahallinde fa'ildir. Cümlede sabır, fiili gizlenmiş şekilde takdir edilir. حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ (ḥattâ teḥruce ileyhim) cümlesinde حَتَّى (ḥattâ) gaye edatıdır; sabrın süresinin sınırını gösterir. (ileyhim) car ve mecrûr, sabrın Hz. Peygamber'in çıkışına yönelik olduğunu ima eder. ⁴⁷⁶
7	5	لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ	كَانَ (kâne) ifadesinde لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ (lekâne ḥayran lehüm) fiilinin ismi, ya takdirî (gizli) bir zamirdir ya da açıkça zikredilmeyen “sabır” anlamındaki bir mastardır. Eğer isim mastar kabul edilirse, cümlenin takdiri şöyle olur: “Eğer sabretmiş olsalardı, sabır onlar için daha hayırlı olurdu.” ⁴⁷⁷
8	6	أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ	أَنْ تُصِيبُوا (en tuşîbû) ifadesi, mef'ûlün leh olup iki şekilde takdir edilmiştir: لَنْ تُصِيبُوا (li'ellâ tuşîbû) “sataşmayasınız diye” ve كَرَاهَةً أَنْ تُصِيبُوا (kerâhete en tuşîbû) “sataşmanız hoş olmayacağı için” بِيْجَهَالَةٍ (bi cehâletin) lafzı hâl konumundadır ve “Bilmeksizin” yapmayın anlamı taşır. ⁴⁷⁸
9	8	فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ	فَضْلًا (faḍlen) kelimesi, farklı i'râb ihtimalleri taşır: a) mef'ûlün leh olarak, ⁴⁷⁹ b) mef'ûl-i mutlak (fiilsiz veya fiilinden farklı kökten gelen) c) mef'ûlün bih olarak değerlendirilmiştir. ⁴⁸⁰ Her durumda mansûb olup, sevdirmenin ve muvaffakiyetin Allah'tan bir lutuf olduğu vurgulanır. فَضْلًا (faḍlen) kelimesinin âmili, ya الرَّاشِدُونَ (er-râşidûn) kelimesinden türeyen mukadder fiildir (يَبْتَغُونَ) (yebteğûne) gibi ya da حَبَّابٍ (ḥabbebe) ve كَرَّاهٍ (kerrahe) fiilleridir. ⁴⁸¹

⁴⁷⁴ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/133.

⁴⁷⁵ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/134.

⁴⁷⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/359.

⁴⁷⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/359.

⁴⁷⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/99.

⁴⁷⁹ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/135.

⁴⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/363.

⁴⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/103.

Sıra No	Ayet No	Ayet	Açıklama
10	12	أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ	فَكَرِهْنَاهُ (fekerihumûhu) fiili, şart anlamı taşır ve önceki ikrara bağlıdır; فَ (fe) ise fasîha'dır. ⁴⁸²
11	17	بَلِ اللَّهِ يُمْنُ عَلَيْكُمْ أَنْ هَذَا كُمْ لِلْإِيمَانِ أَنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ	إِنْ (in) (in küntum şâdiqîn) ifadesinde (in) (in) cevabı mahzûf olup, mana bağlamından takdir edilir: فَلِلَّهِ (fe li'llâhi)'l-minnetu 'aleyküm) "asıl minnet sâhibiniz Allah'tır." ⁴⁸³

Çağdaş tefsirlerde, özellikle Zuhaylî'nin *Tefsîru 'l-Münîr* adlı eserinde, âyetlerin i'râbına dair açıklamalar belirli bir sistematik içerisinde ele alınmıştır. Zuhaylî, manayı doğrudan etkileyen i'râb unsurlarını sadece âyet içi tefsir bağlamında zikretmekle kalmamış, aynı zamanda i'râb konusunu *ayrı bir başlık altında* değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, klasik tefsirlerde genellikle dağınık ve bütünlükten uzak şekilde yer verilen i'râb açıklamalarından önemli ölçüde farklılık arz etmektedir. Aşağıda, *Tefsîru 'l-Münîr*'de Hucurât Sûresi'ne dair bazı âyetlerin i'râb analizleri tablo hâlinde sunulmuştur.

Tablo 2. Zuhaylî'ye Göre Hucurât Sûresi'nin i'râb Analizi

Sıra No	Âyet No	Âyet	Açıklama
1	2	كَجَهْرٍ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ	كَ (kâf) Hazf edilmiş bir mastarın sıfatı konumundadır. Takdiri: كَجَهْرًا كَجَهْرًا بَعْضُكُمْ (cehran kecehri ba'diküm)"birbirinize karşı yükselttiğiniz gibi ses yükseltmek." أَنْ تَحْبَطَ (en tahbêta): Harf-i cerrin hazf edilmesiyle mansup konumdadır; takdiri: لَأَنْ تَحْبَطَ (li-en tahbêta) "Amellerinizin boşa gitmesi için" ayrıca cer konumunda da olabilir; bu durumda harf-i cer hazf edilmiş olarak değerlendirilir. ⁴⁸⁴
2	3	أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ	أُولَئِكَ (ülâ'ike): Ya إِنَّ (inne)'nin "şüphesiz ki" haberi ya da mübteda konumundadır. Haberi ise لَهُمْ مَغْفِرَةٌ (lehüm mağfiratün) dır ve cümle إِنَّ'nın haberi olur. Ayrıca, الَّذِينَ (ellezîne), أُولَئِكَ (ülâ'ike) ye sıfat olabilir. Bu durumda إِنَّ (inne), لَهُمْ مَغْفِرَةٌ (lehüm mağfiratün)'nun haberi konumundadır.

⁴⁸² Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/373.

⁴⁸³ Beydâvî, *Envârü 'l-tenzîl*, 5/138.

⁴⁸⁴ Zuhaylî, *Tefsîru 'l-münîr*, 26/214.

Sıra No	Âyet No	Âyet	Açıklama
			مَغْفِرَةً (mağfiratun): Ya zarf dolayısıyla merfudur ya da mübteda olarak değerlendirilir. Zarfa bağlı haber ise önce gelmiştir. Bu açıklama daha tercih edilir. ⁴⁸⁵
3	4	أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ	أَكْثَرُهُمْ (ekseruhüm): Mübteda, لَا يَعْقِلُونَ (lâ ya'kilûn) ise haber konumundadır. Bu iki kelimeden oluşan cümle, إِنَّ (inne)'nin haberi olarak işlev görür. ⁴⁸⁶
4	6	فَتَنَّبِئُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ	كَرَاهَةً أَنْ تُصِيبُوا (en tuşîbû): İki takdiri vardır: Ya كَرَاهَةً (kerâhete en tuşîbû) “Bir topluluğa cahillikle zarar vermekten sakınmak” ya da لِيَلَّا تُصِيبُوا (li-ellâ tuşîbû) “Bir topluluğa cahillikle zarar vermemeniz için” şeklindedir. فَتَنَّبِئُوا (bi cehâletin) “Cahillikle” anlamında ve fiilin faili konumundaki تَنَّبِئُوا (tebeyyenû) için hal olarak gelir. ⁴⁸⁷
5	7	وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ	وَأَعْلَمُوا (ve'lemû) ve kendisinden sonraki cümle, أَنَّ (inne) fiilinin iki mef'ulüne denk gelir. ⁴⁸⁸
6	8	فَضْلًا مِنَ اللَّهِ	“Allah'tan bir lütuf” ifadesi ya fiilin amacı mufassal ya da önceki ifadeyi pekiştiren bir mastar müekkid olarak gelir. ⁴⁸⁹
7	9	وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا	طَائِفَتَانِ (tâ'ifetâni): Takdir edilen bir fiilin merfudur. Takdiri: وَإِنْ اقْتَتَلَا طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا (ve in iktetela tâ'ifetâni mine'l-mü'minîne iktetelû) “Eğer iki mümin grup savaşırlarsa, savaştılar”. Şart cümlelerinde, fiil hazfedilmez; ancak İN (in) şart harfi olduğundan bu istisna uygulanır. اقْتَتَلُوا (iqtetelû) çoğul fiil kullanımı, lafza değil, mana cihetine dayanır. Çünkü طَائِفَتَانِ (tâ'ifetâni) lafzen ikiliktir; ancak manası topluluk anlamına geldiği için çoğul bir fiil ile ifade edilmiştir. ⁴⁹⁰
8	11	بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ	الْإِسْمُ (el-ismu) Bedel-i eşya olarak الْفُسُوقُ (el-füsûk) kelimesinden bedeldir ve onun mahiyetini açıklar. ⁴⁹¹
9	12	وَلَا تَجَسَّسُوا	Fiilin aslı: تَجَسَّسُوا (tetecessesû)dür. İltikâ (birleşme) nedeniyle iki ت (te) harfinden biri hazfedilmiştir. ⁴⁹²
10	13	لِتَعَارَفُوا	Aslı: لَتَتَعَارَفُوا (li-tete'ârafû)dür. Aynı şekilde, bir ت (te) harfi hazfedilmiştir. ⁴⁹³

⁴⁸⁵ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/214.

⁴⁸⁶ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/214.

⁴⁸⁷ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/225.

⁴⁸⁸ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/225.

⁴⁸⁹ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/225.

⁴⁹⁰ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

⁴⁹¹ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

⁴⁹² Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

⁴⁹³ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/235.

Sıra No	Âyet No	Âyet	Açıklama
11	14	لَا يَلْتَكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا	لَا ت يَلِيت (lâte, yelîtu) fiilinden gelir ve “eksiltmek” anlamını taşır. Kıraatte لَا يَلْتَكُم (lâ ye’litküm) şeklinde de okunur. Her iki kıraat, aynı anlamı ifade eder: <i>Eksiltmek</i> . ⁴⁹⁴
12	17	لَا تَمْنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم	Bu ifade, harf-i cerrin hazfedilmesiyle mansup konumundadır. Takdiri: بِإِسْلَامِكُمْ (bi islâmiküm) “ <i>Bana İslamınızı minnet sayarak anlatmayın.</i> ” Fiil, “ <i>üstünlük taslamak</i> ” anlamını da içerir. ⁴⁹⁵

Sonuç olarak, Hucurât Sûresi’nin i’râbına dair yapılan bu karşılaştırmalı analiz, klasik ve çağdaş tefsirler arasında yöntem ve kapsam bakımından belirgin farklar bulunduğunu ortaya koymuştur. Klasik tefsirlerde i’râb açıklamaları genellikle sınırlı ve dağınık bir biçimde sunulurken, çağdaş tefsirlerde özellikle Zuḥaylî’nin yaklaşımında daha sistematik bir yöntem benimsenmiştir. Bununla birlikte, bazı âyetlerin her iki gelenekte de i’râbının yapılmış olması, diğer bazılarının ise yalnızca bir gelenekte ele alınması, i’râbın tefsirdeki konumu ve işlevine dair farklı yaklaşımları yansıtmaktadır.

2.9. Vücûh ve Nezâir

el-Vücûh ve’n-Nezâir, Kur’ân’daki kelimelerin anlam çeşitliliğini ve bağlamlarına göre kazandıkları anlamları inceleyen bir ilim dalıdır. *Vücûh*, bir kelimenin farklı bağlamlarda çeşitli anlamlara gelmesini ifade ederken, *Nezâir*, aynı anlamı taşıyan farklı kelimelerle ilgilenir.⁴⁹⁶ Öyleyse nezâir, lafızlar için; vücûh ise anlamlar için kullanılan isimlerdir.⁴⁹⁷ Bu ilim, Kur’ân’ın mucizevi dil yapısını ve anlam derinliğini keşfetmek için önemli bir araçtır. İslâm âlimlerinden Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) ve İbn-i Fâris (ö. 395/1004) gibi isimler, bu alanda kıymetli eserler ortaya koymuştur. Örneğin, (*hüdâ*) kelimesi Kur’ân’da *yol göstermek, önder ve rehber* gibi farklı anlamlarda

⁴⁹⁴ Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/268.

⁴⁹⁵ Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/268.

⁴⁹⁶ M. Suat Mertoğlu, “Vücûh ve Nezâir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/141; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 180; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 145-156.

⁴⁹⁷ Cemâlî’-d-dîn Ebû’l-Ferec ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yü’n-nevâzir fî ‘ilmi’l-vücûh ve’n-nezâ’ir*, thk. Muḥammed ‘Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1404/1984), 83.

kullanılmıştır. Bu ilim dalı hem Kur’ân’ın tefsirini zenginleştirmekte hem de Arap dilinin inceliklerini anlamakta vazgeçilmez bir kaynak sunar.⁴⁹⁸

2.9.1. İkinci Âyet: لَهُ - Üzerine / Karşı

Çağdaş tefsirlerde, Hucurât Sûresi’nin ikinci âyetinde geçen وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ (ve lâ techerû lehu bi’l-kavli: “Seslerinizi, Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin.”)⁴⁹⁹ ifadesindeki لَهُ (lehu) kelimesinde yer alan lââm harfî, nahiv açısından değerlendirilmiş; bu bağlamda تَجْهَرُوا (techerû) fiilini geçişli hâle getirdiği ve عَلَى (‘alâ) edatının yerine kullanılarak “üzerine” veya “karşı” anlamı taşıdığı belirtilmiştir.⁵⁰⁰

2.9.2. Beşinci Âyet: خَيْرًا - Güzel Ahlâk

Beşinci âyette yer alan خَيْرًا (hayran) kelimesi, klasik ve çağdaş tefsirlerde benzer şekilde sabır ve güzel ahlâk kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Klasik tefsirde, “hayr” kelimesi sabrın acelecilikten üstün olduğunu ve Hz. Peygamber’e karşı edepli bir duruşun insan için en hayırlı yol teşkil ettiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda “hayr”, özellikle “ahlâkî üstünlük” anlamında kullanılmıştır.⁵⁰¹ Çağdaş tefsirlerde ise “hayr” kelimesinin kullanımı, sabrın aceleden daha iyi olduğu vurgusuyla açıklanmış; ayrıca kelimenin ismi tafdîl formunda olmasına dikkat çekilmiştir. Kelime bu çerçevede “güzel ahlâk” anlamında yorumlanmıştır.⁵⁰²

2.9.3. Altıncı Âyet: إِنَّ - Şart / Şüphe ve فَاسِقٌ - Yalan Söyleyen

Altıncı âyette geçen إِنَّ (‘in) kelimesi, klasik ve çağdaş tefsirlerde “şart bağlacı” olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlaç, müminlerin gelen haberler karşısında temkinli olmalarını ve doğruluğu kesinleşmemiş bilgilerin araştırılması gerektiğini ima eder. Klasik tefsirlerde “in”, haberin doğruluk ihtimalinin zayıf olabileceğine işaret eden bir şüphe unsuru olarak

⁴⁹⁸ Süyûtî, *İtkân*, 2/144.

⁴⁹⁹ el-Hucurât 49/2.

⁵⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve t-tenvîr*, 26/221.

⁵⁰¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/97; Beydâvî, *Envârü t-tenzîl*, 5/134.

⁵⁰² Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/129; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve t-tenvîr*, 26/227; Zuḥaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/221.

yorumlanırken;⁵⁰³ çağdaş tefsirlerde bu anlam daha da belirginleştirilmiş, Müslümanların bu tür durumlarla nadiren karşılaşacağı vurgulanarak dikkatli yaklaşım önerilmiştir.⁵⁰⁴

Altıncı âyette yer alan فَاسِقٌ (fâsiqun) kelimesi hem klasik hem çağdaş tefsirlerde “*yalan söyleyen kimse*” anlamında açıklanmıştır. Klasik kaynaklarda kelimenin temel anlamı olan “*küfür*” ve “*doğru yoldan sapma*” kavramlarına yer verilmiş; ancak bu bağlamda özellikle yalan fiiline dikkat çekilmiştir.⁵⁰⁵ Çağdaş tefsirlerde ise “*fâsik*” kelimesi, büyük günahları işleyen kişi olarak tanımlanmış ve bu bağlamda haber getiren kişinin güvenilirliği sorgulanarak, yalan söylemenin ayetteki bağlama uygun düşen anlam olduğuna işaret edilmiştir.⁵⁰⁶

2.9.4. Sekizinci Âyet: نِعْمَةٌ - İlâhî Rahmet

Sekizinci âyette yer alan نِعْمَةٌ (ni‘met) kelimesi, klasik tefsirlerde ele alınmış, çağdaş tefsirlerde ise özel bir değerlendirmeye konu edilmemiştir. فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً (faḍlen mina’lîlâhi ve ni‘meten) “*Bu, Allah’ın bir lütfu ve nimeti olarak*”⁵⁰⁷ ifadesinde yer alan “*ni‘met*” kelimesi, Allah’ın müminlere yönelik “*rahmetini*” ifade etmektedir.⁵⁰⁸ Klasik tefsir anlayışında bu rahmet, müminlerin kalplerine imanı sevdirmek ve inkâr ile günahı çirkin göstermek suretiyle tezahür eden ilâhî bir bağış olarak açıklanmıştır.

2.9.5. Dokuzuncu Âyet: طَائِفَتَانِ - Küçük Topluluk

Hucurât Sûresi’nin dokuzuncu âyetinde yer alan طَائِفَتَانِ (ṭâ’ifetân) kelimesi, klasik ve çağdaş tefsirlerde anlam bakımından örtüşen açıklamalara yer verilmiştir. Klasik tefsirde, “*ṭâ’ifetân*” kelimesi özellikle “*küçük bir topluluk*” anlamıyla değerlendirilmiş ve kelimenin bağlama göre topluluğun büyüklüğünü veya küçüklüğünü ifade edebileceği belirtilmiştir.⁵⁰⁹ Çağdaş tefsirde ise “*ṭâ’ifetân*” kelimesi doğrudan “*cemaat*” anlamında yorumlanmış; yine küçük bir topluluğa işaret ettiği ifade edilmiştir. Ancak klasik tefsirlerde daha fazla açıklama yapılırken, çağdaş tefsirde açıklama daha sınırlı tutulmuştur.⁵¹⁰

⁵⁰³ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/360; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/98.

⁵⁰⁴ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/130; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’l-tenvîr*, 26/229.

⁵⁰⁵ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/360; İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/370.

⁵⁰⁶ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/133; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’l-tenvîr*, 26/229.

⁵⁰⁷ el-Hucurât 49/8.

⁵⁰⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/103; İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/373.

⁵⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/332; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/104.

⁵¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 5/440; Zuḥaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/235.

2.9.6. Onuncu Âyet: إِخْوَةٌ - Dinî Kardeşlik

Onuncu âyette geçen إِخْوَةٌ (ihve) kelimesi hem klasik hem de çağdaş tefsirlerde benzer bir şekilde açıklanmıştır. Her iki yaklaşımda da kelime, müminler arasındaki dinî kardeşlik bağını ifade etmektedir.⁵¹¹ Çağdaş tefsirlerde ihve kavramı, nesep bağına değil, din bağına dayanan kardeşlik olarak yorumlanmıştır. Böylece her iki tefsir anlayışında da din temelinde şekillenen bir kardeşlik vurgulanmıştır.⁵¹²

2.9.7. On Üçüncü Âyet: كَرِيمٌ – Fazîletli ve النَّاسُ - Tüm İnsanlık

On üçüncü âyette geçen كَرِيمٌ (kerîmun) kelimesi, klasik ve çağdaş tefsirlerde takvâ temelli üstünlük anlayışıyla yorumlanmıştır. Her iki yaklaşımda da إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ (inne ekrameküm ‘inde’llâhi etqâküm) “Allah katında en üstün olanınız, en takvâlı olanınızdır”⁵¹³ ifadesi merkeze alınarak, gerçek üstünlüğün yalnızca takvâ ile mümkün olduğu vurgulanmıştır. Klasik tefsirde كَرِيمٌ (kerîm) kelimesi “değer ve üstünlük” kavramlarıyla açıklanırken,⁵¹⁴ çağdaş tefsirde ise bu anlam “faziletli” şeklinde ifade edilmiş ve takvâ ile ilişkilendirilmiştir.⁵¹⁵

On üçüncü âyette yer alan نَاسٌ (nâs) kelimesi, özellikle klasik tefsirlerde tüm insanlığı kapsayan bir anlamda değerlendirilmiştir. يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى (yâ ayyehe’n-nâsu innâ ḥalaqnâküm min zakerin ve ünşâ: “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık”)⁵¹⁶ ifadesi çerçevesinde, bu kelimenin evrensel bir hitap taşıdığı ve insanların yaratılışta eşit olduğu vurgulanmıştır. Böylece, üstünlüğün ırk, cinsiyet veya soyla değil, yalnızca takvâ ile ölçüldüğü ifade edilmiştir.⁵¹⁷

2.9.8. On Dördüncü Âyet: أَسْلَمْنَا – Zâhirî Teslimiyet

Hucurât Sûresi’nin on dördüncü âyetinde geçen أَسْلَمْنَا (eslemnâ) kelimesi, klasik ve çağdaş tefsirlerde ortak bir şekilde “zahiri teslimiyet” anlamında açıklanmıştır. Her iki yaklaşımda da قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا (kul lem tu’minû ve lâkin ḳûlû eslemnâ) “De ki: İman etmediniz,

⁵¹¹ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/366; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/106.

⁵¹² Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 8/511; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 5/447; Zuḥaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/239; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/93.

⁵¹³ el-Hucurât 49/13.

⁵¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 9/337; Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/375; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/114; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/137.

⁵¹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 26/262; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 5/460.

⁵¹⁶ el-Hucurât 49/13.

⁵¹⁷ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/376; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/114; Zuḥaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/268.

ama İslâm olduk deyin”⁵¹⁸ ifadesi temel alınarak, kelimenin kalpte kökleşmiş bir imanı değil, dışa yansıyan bir teslimiyeti ifade ettiği belirtilmiştir.⁵¹⁹ Klasik tefsirde “*eslemnâ*” kelimesi, imanın kalpte tahakkuk etmesi gerektiği vurgusuyla ele alınmış, *zahiri teslimiyetin* gerçek imanının yerini tutamayacağı açıkça ifade edilmiştir.⁵²⁰ Çağdaş tefsirlerde ise “*eslemnâ*” kelimesi, “*ikrar*” kavramı çerçevesinde ele alınmış ve iman ile İslâm arasındaki ayrım vurgulanmıştır. Her iki yaklaşımda da “*eslemnâ*”nın, kalbî tasdiki değil, yalnızca zahirî bir teslimiyeti ifade ettiği belirtilmiştir.⁵²¹

Bu bölümde, Hucurât Sûresi’ndeki bazı kelimelerin anlamları *Vücûh ve Nezâir* ilmî çerçevesinde ele alınmıştır. Klasik ve çağdaş tefsirlerde kelimeler çoğunlukla benzer şekilde açıklanmıştır. Ancak çağdaş tefsirlerde, bazı kelimelere daha fazla kavramsal ve dil açısından detaylı yorumlar yapılmıştır. Her iki yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, Kur’ân’daki kelimelerin kullanıldıkları yere göre farklı anlamlar taşıdığı görülmüştür.

2.10. Mecâzü’l-Kur’ân

Kur’ân, eşsiz edebi üslubu ile insanlara hem hakiki hem de mecâzi anlamlar üzerinden hitap etmektedir. Mecâzul Kur’ân ilmî, Kur’ân’daki lafızların sözlük anlamlarından farklı şekillerde kullanıldığı durumları inceler.⁵²² Bu ilim, Kur’ân’ın derin anlam dünyasını ve edebî inceliklerini keşfetmek için önemlidir. Hakiki anlam, lafzın doğrudan dile getirdiği manaya işaret ederken, mecâz ise sözcüğün bu temel kullanımın ötesinde, farklı bir bağlamda değerlendirilmesidir. Örneğin, “*kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğu zaman imanlarını artırır*”⁵²³ âyeti, imanın artışı, Allah’ın âyetlerinin etkisiyle açıklayarak mecâzi bir bağ kurmaktadır.⁵²⁴

Mecâzın Kur’ân’da yer alması, belâgat açısından vazgeçilmezdir. Belâgat ulemasının ortak kanaatine göre mecâz, hakikatten daha belîğdir ve Kur’ân’ın edebi güzelliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Eğer mecâz bulunmasaydı, Kur’ân’daki *hazf* (eksiltme), *tekid* (vurgulama) ve kıssaların tekrarı gibi diğer belâgat unsurları eksik kalırdı. Dolayısıyla Mecâzü’l-Kur’ân,

⁵¹⁸ el-Hucurât 49/14.

⁵¹⁹ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/157; Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/268.

⁵²⁰ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/376; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/137.

⁵²¹ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/157; Zuḥaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/268.

⁵²² Abdulhamit Birişik, “Mecâzü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/223; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 173; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 196.

⁵²³ el-Enfâl 8/2.

⁵²⁴ Süyûtî, *İtkân*, 3/120.

sadece Kur'ân'ın anlam dünyasını değil, onun eşsiz üslubunu da anlamamıza katkı sağlamaktadır.⁵²⁵

2.10.1. Birinci Âyet: لَا تُقَدِّمُوا - Fiziksel Öne Geçme / Hükmün Önüne Geçme

Hucurât Sûresi'nin birinci âyetinde geçen لَا تُقَدِّمُوا (lâ tuqaddimû: “*Allâh ve Resûl'ünün önüne geçmeyin.*”) ifadesi hem klasik hem de çağdaş tefsirlerde mecazî anlam çerçevesinde değerlendirilmiştir. Klasik tefsirlerde لَا تُقَدِّمُوا (lâ tuqaddimû) ifadesi, fiziksel bir öne geçmeyi değil, Hz. Peygamber'in huzurunda kişisel arzulara öncelik tanımama ve onun hükmüne karşı çıkmama anlamında mecazî bir uyarı olarak ele alınmıştır. Arap dilindeki فَلَانٌ تَقَدَّمَ مِنْ بَيْنِ النَّاسِ (fulânun teqaddeme min beyni'n-nâsi: “*falanca kişi insanlar arasından öne çıktı*”) örneğiyle desteklenen bu açıklama, takdîm fiilinin itibarda öne geçmek anlamında kullanıldığına işaret etmektedir.⁵²⁶

Çağdaş tefsirlerde ise aynı ifade, mecazî bir anlatımla “*öncelik verme*” anlamında yorumlanmış; Allah ve Resûl'ünün hükmü dışında herhangi bir konuda karar almanın yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Bu yönüyle klasik ve çağdaş yorumlar mecaz anlayışında ortak bir zeminde buluşmakta; ancak klasik tefsirlerde açıklamalar daha çok dilsel örnekler üzerinden yapılmaktadır.⁵²⁷

2.10.2. İkinci Âyet: وَلَا تَجْهَرُوا ve لَا تَرْفَعُوا - Ses Yükseltme / Saygısız Hitap

İkinci âyette yer alan وَلَا تَجْهَرُوا (ve lâ techerû) ifadesi, klasik tefsirlerde mecazî bir anlamda değerlendirilmiştir. Lafzen “*yüksek sesle konuşmayın*” şeklinde çevrilen bu ifade, Hz. Peygamber'e hitap ederken sıradan insanlara hitap eder gibi davranmaktan sakındırma anlamı taşır. Bu mecaz, yalnızca fizikî bir ses yükseltmeyi değil, aynı zamanda aşırıya kaçan her türlü sözlü davranışı ve edep dışı üslubu da kapsamaktadır.⁵²⁸

Çağdaş tefsirlerde ise لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ (lâ terfa'û eşvâteküm: “*Seslerinizi yükseltmeyin.*”) ifadesi yine mecazî şekilde ele alınmış, fakat açıklama daha doğrudan bir saygı vurgusuna odaklanmıştır. Ses yükseltmek, burada Hz. Peygamber'in sesini bastırma anlamına gelen bir

⁵²⁵ Süyûtî, *İtkân*, 3/120.

⁵²⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/92.

⁵²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/119.

⁵²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/94.

saygısızlık biçimi olarak yorumlanmış;⁵²⁹ فَوْق (fevka: “üstünde”) kelimesi de bu anlamı pekiştirici mecazî bir ifade olarak değerlendirilmiştir.⁵³⁰

2.10.3. Üçüncü Âyet: يَغْضُونَ - Sesi Kısmak / Saygı, امْتَحَنَ - Sınamak / Takvâdaki Derinlik

Üçüncü âyette geçen يَغْضُونَ أَصْوَاتَهُمْ (yeguddûne eşvâtehüm) ifadesi, çağdaş tefsirlerde mecazî bir anlatım olarak ele alınmıştır. “seslerini kısanlar” şeklindeki bu kullanım, müminlerin Hz. Peygamber’in huzurunda sessiz, ölçülü ve saygılı bir tavır içinde olmaları gerektiğini ifade etmektedir.⁵³¹ Devamında yer alan امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى (imtaḥane’llâhu kulûbehüm li’t-takvâ: “Allah’ın, gönüllerini takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınadığı kimselerdir.”) ifadesi ise, Allah’ın müminlerin kalplerindeki takvanın derinliğini bilmesi anlamında kullanılmıştır. Buradaki lâm-ı ta’lîl (sebepe bildiren lâm), takvânın kalplerde yerleşmesi ve kökleşmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁵³²

2.10.4. Dördüncü Âyet: مِنْ وَرَاءِ - Arkasında Olmak / Ulaşılamama Engeli

Dördüncü âyette yer alan مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ (min verâ’i’l-ḥucurâti: “Hücrelerin ardından / gerisinden.”) ifadesi, çağdaş tefsirlerde Hz. Peygamber’e ulaşımında yaşanan fiziksel bir engeli ifade eden mecazî bir anlatım olarak değerlendirilmiştir. وَرَاءِ (verâ’i) kelimesi, burada sadece mekânsal bir arka tarafı değil; aynı zamanda görsel ve fiziksel bir engel oluşunu, dolayısıyla Hz. Peygamber’e doğrudan ulaşamama hâlini temsil etmektedir.⁵³³

2.10.5. Yedinci Âyet: فِيكُمْ - İçinizde Bulunma / Manevî Rehberlik, حَبَّبَ - Sevdirmek / İmanı Kalbe Yerleştirme

Yedinci âyette geçen فِيكُمْ (fiküm: “İçinizde / aranızda.”) ifadesi, klasik tefsirlerde zahirî olarak “içinizde bulunma” anlamına gelse de burada Hz. Peygamber’in maddî varlığından öte, manevî rehberlik ve yönlendirme işlevine işaret eden bir mecaz olarak değerlendirilmiştir. Bu kullanım, doğrudan “müracaat ediniz” ifadesinden ziyade, mecaz yoluyla daha etkili ve derinlikli bir yönlendirme sunmaktadır.⁵³⁴ Aynı âyette geçen حَبَّبَ (ḥabbabe: “Sevdirdi.”) fiili ise çağdaş tefsirlerde mecazî bir anlatım olarak yorumlanmıştır.

⁵²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/219.

⁵³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/219.

⁵³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/223.

⁵³² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/223; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/107; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/363.

⁵³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/226.

⁵³⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/102.

Allah'ın müminlere imanı “sevdirmesi”, sadece bilgi düzeyinde bir kabullenmeden ziyade, imanın kalpte sevgi ve istekle yer edinmesi anlamında açıklanmıştır.⁵³⁵

2.10.6. Onuncu Âyet: **إِنَّمَا** - Hasr Edatı / **إِخْوَةٌ** - Kan Kardeşliği / İman Kardeşliği

Onuncu âyette geçen **إِنَّمَا** (inneme'l-mu'minûne ihvetün: “Müminler ancak kardeşler”) ⁵³⁶ ifadesi, klasik ve çağdaş tefsirlerde mecazî bir anlatımla değerlendirilmiştir. Buna göre âyetin başında yer alan **إِنَّمَا** (innemâ: “Ancak”) hasr edatı, iman temelinde kurulan ilişkilerin, diğer tüm aidiyet biçimlerinden üstün olduğunu ifade etmektedir. **إِخْوَةٌ** (ihvetun: “Kardeşler”) kelimesi ise, kan bağına dayalı kardeşliği ifade etmesine rağmen burada iman bağına dayalı manevî kardeşliği temsil etmektedir.⁵³⁷

2.11. İ'câzü'l-Kur'ân

İ'câzü'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerim'in mucizevî yönlerini inceleyen, onun üslup, belâgat, nazım ve muhteva bakımından eşsizliğini ortaya koymayı amaçlayan bir ilim dalıdır.⁵³⁸ Kur'ân'ın meydan okuyucu niteliği, hem lafız hem de anlam yönüyle insanlar ve cinler tarafından benzerinin getirilememesiyle kendini gösterir.⁵³⁹ Tarihte birçok âlim, Kur'ân'ın meydan okuyucu özelliği olan İ'câzü'l-Kur'ân'ı detaylandıran eserler kaleme almış, özellikle Bakıllânî'nin çalışmaları bu alanda önemli bir klasik olarak öne çıkmıştır. Kur'ân'ın, Arap dili ve edebiyatının en üstün seviyesinde olduğu bir dönemde nazil olması ve o dönemin belâgat erbabı tarafından bile bir benzerinin getirilememesi, bu mucizevî yönün en açık delilidir.⁵⁴⁰

Kur'ân'ın mucizevi özellikleri; fesahatı, gaybî haberler içermesi, üslup özgünlüğü ve insanlar üzerindeki derin etkisiyle kendini gösterir. İslâm Peygamberi'nin, “*Hiçbir Peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan Peygamber olacağımı ümit ediyorum.*”⁵⁴¹ sözleri, Kur'ân'ın diğer tüm

⁵³⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/132.

⁵³⁶ el-Hucurât 49/10.

⁵³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/243.

⁵³⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403.

⁵³⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 159; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 210.

⁵⁴⁰ Süyûtî, *İtkân*, 4/3.

⁵⁴¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi 'u's-şahîh*, thk. Ahmed b. Rif'at b. 'Osmân Hilmi el-Karahîşârî vd. (Türkiye: Dârü't-Tıbbâ'atı'l-Âmire, 1334/1915), “İman”, 239.

mucizelerden farklı bir şekilde evrensel ve kalıcı olduğunu işaret eder. Bu yönüyle İ'câzu'l-Kur'ân, İslâm'ın kıyamete kadar baki kalacak hakikatlerini derinlemesine anlamaya hizmet eder.⁵⁴²

Hucurât Sûresi bağlamında Kur'ân'ın i'câz yönlerini çeşitli belâgat sanatları üzerinden incelemek mümkündür. Aşağıda, bu sanatların sûre içerisinde yer aldığı örnekler, ilgili âyetlerin sırasına göre başlıklar hâlinde ele alınacaktır.

2.11.1. İstiâre-i Temsîliyye

İstiâre-i temsîliyye, “müşebbeh”i (benzetilen) doğrudan zikretmeyip sadece “müşebbehün bih” (benzeyen) üzerinden konuşarak, zihinde hayalî ve canlı bir tablo kuran mecazdır.⁵⁴³ Hoş karşılanmayacak gerçekleri dolaylı dille anlatmak veya soyut hâlleri somutlaştırmak için özellikle tercih edilir.⁵⁴⁴ Hucurât Sûresi’nin birinci âyetinde geçen لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ (lâ tuqaddimû beyne yedeyillâhi ve Rasûlihî: “Allah ve Resûlü’nün önüne geçmeyin.”) ifadesi, klasik tefsirlerde istiâre-i temsîliyye sanatı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu ifadede geçen بَيْنَ يَدَيِ (beyne yedey) tabiri, lafzen “iki elin arası” anlamına gelmekle birlikte, müfessirler bu kullanımın temsîlî bir anlatım taşıdığını ifade eder. Bu istiareyle, Allah ve Resûlü’nün önüne geçmenin sakıncası vurgulanmakta;⁵⁴⁵ yasaklanan davranışın çirkinliği okuyucunun zihninde somutlaştırılmaktadır.⁵⁴⁶

Çağdaş tefsirlerde ise, söz konusu ifade; büyük bir kral ya da yöneticinin huzurunda öne geçmenin, toplum nazarında saygısızlık olarak görüleceği örneğiyle açıklanmaktadır. Bu yoruma göre, âyetteki temsîlî anlatım, müminlerin Allah ve Resûlü’nün hükmüne edep ve saygı ile yaklaşmaları gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁴⁷

2.11.2. Mecâz-ı Mürsel

Mecâz-ı mürsel, lafzın hakiki anlamı dışında ama benzerlik ilişkisine dayanmaksızın, aralarında sebep-sonuç, parça-bütün, yer-halkı gibi ilişkiler bulunan başka bir anlamda kullanıldığı mecaz türüdür. Gerçek anlamdan uzaklaşsa da anlamlar arasında mantıksal bir

⁵⁴² Süyûtî, *İtkân*, 4/3.

⁵⁴³ Ali Bulut, *Belâgat: Meânî – Beyân – Bedî* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 238.

⁵⁴⁴ İsmail Durmuş - İskender Pala, “İstiare”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/315.

⁵⁴⁵ Beydâvî, *Envârü'l-tenzîl*, 5/133.

⁵⁴⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/350.

⁵⁴⁷ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/215.

bağ korunur.⁵⁴⁸ Çağdaş tefsirlerde, Hucurât Sûresi'nin birinci âyetinde geçen بَيْنَ يَدَيْ (beyne yedey) ifadesi, lafzen “iki elin arası” anlamına gelmekle birlikte, burada “yakınlık” anlamında kullanılmıştır. Elmalılı, bunu mecâz-ı mürsel sanatı çerçevesinde değerlendirir ve ifadenin, Allah ve Resûlü'nün hükmüne riâyette önceliği vurguladığını belirtir.⁵⁴⁹

2.11.3. Teşbîh-i Mücmel

Teşbîh-i mücmel, benzetme yönünün (vech-i şebah) açıkça belirtilmediği teşbih türüdür. Benzetilen ve benzeten unsurlar kullanılsa da benzetmenin hangi yönden yapıldığı okuyucunun zihnine bırakılır.⁵⁵⁰ Hucurât Sûresi'nin ikinci âyetinde geçen وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ (ve lâ techêrû lehü bi'l-kavli kecehri ba'diküm liba'din: “Birbirinize bağırdığınız gibi, O'na bağırmayın.”) ifadesi, klasik tefsirlerde teşbîh-i mücmel sanatı kapsamında değerlendirilmiştir. Âyetteki كَجَهْرٍ (kecehri: “bağırdığınız gibi”) ifadesiyle, Hz. Peygamber'e karşı seslerin yükseltilmesinin, insanlar arasında alışılmış yüksek sesli konuşma tarzına benzetildiği belirtilmektedir.⁵⁵¹ Çağdaş tefsirlerde de benzer şekilde, bu ifadenin Hz. Peygamber'e duyulması gereken saygının bir tezahürü olduğu vurgulanmakta; günlük hayatta sıradan insanlara karşı kullanılan ses tonunun, Hz. Peygamber'e karşı kullanılmaması gerektiği, temsili bir anlatımla ifade edilmektedir.⁵⁵²

2.11.4. İstidrâk

İstidrâk, lafızda istisnaya yaklaşan, “lâkinne” gibi edatlarla önceki beyanın doğrurabileceği eksiklik, yanlış hüküm veya tereddüdü giderip mânâyı düzelten, sözün akışına nükte ve canlılık katan bedî' sanatıdır.⁵⁵³ Klasik tefsirlerde, Hucurât Sûresi'nin yedinci âyetinde geçen لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ (lev yu'tî'uküm fî keşîrin mine'l-emri le'anittum: “Eğer size birçok işte uyacak olsaydı, sıkıntıya düşerdiniz.”) ifadesiyle, Hz. Peygamber'in her konuda müminleri dinlemesi durumunda onların sıkıntıya düşeceği belirtilmiştir. Bu ifadenin hemen ardından gelen اللَّهُ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ (velâkinna'llâhe ĥabbebe ileykümü'l-îmâne: “Fakat Allah size îmânı sevdirdi.”) cümlesi, önceki ihtimali geçersiz kılan bir açıklama niteliğinde

⁵⁴⁸ Bulut, *Belâgat*, 217.

⁵⁴⁹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/119.

⁵⁵⁰ Bulut, *Belâgat*, 199.

⁵⁵¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/354.

⁵⁵² Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/215.

⁵⁵³ İsmail Durmuş, “İstidrâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/329.

olup istidrâk sanatı kapsamında ele alınmıştır. İmanın sevdinilmesi ve günahın çirkin gösterilmesi, müfessirler tarafından Allah'ın bir lütfu olarak değerdendirilmektedir.⁵⁵⁴

2.11.5. İltifât

İltifât, sözün akışı içinde şahıs, zaman veya üslûp bakımından yapılan ani geçişlerle meydana gelen belâgat sanatıdır. Anlatıma canlılık ve derinlik kazandırmak, muhatabın dikkatini çekmek veya mana yönünden ince bir nükteyi vurgulamak için kullanılır.⁵⁵⁵ Çağdaş tefsirlerde, Hucurât Sûresi'nin yedinci âyetinde yer alan أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ('ülâ' ike hümu'r-râşidûn: “İşte onlar, doğru yolda olanlardır.”) ifadesi, İltifât sanatı kapsamında değerdendirilmiştir. Âyetin önceki bölümünde hitap zamiriyle konuşulurken, bu ifadede üçüncü şahıs zamirine geçildiği belirtilmektedir. Bu sanatsal geçişin, müminlerin imanlarındaki olgunluk ve Allah'ın onları doğru yola iletmesindeki lütfu vurguladığı ifade edilmektedir.⁵⁵⁶

2.11.6. Mukâbele

Mukâbele, aynı cümlede önce olumlu/olumsuz iki öge sıralanıp ardından bunların karşıtlarının aynı sırayla zikredilmesidir.⁵⁵⁷ Bu sanatta önce iki olumlu veya iki olumsuz kavram birlikte verilir, sonra bu kavramların anlamca zıtları aynı sıraya uygun şekilde tekrar edilir.⁵⁵⁸ Çağdaş tefsirlerde, Hucurât Sûresi'nin وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ “Fakat Allah size îmânı sevdirdi, onu kalplerinizde süsledi; küfrü, fıska ve isyanı ise size çirkin gösterdi.” âyetinde geçen الْإِيمَانَ (el-îmâne: “îmanı”), الْكُفْرَ (el-kufre; “küfrü”), الْفُسُوقَ (el-füsûka: “fıska”) ve الْعِصْيَانَ (el-'ısyâne: “isyanı”) kelimeleri arasında mukâbele sanatı bulunduğu ifade edilmektedir. Bu sanatta, olumlu ve olumsuz kavramlar karşılıklı olarak zikredilmekte, anlamın zıtlık yoluyla pekiştirildiği belirtilmektedir. Âyette imanın sevdinilmesiyle birlikte küfür, fıska ve isyanın çirkin gösterilmesi, mukabele sanatının bir örneği olarak sunulmaktadır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/135.

⁵⁵⁵ Bulut, *Belâgat*, 89.

⁵⁵⁶ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/225.

⁵⁵⁷ Bulut, *Belâgat*, 262.

⁵⁵⁸ Nebi Bozkurt, “Mukabele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/100.

⁵⁵⁹ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/225.

2.11.7. Tıbâk

Tıbâk, anlamca birbirine zıt kelimelerin aynı ifadede bir arada kullanılmasıyla oluşan belâgat sanatıdır. Bu sanat sayesinde zıtlık üzerinden anlam güçlendirilir ve söz daha etkili hale gelir. Zıtlık, fiiller, isimler ya da harfler arasında kurulabilir.⁵⁶⁰ Çağdaş tefsirlerde, Hucurât Sûresi'nin bazı âyetlerinde tıbak sanatının kullanıldığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, yedinci âyette geçen وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ *"Fakat Allah size îmânı sevdirdi, onu kalplerinizde süsledi; küfrü, fiske ve isyanı ise size çirkin gösterdi."*⁵⁶¹ ifadesinde yer alan حَبَّبَ (habbebe: "sevdirdi") ve كَرَّهَ (kerrahe: "çirkin gösterdi") fiilleri, müminin inanç dünyasındaki olumlu ve olumsuz yönleri zıtlık yoluyla yansıtmaktadır.⁵⁶² Benzer bir zıtlık, dokuzuncu âyetteki وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا (iftetelû: "savaştlar") ve فَاصْلَحُوا (fe eşlihû: "barıştlar") fiilleriyle de benzer şekilde, çatışma ve barış kavramları arasındaki karşıtlık üzerinden toplumsal huzurun önemi vurgulanmaktadır.⁵⁶⁴ On ikinci âyette yer alan أُجِيبُوا أَحَدُكُمْ (yühıbbu: "sever") ve فَكْرِهْتُمْ (fe kerihumûhû: "ondan tiksiniyorsunuz") fiilleriyle ise, gıybetin çirkinliği güçlü biçimde ortaya konmaktadır.⁵⁶⁶ Son olarak, on dördüncü âyette geçen قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا (âmennâ: "îmân ettik") dediler. De ki: Siz îman etmediniz." ifadesindeki آمَنَّا (âmennâ: "îmân ettik") ve لَمْ تُؤْمِنُوا (lem tu'minû: "îmân etmediniz") ifadeleri, tıbâk-ı selbî örneği olarak değerlendirilmekte; aynı fiilin olumlu ve olumsuz biçimde kullanılmasıyla, iman iddiası ile gerçek imanın birbirinden ayrıldığı ifade edilmektedir.⁵⁶⁷

2.11.8. Cinâs-ı İştikâk

Cinâs-ı iştikâk, aynı kökten türeyen fakat farklı biçimlerde (fiil, isim vb.) kullanılan kelimeler arasında kurulan ses ve anlam yakınlığına dayalı bir belâgat sanatıdır. Bu sanat, anlamın pekiştirilmesini ve vurgulanmasını sağlar.⁵⁶⁸ Çağdaş tefsirlerde, Hucurât Sûresi'nin

⁵⁶⁰ Bulut, *Belâgat*, 256.

⁵⁶¹ el-Hucurât 49/7.

⁵⁶² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 26/256.

⁵⁶³ el-Hucurât 49/9.

⁵⁶⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû 'l-münîr*, 26/235.

⁵⁶⁵ el-Hucurât 49/12.

⁵⁶⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 26/256.

⁵⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/156; Zuhaylî, *Tefsîrû 'l-münîr*, 26/267.

⁵⁶⁸ Bulut, *Belâgat*, 345-346.

dokuzuncu âyetinde geçen وَأَقْسَطُوا (ve eksiṭû: “*Adaletli davranın.*”) ve الْمُقْسِطِينَ (el-muḳṣiṭîn: “*Adaletli davrananlar*”) kelimeleri arasında cinâs-ı iştikâk sanatının bulunduğu belirtilmektedir. Her iki kelimenin aynı kökten türediği, biri fiil diğeri ise isim formunda olmak üzere anlam yakınlığı taşıdığı ifade edilir. Bu sanatın, adaletin önemini vurgulamak amacıyla tercih edildiği ve kelime tekrarı yoluyla anlamın pekiştirildiği belirtilmektedir.⁵⁶⁹

2.11.9. Teşbîh-i Belîğ

Teşbîh-i belîğ, sadece benzetilen (müşebbeh) ve benzeyen (müşebbehün bih) unsurların yer aldığı; benzetme edatı ve benzetme yönünün bulunmadığı veciz ve güçlü teşbih türüdür. Bu yönüyle kısa, çarpıcı ve etkileyici bir anlatım sunar.⁵⁷⁰ Hucurât Sûresi’nin onuncu âyetinde geçen إِنَّْمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ (inneme’l-mü’minûne ihvetûn: “*Müminler ancak kardeşlerdir.*”)⁵⁷¹ ifadesi, çağdaş tefsirlerde teşbîh-i belîğ sanatı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Âyette yer alan إِنَّْمَا (ihvetûn) kelimesi, mü’minlerin aralarındaki iman bağı sebebiyle gerçek bir kardeşlik içinde olduklarını mecâzî şekilde ifade eder.⁵⁷² Bu cümle, takdîrî olarak الْمُؤْمِنُونَ (el-mü’minûne ke’l-ihveti fi’t-terâḥumi: “*mü’minler, birbirini sevmeye kardeşler gibidirler*”) şeklinde yorumlanmakta; benzetme edatı كَ (ke) ve benzetme yönü zikredilmeksizin doğrudan teşbîh yapılması sebebiyle teşbîh-i belîğ türüne örnek teşkil etmektedir.⁵⁷³

2.11.10. İstifhâm-ı İnkârî

İstifhâm-ı İnkârî, bilgi alma amacı gütmeyen; soru biçimini, gerçekte “*olmadı / olmaz*” yargısını güçlü biçimde iletmek için kullanır. Böylece muhatabın tasarladığı ya da işlemiş olduğu fiili ya kınayarak (tevbîh) ya da yalanlayarak (tekzîb) reddeder, yapılanı toplumsal–ahlâkî kurallara aykırı ve kabul edilemez gösterir.⁵⁷⁴ Hucurât Sûresi’nin on ikinci âyetinde geçen أَلَيْسَ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا (e yühıbbu eḥadüküm en ye’küle laḥme eḥîhi meytan: “*Biriniz, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?*”)⁵⁷⁵ ifadesi, klasik tefsirlerde istifhâm-ı inkârî sanatı kapsamında değerlendirilmiştir. Bu ifadeyle gıybetin ne kadar çirkin bir fiil

⁵⁶⁹ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/235.

⁵⁷⁰ Bulut, *Belâgat*, 194.

⁵⁷¹ el-Hucurât 49/10.

⁵⁷² İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, 26/243.

⁵⁷³ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/235.

⁵⁷⁴ Ramazan Tural, “Kur’ân-ı Kerîm’de İstifhâm-ı İnkârî Üslûbu: Anlam ve Etki Analizi”, *İslami İlimler Dergisi* 40 (Mart 2025), 310.

⁵⁷⁵ el-Hucurât 49/12.

olduğu, ölü bir kardeşin etini yemek gibi iğrenç bir tasvirle sunulmuş, bu benzetme üzerinden çarpıcı bir inkâr sorusu yöneltilmiştir.⁵⁷⁶

Çağdaş tefsirlerde de aynı ifade, soru yoluyla yapılan güçlü bir reddediş örneği olarak değerlendirilmiş, âyette yer alan sorunun muhatapta kuvvetli bir duygusal karşılık oluşturduğu belirtilmiştir.⁵⁷⁷

Ayrıca on altıncı âyette geçen *أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ* (e tü'allimûne-llâhe bi-dîniküm: “Siz Allah’a dininizi mi öğretiyorsunuz?”)⁵⁷⁸ ifadesi de çağdaş tefsirlerde istifhâm-ı inkârî örneği olarak değerlendirilmiştir. Bedevilerin, imanlarını öne sürerek Allah’a dinlerini bildirdiklerini ima eden bu ifade, inkârî soru yoluyla eleştirilmiş ve bu tutumun ne kadar temelsiz olduğu vurgulanmıştır.⁵⁷⁹

2.11.11. Teşbîh-i Temsîlî

Teşbîh-i temsîlî, bir durumu veya davranışı, başka bir duruma benzeterек anlatan; müşebbeh (benzetilen), müşebbehün bih (benzeyen) ve benzetme yönü arasında kapsamlı bir benzerlik bulunan teşbih türüdür. Genellikle bütüncül bir tablo üzerinden anlam aktarımı yapılır ve somut bir örnek üzerinden soyut bir kavram açıklanır.⁵⁸⁰ Hucurât Sûresi’nin on ikinci âyetinde yer alan *أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا* (e yühıbbu ehadüküm en ye’küle lahme ehîhi meyten: “Biriniz, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?”)⁵⁸¹ ifadesi, hem klasik hem çağdaş tefsirlerde teşbih-i temsîlî sanatı çerçevesinde ele alınmıştır. Klasik tefsirde bu mecaz, gıybet eden kişinin manevî bir zulüm işlediğini ve bu eylemin, kardeşlik hukukuna aykırı son derece iğrenç bir davranış olduğunu göstermek amacıyla kullanılmıştır. “Ölü kardeş” benzetmesi, gıybetin zararsız olduğu yanlışlığını ortadan kaldırarak, meselenin ahlâkî boyutuna dikkat çekmektedir.⁵⁸² Çağdaş tefsirlerde ise aynı ifade, soyut bir günah olan gıybetin, toplumda vicdanî bir uyarı amacıyla son derece rahatsız edici bir şekilde somutlaştırıldığı bir örnek olarak değerlendirilmiştir.⁵⁸³

⁵⁷⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/111; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/136.

⁵⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/255.

⁵⁷⁸ el-Hucurât 49/16.

⁵⁷⁹ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/267.

⁵⁸⁰ Bulut, *Belâgat*, 200.

⁵⁸¹ el-Hucurât 49/12.

⁵⁸² Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/373; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/111.

⁵⁸³ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr*, 26/246.

2.11.12. Hazf

Hazif, belâgat ilminin en önemli unsurlarından biri olup, anlamı bozmadan veya eksiltmeden sözde tasarruf yapmayı ifade eder. Bu sanat, cümledeki bazı kelimelerin veya ibarelerin, mânaya zarar vermeyecek şekilde kaldırılmasıyla uygulanır.⁵⁸⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) hazfın gerekliliği hâlinde, açık ifadeden daha üstün olabileceğini belirtmiştir.⁵⁸⁵ Zemahşerî'ye göre bu sanat, dinleyicinin zihnini harekete geçiren ve anlamın daha derinlikli algılanmasını sağlayan bir yapı taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça rastlanan bu üslup, Allah kelâmının mucizevî yönlerinden biri olarak değerlendirilir. Hazif, yalnızca bir belâgat sanatı değil, aynı zamanda anlam derinliği ve fesahatın inceliklerini bir araya getiren benzersiz bir anlatım tarzıdır.⁵⁸⁶ Hâzf, farklı türlere ayrılarak daha derin bir şekilde incelenir. Bunlar arasında *muzafın hazfî*, *muzafun ileyhin hazfî*, *mübtedanın hazfî*, *fiilin hazfî* ve *harfin hazfî* gibi çeşitler yer alır.⁵⁸⁷

2.11.12.1. Mef'ûlün Hazfî

Hucurât Sûresi'nin birinci âyetinde geçen لَا تُقَدِّمُوا (lâ tuqaddimû: “Öne geçmeyin.”)⁵⁸⁸ fiili, mef'ûlü olmadan kullanılmıştır.⁵⁸⁹ Klasik tefsirlerde bu durum iki şekilde açıklanır: Ya fiilin mef'ûlü hazfedilmiştir ve bu sayede “Allah ve Resûlü'nün önüne hiçbir şeyi geçirmeyin” gibi genel bir anlam elde edilmiştir; ya da mef'ûl hiç düşünülmeden, doğrudan öne geçme fiilinin kendisi yasaklanmıştır.⁵⁹⁰ Çağdaş tefsirlerde de aynı iki yorum korunur, ancak bu hazfın daha çok muhatabın dikkatini fiilin anlamına çekmek ve yasağın kapsamını vurgulamak için yapıldığı ifade edilir.⁵⁹¹

Ayrıca altıncı âyette geçen فَتَبَيَّنُوا “araştırın” (fe tebeyyenû: “araştırın”)⁵⁹² fiili, mef'ûlü belirtilmeden kullanılmıştır. Çağdaş tefsirlerde bu hazif, anlamı yoğunlaştıran bir üslup tercihi olarak değerlendirilir. Fiilin nesnesi bağlamdan “haber” olarak anlaşılır ve ifade, “getirdiği haberi açıklığa kavuşturun” şeklinde takdir edilir.⁵⁹³

⁵⁸⁴ Süyûtî, *İtkân*, 3/281.

⁵⁸⁵ Ebû Bekr 'Abdülkâhir b. 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Fârisî el-aşl el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*, thk. Maḥmūd Muḥammed Şâkir Ebû Fehr (Kâhire: Maṭba'atü'l-Medenî, 1413/1992), 146.

⁵⁸⁶ Süyûtî, *İtkân*, 3/193.

⁵⁸⁷ Süyûtî, *İtkân*, 3/202.

⁵⁸⁸ el-Hucurât 49/1.

⁵⁸⁹ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/133.

⁵⁹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/349.

⁵⁹¹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/119.

⁵⁹² el-Hucurât 49/6.

⁵⁹³ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 26/231.

2.11.12.2. Mastarın Hazfî

Hucurât Sûresi'nin ikinci âyetinde geçen كَجَهْرٍ بِغَضِّكُمْ لِبَعْضٍ (kecehri ba'diküm li-ba'din: “Bazılarınızın bazısına bağırması gibi”)⁵⁹⁴ ifadesinde, çağdaş tefsirlerde جَهْرًا kelimesinin hazfedildiği belirtilir. Asıl yapı, جَهْرًا كَجَهْرٍ بِغَضِّكُمْ yani (cehran kecehri ba'diküm: “bazılarınızın bazısına bağırması gibi bağırarak”) şeklinde takdir edilmektedir.⁵⁹⁵

2.11.12.3. Harf-i Cer'in Hazfî

Hucurât Sûresi'nde geçen bazı ifadelerde harf-i cer'in hazfî, klasik ve çağdaş tefsirlerde farklı yönleriyle ele alınmıştır. İkinci âyette yer alan أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ (en taḥbaṭa e'mâlüküm: “Amelleriniz boşa gitmesin diye”)⁵⁹⁶ ifadesinde, çağdaş tefsirlerde ل harfinin hazfedildiği belirtilir. Asıl yapı, لِأَنْ تَحْبَطَ (li-en taḥbaṭa) yani “amellerinizin boşa gitmesi için” şeklinde takdir edilir.⁵⁹⁷ Altıncı âyette geçen أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ (en tuşîbû kavmen bi-cehâletin: “Cahillik ederek bir topluluğa kötülük etmeniz”) ifadesinde de aynı şekilde ل (lam) harfinin hazfedildiği görülür. Fiil, لِأَنْ تُصِيبُوا (li-en tuşîbû: “...zarar vermeniz için”) şeklinde takdir edilerek, tebeyyün emrinin gerekçesi olarak sunulmaktadır.⁵⁹⁸

On yedinci âyette geçen لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ (lâ temunnû 'aleyye islâmeküm: “Müslüman oluşunuzu bana karşı başa kakmayın.”)⁵⁹⁹ ifadesinde ise ب harfinin hazfî hem klasik hem çağdaş tefsirlerde dile getirilmiştir. Bu tefsirlerde, إِسْلَامَكُمْ (islâmeküm) kelimesinin aslen بِإِسْلَامِكُمْ (bi islâmiküm) şeklinde olduğu, harf-i cer'in hazfîyle mansup hâle geldiği ifade edilir.⁶⁰⁰

2.11.12.4. Mastarîyye'nin Hazfî

Hucurât Sûresi'nin dördüncü âyetinde geçen حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ (hattâ taḥruce ileyhim: “Onlara çıkıncaya kadar”)⁶⁰¹ ifadesinde, çağdaş tefsirlerde حَتَّى (hattâ)'dan sonra gelmesi gereken أَنْ (en) mastar harfinin hazfedildiği belirtilir. İbn Âşûr, bu âyette حَتَّى (hattâ) edatının kullanılmasının, ardından gelen أَنْ (en) mastar harfinin hazfine imkân tanınması bakımından

⁵⁹⁴ el-Hucurât 49/2.

⁵⁹⁵ Zuḥaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/214.

⁵⁹⁶ el-Hucurât 49/2.

⁵⁹⁷ Zuḥaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/214.

⁵⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve 't-tenvîr*, 26/232.

⁵⁹⁹ el-Hucurât 49/17.

⁶⁰⁰ Zuḥaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/267.

⁶⁰¹ el-Hucurât 49/4.

anlamalı olduğunu belirtir. Ona göre, إِلَى (ilâ) edatı böyle bir hazfî kabul etmediğinden, Kur’ân’da özellikle حَتَّى (hattâ) tercih edilmiştir.⁶⁰²

2.11.12.5. Fiilin Hazfî

Hucurât Sûresi’nin dokuzuncu âyetinde geçen وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا (ve in tâ’ifetâni mine’l-mü’minîne’iktetelû: “Eğer mü’minlerden iki grup birbirleriyle savaşırsa...”)⁶⁰³ ifadesinde, çağdaş tefsirlerde şart cümlesinin başında yer alması gereken اقْتَتَلْتُ (iktetelet: “savaştı”) fiilin hazfedildiği belirtilir. Cümlemin tam yapısı وَإِنْ اقْتَتَلْتُ طَائِفَتَانِ (ve in iktetelet tâ’ifetâni) şeklindedir. Bu tür fiil hazifleri, إِنَّ (in) şart edatıyla başlayan yapılarda anlamı bozmadığı sürece mümkündür ve cümleye akıcılık kazandırmaktadır.⁶⁰⁴

2.11.12.6. Benzetme Yönü ve Benzetme Edatı Hazfî

Hucurât Sûresi’nin onuncu âyetinde geçen إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ (inneme’l-mü’minûne ihvetün: “Müminler ancak kardeşirler.”)⁶⁰⁵ ifadesinde, çağdaş tefsirlerde teşbih-i belîğ bulunduğu ve bu yapıda benzetme yönü فِي التَّرَاحُمِ (fi’t-terâhumi: “sevmekte”) ile benzetme edatı كَ (ke: “gibi”)’nin hazfedildiği belirtilir. Asıl yapı الْمُؤْمِنُونَ كَالْإِخْوَةِ فِي التَّرَاحُمِ (el-mü’minûne ke’l-ihveti fi’t-terâhumi) yani “Müminler birbirlerini sevmekte kardeş gibidirler” şeklindedir.⁶⁰⁶

2.11.12.7. İki Harften Birinin Hazfî

Hucurât Sûresi’nin on birinci âyetinde geçen وَلَا تَتَّابِرُوا بِالْأَلْقَابِ (ve lâ tenâbezû bi’l-elkâb: “Birbirinize kötü lakaplar takmayın”) ifadesinin aslı, klasik tefsirlere göre وَلَا تَتَنَابَرُوا (ve lâ tetenâbezû) şeklindedir. Burada iki ت (te) harfinden biri hazfedilmiştir. Aynı cinsten iki harfin bir kelimeye yan yana gelmesi, telaffuzu zorlaştırabileceği için bu tür yapıların sadeleştirilmesi tercih edilmiştir.⁶⁰⁷

Aynı hazfî türü, çağdaş tefsirlerde on ikinci ve on üçüncü âyetlerde de tespit edilmiştir. On ikinci âyetteki وَلَا تَجَسَّسُوا (ve lâ tecessesû: “Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın”)⁶⁰⁸ fiilinin aslı تَتَجَسَّسُوا (tetecessesû) şeklindedir ve burada da bir ت (te) harfî hazfedilmiştir. On

⁶⁰² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/227.

⁶⁰³ el-Hucurât 49/9.

⁶⁰⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/234.

⁶⁰⁵ el-Hucurât 49/10.

⁶⁰⁶ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/234.

⁶⁰⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/109.

⁶⁰⁸ el-Hucurât 49/12.

üçüncü âyette yer alan لَتَعَارَفُوا (li te ‘ârafû: “Birbirinizi tanıyasınız diye”)⁶⁰⁹ fiilinin ise aslında لَتَتَعَارَفُوا (li te te ‘ârafû) biçiminde olduğu, ancak bir ت (te) harfinin düşürüldüğü ifade edilmiştir.⁶¹⁰

2.11.12.8. Şart Cümlesinin Cevabının Hazfî

On yedinci âyetin sonunda yer alan اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (in küntum şâdîkîn: “Eğer doğru söylüyorsanız”)⁶¹¹ şart cümlesinin cevabı klasik tefsirlerde hazfedilmiş kabul edilmektedir. Takdiri ise şöyledir: فَلِلّٰهِ الْمِنَّةُ عَلَيْكُمْ (fe li’llâhi’l-minnetü ‘aleyküm: “Eğer iman iddianızda doğru iseniz, asıl Allah size lütufta bulunmuştur.”)⁶¹² Bu hazif, sadece nahvî bir kullanım değil, aynı zamanda bedevîlerin gerçek niyetlerini ifşa eden bir belâgat sanatıdır. Beydâvî ve Zemahşerî gibi müfessirler, cümle tamamlanmadan bırakılarak minnetin hakiki sahibinin yalnızca Allah olduğu mesajının daha güçlü biçimde verildiğini belirtirler.⁶¹³

Bu başlık altında, Hucurât Sûresi’nde bulunan mef’ûl, mastar, fiil ve harf-i cer gibi hazifler ele alınmıştır. Klasik ve çağdaş tefsirlerde hazifler benzer şekilde yorumlanmış, ancak çağdaş tefsirlerde daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

2.12. Hitâbü’l-Kur’ân

Kur’ân-ı Kerim’in kendine özgü hitap üslubu, mesajlarını farklı kitlelere iletmek için kullandığı zengin dilsel araçlardan biridir. Hitâbü’l-Kur’ân İlmi, Kur’ân’daki hitap şekillerini ve bu hitapların muhataplarına göre kazandığı anlamları inceleyen bir ilim dalıdır. İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), Kur’ân’da on beş farklı hitap şekli bulunduğunu belirtirken, bazı âlimler bu sayıyı otuzun üzerine çıkarmaktadır.⁶¹⁴ Bu hitaplar genel olarak üç grupta tezahür eder: Yalnızca Hz. Peygamber’e yönelik hitaplar, diğer muhataplara yapılan hitaplar ve her ikisine birlikte yöneltilen hitaplar.⁶¹⁵ Kur’ân, bazen *iltifat* sanatıyla hitap şeklini değiştirir ve sözü farklı kişilere yönlendirir. Bu sayede mesajın herkes için olduğunu gösterir. Böyle anlatım hem dikkati artırır hem de Kur’ân’ın etkileyici dilini ortaya koyar.⁶¹⁶

⁶⁰⁹ el-Hucurât 49/13.

⁶¹⁰ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-münîr*, 26/246.

⁶¹¹ el-Hucurât 49/17.

⁶¹² Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/378.

⁶¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/378; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/138.

⁶¹⁴ Süyûtî, *İtkân*, 2/309.

⁶¹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 188.

⁶¹⁶ Süyûtî, *İtkân*, 2/309.

Bu başlık altında, Kur'ân-ı Kerîm'in hitap üslubu bağlamında Hucurât Sûresi'nde yer alan çeşitli âyetler incelenmiş; hitapların yöneldiği muhataplar dikkate alınarak klasik ve çağdaş tefsirlerde nasıl yorumlandığı karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır.

2.12.1. Müminlere Hitap: Söz ve Fiilde Öne Geçmeme

Hucurât Sûresi'nin birinci âyeti, “*Ey iman edenler!*” şeklindeki hitapla başlar ve bu sesleniş hem klasik hem de çağdaş tefsirlerde müminlerin doğrudan sorumluluk altına alındığı bir giriş olarak yorumlanır. Klasik tefsirlerde bu hitabın, yaratma ve hükmetme yetkisinin yalnızca Allah'a ait olduğu vurgusuyla bağlantılı olduğu ve hiçbir söz ya da fiilin Allah ve Resûlü'nün iradesinin önüne geçirilmemesi gerektiği belirtilir.⁶¹⁷ Çağdaş tefsirlerde bu hitap, müminlerin dikkatini toplamaya ve kulluk bilincini güçlendirmeye yönelik etkili bir çağrı olarak değerlendirilir.⁶¹⁸

2.12.2. Müminlere Hitap: Edep ve Saygı

Hucurât Sûresi'nin ikinci âyetinde, birinci âyetteki gibi يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (yâ eyyühe'llezîne âmenû: “*Ey îmân edenler!*”)⁶¹⁹ hitabının yer alması hem klasik hem de çağdaş tefsirlerde anlam bakımından dikkat çekici bir tekrar olarak ele alınmıştır. Klasik tefsirlerde bu tekrar, müminlerin dikkatini sürekli uyanık tutma amacı taşır; çünkü her yeni emir veya uyarı, muhatapın zihninde tazeliikle karşılanmalıdır.⁶²⁰ Bununla birlikte bazı müfessirler, bu hitabın lafzen müminlere yönelik olsa da anlam itibarıyla münafıklar⁶²¹ ya da müşrikler için indirildiğini ifade eder.⁶²² Rivâyetlere göre, Hz. Peygamber'in huzurunda sesini yükseltenler genellikle münafıklardı; bu nedenle âyetteki uyarı, iman iddiasında bulunup edep sınırlarını aşanlara yöneliktir. Sahâbîlerin Hz. Peygamber'e saygılı tutumları dikkate alındığında, âyetin muhatapının münafıklar veya müşrikler olduğu anlaşılmaktadır.⁶²³

Çağdaş tefsirlerde ise bu âyetteki hitap, doğrudan müminlere yönelik bir nezaket ve edep çağrısı olarak yorumlanır.⁶²⁴ Hitabın tekrar edilmesi, konunun ciddiyetini ve dikkatle takip

⁶¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/323.

⁶¹⁸ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/118; Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 6/3338.

⁶¹⁹ el-Hucurât 49/1.

⁶²⁰ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/351; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/133.

⁶²¹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/353.

⁶²² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/324.

⁶²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/324; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/353.

⁶²⁴ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/122.

edilmesi gereken bir uyarı içerdiğini gösterir. Burada asıl vurgu, müminlerin Hz. Peygamber ile olan ilişkilerinde saygı sınırlarını korumaları gerektiğidir.⁶²⁵

2.12.3. Müminlere Hitap: Haber Doğrulama

Hucurât Sûresi'nin altıncı âyeti, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (yâ eyyühâ'llezîne âmenû: “Ey îmân edenler!”)⁶²⁶ hitabıyla başlayan önemli bir ahlâkî ilkeyi gündeme getirir. Klasik tefsirlerde bu âyet, müminlere yönelik doğrudan bir uyarı olarak değerlendirilir. Özellikle güvenilir olmayan haberler karşısında temkinli olunması gerektiği vurgulanır.⁶²⁷ Çağdaş tefsirlerde ise bu hitap, özellikle yöneticilere ve görev sahibi kimselere yönelik bir sorumluluk çağrısı olarak görülür. Müminlere, duydukları her haberi hemen kabul etmemeleri, önce doğruluğunu araştırmaları öğütlenir.⁶²⁸

2.12.4. Hz. Peygamber’e Hitap

Hucurât Sûresi'nin yedinci âyeti, çağdaş tefsirlerde Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir hitap olarak değerlendirilir. Âyette geçen (ülâ’ike hümu’r-râşidûn: “İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”) ifadesi, müminlerin inançlarına bağlı kalmaları ve gelen haberleri araştırmaları gerektiğini vurgularken, bu uyarının ara cümle (mu’teriza) olarak Hz. Peygamber’e hitaben geldiği ifade edilir.⁶²⁹

2.12.5. Mümin Gruplara Hitap: Barışın Tesisi

Hucurât Sûresi'nin dokuzuncu âyeti, müminler arasında çıkan çatışmalarda barışın sağlanmasını emreder. Klasik tefsirlerde bu âyet, müminlere yönelik doğrudan bir ikaz olarak ele alınmakta; وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا (ve in tâ’ifatâni mine’l-mü’minîne’ktetelû: “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa...”)⁶³⁰ ifadesiyle fitne tehlikesine karşı uyanık olunması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶³¹

Çağdaş tefsirlerde ise âyet, yöneticilere ve sorumluluk sahiplerine hitap eden uygulanabilir bir yükümlülük olarak yorumlanır. وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا (ve in tâ’ifatâni mine’l-

⁶²⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/219.

⁶²⁶ el-Hucurât 49/6.

⁶²⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/98.

⁶²⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/231.

⁶²⁹ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/225.

⁶³⁰ el-Hucurât 49/9.

⁶³¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/104.

mü'minîne'ktetelû: “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa...”⁶³² ifadesindeki إِنَّ (in) edatının, olayın nadir olduğuna işaret ettiği belirtilir. Barıştırma ve adaletle davranma emrinin, bireylerden çok devlet adamlarına yönelik olduğu ifade edilmektedir.⁶³³

2.12.6. Müminlere Hitap: Kardeşlik ve Rahmet

Hucurât Sûresi'nin onuncu âyetinde yer alan وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (ve't-tağûllâhe le'alleküm turhamûn: “Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”) ifadesi, çağdaş tefsirlerde tüm müminlere yönelik bir hitap olarak değerlendirilmekte hem çatışan grupları hem de arabuluculuk yapanları kapsadığı belirtilmektedir. Ayrıca, kardeşliğin merhameti gerekli kıldığı ve bunun karşılığında ilâhî rahmetin umulduğu da dile getirilmektedir.⁶³⁴

2.12.7. Müminlere Hitap: Gizli Günahlardan Sakınma

Hucurât Sûresi'nin on ikinci âyeti, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (yâ eyyühâ'llezîne âmenû: “Ey iman edenler!”)⁶³⁵ hitabıyla başlayarak müminleri kötü zan, tecessüs ve gıybet gibi gizli ahlâkî zaaflardan sakındıran bir uyarı olarak görülür. Klasik tefsirlerde, bu hitabın doğrudan müminlere yöneltildiği ve onları bu tür davranışlardan uzak tutmayı hedeflediği ifade edilmektedir.⁶³⁶

Çağdaş tefsirlerde ise on ikinci âyette yer alan “Ey iman edenler” hitabının, Kur'an'daki beşinci çağrı olduğu belirtilmekte ve bu tekrarın özel bir amaca işaret ettiği ifade edilmektedir. Bu çağrıyla, kişinin çoğu zaman farkında olmadan işlediği gizli ahlâkî kusurların hatırlatıldığı; kötü zan, tecessüs ve gıybet gibi davranışlardan sakınılması gerektiği belirtilmektedir.⁶³⁷

2.12.8. İnsanlığa Hitap

Hucurât Sûresi'nin on üçüncü âyeti, يَا أَيُّهَا النَّاسُ (yâ eyyühe'n-nâs: “Ey insanlar!”)⁶³⁸ hitabıyla başlayarak önceki âyetlerdeki, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (yâ eyyühe'llezîne âmenû: “Ey iman edenler!”)

⁶³² el-Hucurât 49/9.

⁶³³ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/137.

⁶³⁴ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve 't-tenvîr*, 26/244.

⁶³⁵ el-Hucurât 49/12.

⁶³⁶ Râzî, *Mefâtîḥu'l-ğayb*, 28/111.

⁶³⁷ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve 't-tenvîr*, 26/250.

⁶³⁸ el-Hucurât 49/13.

ifadesinin kapsamını genişletmiş ve tüm insanlığa seslenmiştir. Bu yönüyle âyet hem klasik hem de çağdaş tefsirlerde insanlara yönelik genel bir hitap olarak yorumlanmıştır. Klasik tefsirlerde, إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ (inne ekrameküm ‘inde’ llâhi etḫâküm: “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.”) ifadesiyle şerefın soya değil takvâya bağılı olduğı, bu nedenle kâfirlerin şerefli sayılmayıp aşağı görüldüğü belirtilir. Ancak insanın Rabbine yönelme potansiyeline sahip olduğı da hatırlatılır.⁶³⁹

Ayrıca çağdaş tefsirlerde, يَا أَيُّهَا النَّاسُ (yâ eyyühe’n-nâs: “Ey insanlar!”) hitabının, yalnızca müminleri değil, tüm insanlığı muhatap aldığı ifade edilmektedir.⁶⁴⁰ Bu hitap, Cahiliye döneminde yaygın olan kabilecilik, soyla övünme ve toplumsal ayrımcılığı reddederek, İslâm’ın eşitlik ve kardeşlik esasına dayalı toplumsal anlayışını güçlendirmektedir.⁶⁴¹

2.12.9. Bedevîlere Hitap

Hucurât Sûresi’nin on dördüncü âyetinde, iman ettiklerini söyleyen bazı bedevilere yönelik olan yapılan hitap, klasik tefsirlerde, Kur’ân’ın muhatabına doğrudan ve sert bir reddiye yerine, daha yumuşak ve dolaylı bir üslûp kullanarak uyarıda bulunduğı bir anlatım tarzı olarak ele alınmıştır. Âyette doğrudan لَمْ تُؤْمِنُوا (lem tu’minû: “İman etmediniz”)⁶⁴² ifadesi kullanılarak, لَا تَقُولُوا آمَنَّا (lâ teḫûlû âmennâ: “İman ettik demeyin”) şeklindeki doğrudan bir yasaklama hitabının önüne geçilmiştir. Çünkü bu tarz bir hitap, muhataba doğrudan yasak koymak anlamına geleceğinden, klasik müfessirlerce uygun görülmeıen bir anlatım tarzı olarak nitelenmiştir.⁶⁴³

Bu bölümde ele alınan Hucurât Sûresi’ndeki hitaplar, Kur’ân’ın farklı insan gruplarına bağlama uygun şekilde seslendiğini ortaya koymaktadır. Müminler, yöneticiler, müşrikler, münafıklar ve tüm insanlığa yönelik bu hitaplar, klasik ve çağdaş tefsirlerde farklı yönleriyle açıklanmıştır. İncelemeler göstermektedir ki, Kur’ân’daki hitapların, muhataba sorumluluklarını hatırlatmak, onu uyarmak, doğruya yönlendirmek ve bilinç kazandırmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle her bir hitap, ilâhî emirlerin muhataba en uygun şekilde ulaştırılmasını sağlamaktadır.

⁶³⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/114.

⁶⁴⁰ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/259.

⁶⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 26/258.

⁶⁴² el-Hucurât 49/14.

⁶⁴³ Zemaḫşerî, *Keşşâf*, 4/376.

2.13. Vakf ve İbtidâ

Kur'ân kıraatinde vakıf (durma) ve ibtida (başlama), metnin doğru okunup anlaşılabilmesi için kritik bir öneme sahiptir.⁶⁴⁴ Bu ilim, Kur'ân'ın anlam bütünlüğünü bozmadan yerinde durmayı ve uygun yerden başlamayı öğreterek, okuma hatalarını önlemeyi amaçlar. Ebû Cafer en-Nehhâs (ö. 338/949) ve İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181) gibi önde gelen âlimler bu alanda müstakil eserler kaleme almışlardır. Enbârî, bu hususa dikkat çekerek, “*Kur'ân'ın i'rabını, anlamlarını ve garîb kelimelerini tam olarak bilmenin bir tamamlayıcısı da, onda vakf ve ibtidâ bilgisini bilmektir.*” ifadesini kullanmıştır.⁶⁴⁵ Sahabe de Kur'ân'ın yalnızca harflerini değil, üzerinde durulması gereken yerleri de öğrenmişlerdir. Hazreti Ali'nin, Müzzemmil Sûresi 4. âyetinde geçen “*tertil*” kavramını, “*Kur'ân'ı tecvit kurallarına uygun okuyarak vakıf yerlerini bilmek*” şeklinde yorumlaması, bu ilmin önemini vurgular. Vakıf ve ibtida, sadece kıraatin güzelliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda Kur'ân'ın anlamını doğru bir şekilde kavrama ve şer'î hükümler çıkarma yolunda da temel bir araçtır. Bu nedenle kırâat imamları, bu ilmî öğrenmeyi ve öğretmeyi teşvik etmişlerdir.⁶⁴⁶

Tez çalışmamızda incelediğimiz klasik ve çağdaş tefsir kaynaklarında “*vakıf ve ibtidâ*” konusuna doğrudan veya ayrıntılı şekilde yer verilmediği görülmüştür. Bununla birlikte, Kur'ân tilavetinde anlamın doğru biçimde kavranması ve mânânın bütünlüğünün korunması açısından vakıf ve ibtidâ kuralları büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle söz konusu başlığı ihmal etmeksizin, Türkiye’de yaygın olarak kullanılan mushaflarda esas alınan Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî’nin (ö. 560/1165) *Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserini temel alarak bu bölümü hazırlamayı uygun bulduk.

Aşağıdaki tabloda, Secâvendî’nin ortaya koyduğu tasnife göre, Hucurât Sûresi’nde yer alan vakıf türleri ve bu türlerin sûredeki örnek kullanımları sunulmuştur. Secâvendî’nin sistematığına göre vakıf türleri, bunlara karşılık gelen işaretler ve her birine dair Hucurât Sûresi’ndeki örneklerle birlikte verilmiştir. İlgili âyetlerde vakıf noktaları açıkça belirtilmiş; her duraklama yerinin anlam bütünlüğü içindeki yeri ve tilâvete etkisi dikkate alınarak açıklanmıştır. Böylece sûre metni üzerinden Secâvendî’nin vakıf anlayışı somut biçimde gösterilmeye çalışılmıştır.

⁶⁴⁴ Abdurrahman Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/461.

⁶⁴⁵ Muḥammed b. el-Ḳâsım b. Muḥammed b. Beşşâr Enbârî Ebû Bekr, *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muḥyiddîn ‘Abdurrahmân Ramadân (Dimaşk: Maṭbû‘âtü Mecma‘i'l-luġati'l-Arabiyye, 1390/1971), 1/109.

⁶⁴⁶ Süyûtî, *İtkân*, 1/282.

Tablo 3. Secâvendî'ye Göre Hucurât Sûresi'nde Vakıf Yerleri

Âyet No	Metin	Vakıf İşareti	Vakf Çeşidi	Açıklama
1	وَأَتَّقُوا اللَّهَ	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁴⁷
3	لِلتَّقْوَى	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁴⁸
5	خَيْرًا لَهُمْ	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁴⁹
7	وَرَسُولُ اللَّهِ	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁵⁰
7	وَالْعَصِيَّانَ	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁵¹
7	الرَّاشِدُونَ	لا	Vakf-1 Mümteni	Durulmaması gereken yer. ⁶⁵²
8	وَنِعْمَةً	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁵³
9	بَيْنَهُمَا	ج	Vakf-1 Câiz	Durulması da geçilmesi de uygun olan yer. ⁶⁵⁴
9	أَمْرُ اللَّهِ	ج	Vakf-1 Câiz	Durulması da geçilmesi de uygun olan yer. ⁶⁵⁵
9	وَأَقْسِطُوا	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁵⁶
11	خَيْرًا مِّنْهُنَّ	ج	Vakf-1 Câiz	Durulması da geçilmesi de uygun olan yer. ⁶⁵⁷
11	بِالْأَلْقَابِ	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁵⁸
11	بَعْدَ الْإِيمَانِ	ج	Vakf-1 Câiz	Durulması da geçilmesi de uygun olan yer. ⁶⁵⁹
12	مِنَ الظَّنِّ	ز	Vakf-1 Mücevvez	Geçilmesi tavsiye edilen yer. ⁶⁶⁰
12	بَعْضًا	ط	Vakf-1 Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁶¹

⁶⁴⁷ ‘Abdillâh Muḥammed b. Ṭayfûr es-Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. ‘Abdurrahmân el-Huçaylî (Ammân: Dârü'n-Neşr ve't-Tevzî', 1422/2001), 412.

⁶⁴⁸ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁴⁹ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵⁰ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵¹ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵² Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵³ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵⁴ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵⁵ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵⁶ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵⁷ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵⁸ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁵⁹ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶⁰ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶¹ Secâvendî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 412.

Âyet No	Metin	Vakıf İşareti	Vakf Çeşidi	Açıklama
12	فَكَرْهُنْمُوهُ	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁶²
12	وَأَتَّقُوا اللَّهَ	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁶³
13	لِنَعَارِفُوا	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁶⁴
13	أَتَقَاتُكُمْ	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁶⁵
14	أَمَّا	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁶⁶
14	فِي قُلُوبِكُمْ	ج	Vakf-ı Câiz	Durulması da geçilmesi de uygun olan yer. ⁶⁶⁷
14	سَيِّئًا	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁶⁸
15	فِي سَبِيلِ اللَّهِ	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁶⁹
16	بِدِينِكُمْ	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁷⁰
16	وَمَا فِي الْأَرْضِ	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁷¹
17	أَنْ أَسْلَمُوا	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁷²
17	إِسْلَامَكُمْ	ج	Vakf-ı Câiz	Durulması da geçilmesi de uygun olan yer. ⁶⁷³
18	وَالْأَرْضِ	ط	Vakf-ı Mutlak	Durulması gereken yer. ⁶⁷⁴

⁶⁶² Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶³ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶⁴ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶⁵ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶⁶ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶⁷ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶⁸ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁶⁹ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁷⁰ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁷¹ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 412.

⁶⁷² Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 413.

⁶⁷³ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 413.

⁶⁷⁴ Secâvendî, *Kitâbü 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, 413.

2.14. Emsâlü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan darb-ı meseller, yani mecaz ve benzetme yoluyla anlatılan örnekler, mesajın etkisini artıran önemli bir anlatım yöntemidir.⁶⁷⁵ Emsâlü'l-Kur'ân ilmî, âyetlerde geçen benzetmeleri, ibret alınması gereken kıssaları ve hikmetli sözleri inceleyen bir alandır. Kur'ân, farklı konuları açıklarken sıkça darb-ı mesel kullanmış, muhataplarının zihnine hitap ederek hakikatleri daha anlaşılır ve kalıcı hale getirmiştir.⁶⁷⁶ Kur'ân'da geçen emsaller, muhatapları ibret almaya, tefekküre ve doğru yolu seçmeye yönlendiren unsurlar olarak öne çıkar. Bu benzetmeler bazen inanç esaslarını, bazen ahlâkî öğretileri, bazen de toplumsal ve bireysel sorumlulukları vurgulamak için kullanılmıştır.⁶⁷⁷

Klasik ve çağdaş tefsir anlayışları, Hucurât Sûresi'nin on ikinci âyetinde geçen **أَيُّجِبُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا** (e-yühıbbu aḥadüküm en ye'küle laḥme aḥîhi meytan: “Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?”)⁶⁷⁸ teşbihini, gıybetin çirkinliğini ifade eden son derece etkileyici bir anlatım olarak değerlendirmiştir.⁶⁷⁹ Klasik tefsirlerde bu teşbihle, gıybet eden kimse ölmüş öz kardeşinin etini yiyen birine benzetilmiştir.⁶⁸⁰ Âyetin başındaki **أَيُّجِبُ** (e-yühıbbu: “hoşlanır mı?”) ifadesi, muhatapın vicdanına yöneltilmiş takrîrî bir sorudur.⁶⁸¹ “Herhangi biriniz” anlamına gelen **أَحَدُكُمْ** (eḥadüküm) lafzı ise hitabı genelleştirerek her bireyin bu teşbihten etkilenmesini sağlamaktadır.⁶⁸² Âyetin sonunda yer alan **فَكَرِهْتُمُوهُ** (fekerihumûhû: “İşte bundan tiksindiniz!”) ifadesiyle, gıybetin fitraten tiksiniilen bir fiil olduğu hatırlatılmakta ve bu yolla ahlâkî bir farkındalık oluşturulmaktadır.⁶⁸³

Çağdaş tefsirlerde gıybet, yalnızca bireysel bir ahlâkî zayıflık değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı bozan ciddi bir kötülük olarak değerlendirilir. Hucurât Sûresi'nin 12. âyetinde geçen **أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا** (en ye'küle laḥme aḥîhi meytan: “ölü kardeşin etini yemek”)⁶⁸⁴ teşbihi, bu fiilin hem kişisel hem toplumsal düzeyde ne kadar yıkıcı olduğunu gösteren güçlü bir benzetme olarak öne çıkar.⁶⁸⁵ Gıybet eden kişinin, ölü kardeşinin etini yiyen biriyle eş

⁶⁷⁵ İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/299.

⁶⁷⁶ Süyûtî, *İtkân*, 4/44; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 170.

⁶⁷⁷ Süyûtî, *İtkân*, 4/44.

⁶⁷⁸ el-Hucurât 49/12.

⁶⁷⁹ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/373; Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/150.

⁶⁸⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/378; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/136; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/380.

⁶⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/111; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/136.

⁶⁸² Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/373.

⁶⁸³ Zemaḥşerî, *Keşşâf*, 4/373; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/111; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/136; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/380.

⁶⁸⁴ el-Hucurât 49/12.

⁶⁸⁵ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/150.

tutulması, hem işlenen fiilin çirkinliğini hem de bu fiili yapanın ahlâkî düşüklüğünü ortaya koyar.⁶⁸⁶ Bu benzetme, mecaz sanatının etkili bir kullanımını yansıtır.⁶⁸⁷ Aynı zamanda mübalağa sanatıyla desteklenmiş ve duygusal etkiyi artırmıştır.⁶⁸⁸ Âyetin sonunda yer alan فَكَّرْهُنْمُوْهُ (fekerihumûhû: “işte bundan tiksindiniz!”)⁶⁸⁹ ifadesi ise, muhatabın bu fiile doğal olarak tepki vereceği kabul edilerek, soruya cevabın doğrudan verildiği bir anlatım şekli olarak değerlendirilir.⁶⁹⁰

2.15. Münâsebâtü'l-Kur'ân

Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver ilmî, Kur'ân'ın âyetleri ve sûreleri arasındaki bağlantıyı, mana ve tertip ilişkisini inceleyen bir disiplindir.⁶⁹¹ Bu ilim dalı, âyetlerin ve sûrelerin indiriliş sebeplerini, aralarındaki anlamsal ilişkileri ve hikmetleri ortaya koyarak, Kur'ân'ın nazmındaki mucizeviliği gözler önüne serer.⁶⁹²

Kur'ân'daki her bir âyet hem kendisinden önceki hem de sonraki âyetlerle anlam yönünden bütünlük arz eden bir bağ kurar.⁶⁹³ Âyetlerin birbirini tamamlaması, mana bütünlüğü ve nazmın ahengi, Kur'ân'ın lafzındaki ve anlamındaki mucizeleri daha iyi anlamamıza olanak tanır. Bu yüzden, Münâsebâtü'l-Kur'ân, Kur'ân'la derin bir bağ kurmak isteyenler için önemli ve derinlemesine incelenmesi gereken bir ilim dalı olarak görülür.⁶⁹⁴

Bu ilmî Hucurât Sûresi özelinde iki başlık altında incelemek mümkündür. Bu doğrultuda münâsebetler, “Sûreler Arası Münâsebet” ve “Âyetler Arası Münâsebet” olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır. Âyetler arası münâsebet ise iki yönlü değerlendirilmiştir: Önce sûre içindeki âyetlerin kendi aralarındaki ilişkisi, ardından Hucurât Sûresi'ndeki bazı âyetlerin diğer sûrelerdeki âyetlerle olan bağlantısı açıklanmıştır. Bu sayede hem sûre içi anlam bütünlüğü hem de Kur'ân'daki âyetler arası ilişkiler daha açık şekilde ortaya konulmuştur.

⁶⁸⁶ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/247.

⁶⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/516.

⁶⁸⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/255; Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/247.

⁶⁸⁹ el-Hucurât 49/12.

⁶⁹⁰ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 5/150; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/516; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/255; Zuhaylî, *Tefsîrû'l-münîr*, 26/247.

⁶⁹¹ Mehmet Faik Yılmaz, “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/568; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 200.

⁶⁹² Süyûtî, *İtkân*, 3/369; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 201.

⁶⁹³ Ali Kaya, “Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin ‘Sure Bütünlüğü’ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)”, *Mütefekkir* 6/11 (Haziran 2019), 39.

⁶⁹⁴ Süyûtî, *İtkân*, 3/369.

Klasik tefsirlere göre, Hucurât Sûresi'nin ilk âyeti olan *لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* “Allah’ın ve Resûlünün önüne geçmeyin”⁶⁹⁵ ifadesi, Fetih Sûresi'nin son âyetiyle doğrudan ilişkilidir. Fetih Sûresi’nde müminler; kâfirlere karşı kararlı, kendi aralarında ise merhametli kişiler olarak tanıtılmış ve bu güzel vasıfları sebebiyle övülmüşlerdir.⁶⁹⁶ Bu bağlamda Hucurât Sûresi’nin başındaki ilâhî uyarı, müminlerin sahip oldukları bu üstün nitelikleri korumaları ve Allah’ın çizdiği sınırları aşmamaları gerektiğine işaret eder.⁶⁹⁷

Sûrenin bu uyarıyla başlaması, sadece önceki sûrede çizilen ideal mümin profilinin korunmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda nüzûl ortamındaki bazı gelişmelerle de doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda bir diğer önemli husus, Hucurât Sûresi’nin, Hudeybiye Antlaşması sırasında Hz. Peygamber’in bazı kararları karşısında sahabilerde oluşan tereddütlerin hemen ardından nâzil olmasıdır. Özellikle müşriklerin isteğiyle besmele ve “Resûlullah” ifadesinden vazgeçilmesi, sahabiler arasında huzursuzluk oluşturmuştur. Bu bağlamda, sûrenin başındaki “Allah’ın ve Resûlünün önüne geçmeyin”⁶⁹⁸ uyarısı, yaşanan bu tereddütlere karşı doğrudan bir ikaz mahiyeti taşımaktadır.⁶⁹⁹

Çağdaş tefsirlere göre ise bu iki sûre arasında açık bir konu devamlılığı vardır. Fetih Sûresi, müminlerin dış dünyadaki duruşunu, özellikle kâfirlere karşı tutumlarını anlatır.⁷⁰⁰ Hucurât Sûresi ise bu duruşun, toplum içindeki ilişkilere nasıl yansımaları gerektiğini öğretir. Fetih Sûresi dış ilişkilerde güçlü bir duruşu, Hucurât Sûresi ise toplumsal iç düzeni ve ahlâkî disiplini merkeze alır. Bu bakımdan Hucurât Sûresi, Fetih Sûresi’nde zikredilen yüksek ahlâkın toplum hayatında nasıl muhafaza edileceğini ve özellikle Hz. Peygamber’e karşı nasıl bir edep gösterilmesi gerektiğini açıklamaktadır.⁷⁰¹

Aşağıda, Hucurât Sûresi’nin âyetlerinin kendi içindeki ve diğer sûrelerle olan münâsebetleri örneklerle incelenecektir.

2.15.1. Hucurât 1. ve Hucurât 18. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Klasik tefsirlere göre, Hucurât Sûresi’nin *إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ* “Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir”⁷⁰²

⁶⁹⁵ el-Hucurât 49/1.

⁶⁹⁶ el-Fetih 48/29.

⁶⁹⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/91.

⁶⁹⁸ el-Hucurât 49/1.

⁶⁹⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/91.

⁷⁰⁰ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-münîr*, 26/211.

⁷⁰¹ Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, 5/116.

⁷⁰² el-Hucurât 49/18.

ifadesi, sûrenin başında yer alan لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ “Allah ve Resûlü’nün önüne geçmeyin”⁷⁰³ emrini anlamca tamamlar. Sûre, müminleri Hz. Peygamber karşısında edepli davranmaya davet ederek başlar; sonunda ise bu davranışın gerekçesini, yani Allah’ın her şeyi bilen ve gören oluşunu hatırlatarak sona erer. Bu Münâsebet, sûrenin başı ile sonu arasında anlam bütünlüğünü ve yapısal dengeyi kurmaktadır.⁷⁰⁴

2.15.2. Hucurât 6-9. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Çağdaş tefsirlere göre, Hucurât Sûresi’nin altıncı ile dokuzuncu âyetleri arasında, İslâm toplumunun iç düzenini korumaya yönelik anlamlı bir bütünlük göze çarpmaktadır. Özellikle altıncı âyette yer alan, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”⁷⁰⁵ âyeti, bu bütünlüğün temelini oluşturmaktadır. Bu âyette, güvenilir olmayan bir kimsenin haber getirmesi durumunda, bu bilginin doğruluğunun araştırılması emredilmekte, böylece teyit edilmemiş bir bilgiye dayanarak haksız bir müdahalede bulunulmasının önüne geçilmek istenmektedir.⁷⁰⁶

Bu âyeti takip eden yedinci ile dokuzuncu âyetlerde, müminler arasında meydana gelebilecek ihtilaf ve çatışmalar karşısında nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiği açıklanmaktadır.⁷⁰⁷ Bu çerçevede, müminler arasında çıkan bir anlaşmazlık durumunda öncelikle barışın tesisi hedeflenmeli; eğer taraflardan biri saldırganlıkta ısrar ederse, bu tarafa karşı adalet ve hakkaniyet ölçüleri çerçevesinde müdahalede bulunulmalı ve fitne ortamının yayılması engellenmelidir.⁷⁰⁸

2.15.3. Hucurât 16-18. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Çağdaş tefsirlere göre, Hucurât Sûresi’nin on altıncı âyetinde قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “De ki: “Siz Allah’a dininizi mi öğretiyorsunuz? Oysa Allah, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir.”⁷⁰⁹ ifadesiyle başlayan bölüm, insanın bilgi ve

⁷⁰³ el-Hucurât 49/1.

⁷⁰⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/118.

⁷⁰⁵ el-Hucurât 49/6.

⁷⁰⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 26/238.

⁷⁰⁷ el-Hucurât 49/9.

⁷⁰⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 26/238.

⁷⁰⁹ el-Hucurât 49/16.

idrak sınırını göstererek Allah'ın mutlak bilgisine vurgu yapar. Bu mesaj, sûrenin on sekizinci âyetinde geçen *إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ* “Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir”⁷¹⁰ ifadesiyle pekiştirilmektedir.⁷¹¹

2.15.4. Hucurât 1. ve Tevbe 128. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Klasik tefsir kaynaklarında, Tevbe Sûresi'nde yer alan *لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ* “Size kendi içinizden öyle bir Peygamber geldi ki, sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. O, size çok düşkündür; müminlere karşı şefkatli ve merhametlidir”⁷¹² ifadesinin, Hz. Peygamber'in müminlere yönelik samimi şefkatini ve derin merhametini ortaya koyduğu aktarılır. Yine klasik tefsirlerde, Hucurât Sûresi'nin ilk âyetinde geçen *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* “Ey iman edenler! Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin...”⁷¹³ hitabıyla müminlerin merhametli Hz. Peygamber'e karşı saygılı, dengeli ve haddini bilen bir tutum sergilemeleri gerektiği ifade edilmektedir. Böylece, her iki âyet birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in müminlere olan derin şefkat ve merhametinin, müminleri herhangi bir sınır ihlaline veya ölçüsüz davranışa yöneltmemesi gerektiğine dikkat çekilir.⁷¹⁴

2.15.5. Hucurât 1. ve Ahzâb 36. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Çağdaş tefsirlere göre, Hucurât Sûresi'nin *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* “Ey iman edenler! Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin”⁷¹⁵ emri, müminlerin hem bireysel hem de toplumsal hayatlarında ilâhî iradeye tam bağlılık göstermeleri gerektiğini ortaya koyar. Bu emir, Ahzâb Sûresi'nde yer alan *وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ* “Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur.”⁷¹⁶ âyetiyle doğrudan ilişkilidir. Her iki âyet de Allah ve Resûlü'nün iradesine teslim olmanın mümin kimliğinin temel bir parçası olduğunu vurgulamaktadır.⁷¹⁷

⁷¹⁰ el-Hucurât 49/18.

⁷¹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/271.

⁷¹² et-Tevbe 9/128.

⁷¹³ el-Hucurât 49/1.

⁷¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/91.

⁷¹⁵ el-Hucurât 49/1.

⁷¹⁶ el-Ahzâb 33/36.

⁷¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 5/433.

2.15.6. Hucurât 10. ve Âl-i İmrân 103. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Klasik tefsirlere göre, Hucurât Sûresi'nin *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ* “Müminler ancak kardeşlerdir. O hâlde kardeşlerinizin arasını düzeltin...”⁷¹⁸ âyeti, müminler arası ilişkilerde kardeşlik esasına dayalı bir barış anlayışını ortaya koyar. Bu kardeşlik sadece büyük çatışmalarda değil, küçük anlaşmazlıklarda da korunmalıdır. Âyetin sonunda yer alan *وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ* “Allah’tan korkun ki merhamet olunasınız”⁷¹⁹ ifadesi, barış çabasının sadece toplumsal bir görev değil, aynı zamanda Allah’ın rızasını kazanma vesilesi olduğunu hatırlatır. Bu vurgu, Âl-i İmrân Sûresi'nin *وَاغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا* “Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin...”⁷²⁰ âyetiyle anlam yönünden örtüşmektedir. Orada müminlerin geçmiş düşmanlıklarını Allah’ın nimetiyle aşıp kardeş kılındıkları hatırlatılırken, Hucurât Sûresi’nde bu kardeşliğin fiilen korunması istenmektedir.⁷²¹

2.15.7. Hucurât 11., Nisâ 29. ve Hümeze 1. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Klasik tefsirlere göre, Hucurât Sûresi'nin *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا* “Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”⁷²² âyeti, müminler arasındaki saygıyı korumayı, onur kırıcı davranışlardan uzak durmayı ve kardeşlik hukukunu gözetmeyi emreder. Alay, ayıplama ve kötü lakap takma gibi fiiller, bireyler arası güveni zedeler ve toplumsal çözülmeye yol açar. Bu uyarı, Nisâ Sûresi'nin *وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ* “Kendi kendinizi öldürmeyin”⁷²³ âyetiyle anlam yönünden ilişkilidir. Bazı klasik müfessirler, bu âyeti mecazî anlamda değerlendirerek şu yorumu yapmışlardır: Bir kimse başkasını ayıpladığında, o kişi de mukabil olarak onu ayıplayabilir. Böylece ilk ayıplayan kişi, aslında kendisini ayıplanacak hâle getirmiş olur. Bu durum, kişinin kendine zarar vermesi anlamına gelmektedir.⁷²⁴ Aynı şekilde Hümeze

⁷¹⁸ el-Hucurât 49/10.

⁷¹⁹ el-Hucurât 49/10.

⁷²⁰ Âl-i İmrân 3/103.

⁷²¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/332.

⁷²² el-Hucurât 49/11.

⁷²³ en-Nisâ 4/29.

⁷²⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/108.

Sûresi'nin هُمْزَةً لِّمَرَّةٍ وَيَلِّ لِّكُلِّ هُمْزَةٍ لِّمَرَّةٍ “Vay hâline, insanların kusurunu söyleyip kaş göz işaretiyle alay edenin!”⁷²⁵ âyeti de bu davranışların ne denli çirkin ve cezaya layık olduğunu ifade etmektedir.⁷²⁶

2.15.8. Hucurât 12. ve Nûr 12. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Klasik tefsirlere göre, Hucurât Sûresi'nin يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin giybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”⁷²⁷ şeklindeki uyarısı, İslâm toplumunda güvenin ve huzurun korunmasına yöneliktir. Zan, tecessüs ve giybet gibi davranışlar hem bireyler arası ilişkileri zedeler hem de toplumsal yapıyı bozar. Bu anlam, Nûr Sûresi'nin لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَأْنَفْسِهِمْ خَبْرًا وَقَالُوا هَذَا “Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de “Bu, apaçık bir iftiradır” deselerdi ya!”⁷²⁸ âyetiyle doğrudan ilişkilidir. Nûr Sûresi, zan karşısında doğru tutumun hüsnüzan olduğunu öğretmekte; Hucurât Sûresi ise kötü zannın doğuracağı tehlikelere dikkat çekmektedir.⁷²⁹

2.15.9. Hucurât 13. ve Meryem 72. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Klasik tefsirlere göre, Hucurât Sûresi'nin يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”⁷³⁰ âyeti, bütün insanların eşit bir yaratılışa sahip olduğunu ve Allah katındaki asıl üstünlüğün yalnızca takvâ ile ölçüldüğünü bildirir. Bu âyet, insanları ırk, soy veya toplumsal statü gibi ölçütlerle değil, Allah’a olan bağlılık ve sorumluluk bilinciyle değerlendirmeye çağırmaktadır. Bu mesaj, Meryem Sûresi'nin ثُمَّ نُنَجِّيْ

⁷²⁵ el-Hümeze 104/1.

⁷²⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/108; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-‘azîm*, 7/376.

⁷²⁷ el-Hucurât 49/12.

⁷²⁸ en-Nûr 24/12.

⁷²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/373.

⁷³⁰ el-Hucurât 49/13.

الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُوا الظَّالِمِينَ فِيهَا جَنَّتًا “Sonra Allah’a karşı gelmekten sakınanları kurtarıyoruz da zalimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakıyoruz.”⁷³¹ âyetiyle anlam yönünden örtüşmektedir. Her iki âyet de takvânın, müminin Allah katındaki konumunu belirleyen en önemli özellik olduğu ifade edilmektedir.⁷³²

2.15.10. Hucurât 14. ve Enbiyâ 47. Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Klasik tefsirlere göre, Hucurât Sûresi’nin قَالَتِ الْأَعْرَابُ أَمَّا قُلٌّ لَمْ تُوْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ “Bedevîler “İman ettik” dediler. De ki: “İman etmediniz. (Öyle ise, “iman ettik” demeyin.) “Fakat boyun eğdik” deyin.² Henüz iman kalplerinize girmedir. Eğer Allah’a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksilmez. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷³³ âyeti, sözle ifade edilen teslimiyetin kalpteki imana dönüşmediği durumlara dikkat çeker. Ancak Allah’a ve Resûlü’ne itaat devam ettiği sürece yapılan amellerin boşa gitmeyeceği belirtilir. Enbiyâ Sûresi’nin وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَنْتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ “Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığına da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”⁷³⁴ âyetiyle anlam yönünden bütünlük içindedir. Her iki âyet de Allah’ın adaletini ve yapılan amellerin karşılığının eksiksiz verileceğini gösterir.⁷³⁵

Sonuç olarak, Hucurât Sûresi hem kendi içindeki âyetlerin karşılıklı uyumuyla hem de diğer sûrelerle kurduğu anlam ilişkileriyle dikkat çeken bütüncül bir yapıya sahiptir. Klasik tefsirlerde sûre, özellikle Fetih Sûresi ile birlikte değerlendirilmiş; müminlerin güzel ahlâklarını korumaları ve Hz. Peygamber’e karşı saygılı bir duruş sergilemeleri gerektiği vurgulanmıştır. Çağdaş tefsirlerde ise bu ahlâkî tavrın toplumsal düzene yansımaları ön plana çıkarılmıştır. Sûre, bireysel sorumluluk, toplumsal barış ve Allah’ın her şeyi bilen ve gören bir varlık olduğu bilinciyle hareket etme sorumluluğunu, âyetler arasında anlamlı bir bütünlük içerisinde sunar. Bu yönüyle münâsebât ilmi, sûrenin yapısını ve temel mesajını daha iyi kavramamıza önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

⁷³¹ Meryem 19/72.

⁷³² Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/377.

⁷³³ el-Hucurât 49/14.

⁷³⁴ el-Enbiyâ 21/47.

⁷³⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/377.

2.16. Fezâilü'l-Kur'ân

Fezâilü'l-Kur'ân ilmî, Kur'ân'ın faziletlerini, okunmasının ve ezberlenmesinin getirdiği manevi faydaları ele alan bir ilim dalıdır.⁷³⁶ Bu ilim, Kur'ân'ın insan üzerindeki etkisini, şefaathçi oluşunu ve onunla amel edenlerin elde edeceği mükâfatları konu edinir. Kur'ân'ın bir âyetinin veya sûresinin okunmasının sağladığı sevaplar ve korunma vasıfları da bu ilmin araştırma alanına girer.⁷³⁷

Fedâilü'l-Kur'ân ilmî, Kur'ân'ın sadece lafzî olarak değil, anlam ve ruh olarak da hayatımıza yön vermesi gerektiğini vurgular. Kur'ân'ı okumanın bereket getirdiği, okunduğu mekânın nurlandığı ve okuyan kişinin dünya ve ahiret saadetine eriştiği gibi birçok fazilet bu ilim çerçevesinde incelenir.⁷³⁸ Özellikle bazı sûrelerin ve âyetlerin faziletleri üzerinde detaylı rivâyetler bulunur.⁷³⁹ Bu yönüyle, Kur'ân'ı anlamaya ve hayatımıza daha fazla katmaya teşvik eden bir disiplindir.⁷⁴⁰

Klasik tefsirlerde Hucurât Sûresi'nin faziletine dair bazı rivâyetlere yer verilmiş ve bu sûreyi okuyan kimselere büyük sevaplar vaat edildiği nakledilmiştir. Rivâyetlerden birinde, Hz. Peygamber'e nispetle “*Kim Hucurât Sûresi'ni okursa, ona Allah'a itaat edenlerin ve isyan edenlerin sayısından sevap verilir*” şeklinde bir ifade yer almaktadır.⁷⁴¹ Bu rivâyet, fezâilü'l-Kur'ân ilmî kapsamında Zemahşerî ve Beyzâvî gibi müfessirler tarafından tefsirlerinde aktarılmıştır.⁷⁴² Ancak Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *Keşfü'l-beyân* adlı tefsirinde bu rivâyet mevzû (uydurma) olarak değerlendirilmiş,⁷⁴³ yine eş-Şirbînî'nin (ö. 977/1570) *es-Sirâcu'l-munîr* adlı tefsirinde ise senedi açısından zayıf ve mevzû olduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁴ Bu durum, fazilet hadislerine dair nakillerin sened tenkidi açısından dikkatle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Çağdaş tefsirlerde ise Hucurât Sûresi'nin faziletine dair herhangi bir rivâyete yer verilmediği görülmektedir. Ancak İzzet Derveze Hucurât Sûresi tefsirinde bu tür rivâyetlere temas

⁷³⁶ Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/533.

⁷³⁷ Süyûtî, *İtkân*, 4/122.

⁷³⁸ Süyûtî, *İtkân*, 4/125.

⁷³⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 197; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 205.

⁷⁴⁰ Süyûtî, *İtkân*, 4/125.

⁷⁴¹ Nebîl Sa'düddîn Selîm Cerrâr, *el-İmâ' ilâ zevâ'idü'l-emâlî ve'l-eczâ'* (Riyâd: Edvâ'ü's-Selef, 1428/2007), 1/172.

⁷⁴² Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/379; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/138.

⁷⁴³ Ebû İshak Ahmed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân* (Cidde: Dârü't-Tefsîr, 1436/2015), 24/334.

⁷⁴⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-munîr fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'di me'ânî melâmi rabbînâ'l-hakîmi'l-habîr* (Kahire: el-Matba'a el-Amîriyye, 1285/1868), 4/76.

etmemekle birlikte, Alak Sûresi'nin tefsirinde fezâilü's-süver rivâyetlerine dair önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Derveze, özellikle Zemahşerî'nin her sûrenin sonunda bu tarz rivâyetler aktardığını belirtmiş, İbn Hacer'in bu rivâyetlerin senedlerinin zayıf hatta uydurma olduğuna dair eleştirisine dikkat çekmiş ve bu tür rivâyetlerin, lafızlarındaki abartılar sebebiyle uydurma olduklarının açıkça anlaşıldığını vurgulamıştır.⁷⁴⁵ Bu durum, klasik tefsirlerin çoğunlukla rivâyetlere dayalı açıklamaları öncelediğini; buna karşılık çağdaş tefsirlerin ise âyetin içerik, mesaj ve anlam boyutuna odaklandığını göstermektedir.

⁷⁴⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîş*, 1/352.

SONUÇ

Kur’ân’ın doğru anlaşılabilmesi, âyetlerin indiği tarihsel zemin ile metnin anlamını etkileyen tüm faktörlerin sağlıklı şekilde kavranmasına bağlıdır. Nitekim tarih boyunca müfessirler, vahyin geliş koşullarını ve metnin dilsel özelliklerini dikkate alarak ilâhî mesajın daha isabetli yorumlanabileceğini vurgulamışlardır. Bu yorum geleneğinin arka planında ise zamanla sistemleşerek “Kur’ân İlimleri” başlığı altında toplanan çeşitli ilmî disiplinler yer almaktadır. Nüzûl sebepleri, garîbü’l-Kur’ân, i’râb, kıraat farklılıkları, belâgat sanatları ve sûre tertîbi bu ilimler arasında öne çıkan başlıklardır. Bu disiplinler aracılığıyla bir yandan Kur’ân metni dil ve üslûp yönünden incelenmekte, öte yandan âyetlerin nâzil olduğu sosyo-tarihî bağlam aydınlatılarak anlamın isabetli biçimde tespiti mümkün hâle gelmektedir. Bu çerçevede, evrensel ahlâkî mesajları ve Kur’ân ilimlerine dair çok yönlü muhtevası nedeniyle çalışmamızda Hucurât Sûresi ayrıntılı biçimde incelenmek üzere seçilmiştir.

Hucurât Sûresi, içerdiği ahlâkî ilkeler, toplumsal düzenlemeler ve bireylerarası ilişkilere dair yol gösterici öğütleri dolayısıyla birçok kaynakta “Ahlâk Sûresi” olarak da anılmaktadır. Medine döneminde inen bu sûrede, müminlerin hem Hz. Peygamber’le hem de birbirleriyle ilişkilerinde gözetmeleri gereken saygı, doğruluk ve nezaket prensipleri vurgulanmakta; ayrıca zan, gıybet ve tecessüs gibi kaçınılması gereken olumsuz tutumlara dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, sûreye dair tefsirlerde yer alan nüzûl sebepleri, garîbü’l-Kur’ân, kıraat farklılıkları, belâgat incelikleri ve sûre tertîbi gibi unsurların, Kur’ân ilimleri bakımından sunduğu zengin içerik, Hucurât Sûresi’ni tefsir araştırmaları açısından yüksek temsil gücüne sahip bir inceleme alanı hâline getirmektedir.

Araştırma bulgularına göre, klasik tefsir geleneğinde Kur’ân âyetlerinin yorumlanmasında dilbilimsel ayrıntılarla birlikte rivayetlere dayalı açıklamalara sıkça başvurulmuştur. Bu dönemde lafza bağlılık temel bir ilke olarak benimsenmiş; kelimelerin kökeni, gramer kuralları ve edebî üslûp özellikleri titizlikle ele alınmıştır. Âyetlerin iniş sebepleri ile kıraat farklılıkları da sistematik biçimde ele alınmış; anlamı güçlendirmek ve belirginleştirmek amacıyla klasik Arap şiir örneklerinden yararlanılmıştır. Ayrıca itikâdî ve fikhî konular farklı mezhep görüşleriyle birlikte çok yönlü bir şekilde tartışıldığı gözlemlenmiştir. Üslûp açısından klasik müfessirlerin, anlamı derinleştirmek ve farklı ihtimalleri birlikte

değerlendirebilmek amacıyla, genellikle uzun, iç içe geçmiş ve ayrıntılı cümle yapıları tercih ettikleri görülmektedir. Bu dönemde teknik terimlere ve Arapçaya özgü ifadelere sıklıkla yer verilmiştir. Bu üslup tercihi, tefsirlerin sade halktan ziyade ilmî çevrelere hitap eden, uzmanlık bilgisi gerektiren bir yapıya kavuşmasına neden olmuştur. Öte yandan, rivayet temelli yöntemin etkisiyle Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûna ait aktarımlar yorumlarda öncelikli bir konuma yerleşmiş; tefsirlerin ilmî güvenilirliğini pekiştiren önemli bir unsur olmuştur. Genel olarak bakıldığında, klasik dönemde tefsir faaliyetinin sadece âyetleri açıklamakla sınırlı kalmadığı; içerik ve yöntem açısından daha düzenli ve kapsamlı bir ilmî yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çağdaş tefsir geleneği, Kur'an'ın evrensel mesajlarını günümüz insanının zihnine ve yaşadığı toplumsal koşullara aktarma amacıyla şekillenmiştir. Klasik miras içerisinden, güncel sorunlara çözüm sunabilecek unsurlar seçilerek ön plana çıkardıkları görülmektedir. Tefsir dilinde sadelik ve açıklık ön plandadır; müfessirin çağdaş okuyucunun anlayabileceği bir sadelik ve yönlendirici bir anlatım tarzını benimsediği anlaşılmaktadır. Eğitimsel kaygılar da belirgin olup tefsirlerde hem bireysel hem de toplumsal bilinç oluşturmaya yönelik mesajların sıkça vurgulandığı tespit edilmiştir. Kur'an'da yer alan temel kavramlar ile ahlâk, adalet ve barış gibi ana konular etrafında geliştirilen yorum yöntemleri öne çıkmakta ve bu konular bütüncül bir bakışla ele alınarak günümüzün ahlâkî, sosyal ve siyasî sorunlarına Kur'an'dan hareketle çözümler üretilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Böylece çağdaş tefsir anlayışının, klasik birikimi de kullanarak; fakat onu günümüzün ihtiyaçlarına göre yorumlayarak Kur'an'ı, günümüzün sorunlarına ışık tutan bir rehber olarak sunmayı amaçladığı görülmektedir.

Genel olarak, klasik ve çağdaş tefsir yaklaşımlarının Kur'an'a bağlılık, vahyin evrenselliğini vurgulama ve temel değerleri koruma gibi hususlarda ortak bir çizgide buluştukları görülmektedir. Esas farklılık, bu ortak hedefe ulaşmak için izlenen yöntemler ve kullanılan anlatım tarzıdır. Klasik tefsir geleneği Kur'an bilgisini her yönüyle ayrıntılı biçimde ele alarak sistemli bir şekilde aktarmayı amaçlamaktadır. Çağdaş tefsir geleneği ise bu birikimi günümüz insanına hitap edecek biçimde yorumlamaya yöneldiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda klasik tefsirlerin ilmî bir literatür oluşturma gayesiyle kaleme alındığı; modern tefsirlerin ise daha çok Kur'an metnini çağdaş okuyucu için anlaşılır hâle getirmeye odaklandığı anlaşılmaktadır.

Hucurât Sûresi'nin tefsirinde hem klasik hem de çağdaş müfessirler, sûreyi benzer bir ahlâkî vurguyla ele almış ve müminlere yönelik toplumsal ilkeleri benzer bir yaklaşımla ön plana çıkarmışlardır. Bu anlayışın devamlılığını sağlayan en önemli etken, her iki dönemde de Kur'ân ilimlerinden benzer yöntemlerle yararlanılmış olmasıdır. Mekkî-Medenî bilgisi, esbâb-ı nüzûl rivayetleri, kıraat farklılıkları, garîbü'l-Kur'ân açıklamaları, i'râb tahlilleri ve belâgat çözümlemeleri gibi unsurlar hem klasik hem de çağdaş tefsirlerde ortak yorum araçları olarak kullanılmıştır. Ayrıca sûre tertîbi gibi yapısal hususlara her iki dönemde de önem verilmiş; Kur'ân'ın i'câzı ise bir yandan Müslümanlar için iman edilen temel bir hakikat olarak kabul edilmiş, öte yandan âyetlerin anlamını açıklamada sıkça başvurulmuş bir yorum ilkesi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bazı çağdaş müfessirlerin klasik tefsir kaynaklarına doğrudan atıfta bulunmaları, bu sürekliliğin açık bir göstergesidir. Tüm bu müşterek yönler, Kur'ân'ın tarihsel bağlamı ve dilsel yapısı dikkate alınmadan sağlıklı biçimde anlaşılamayacağına dair klasik yaklaşımın, çağdaş yorumlar içerisinde de etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.

Klasik ve çağdaş tefsirler arasında, Kur'ân ilimlerinin kullanımı ve sunumu bakımından belirgin bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Klasik müfessirler esbâb-ı nüzûl, i'râb ve belâgat gibi alanlara geniş yer ayırarak uzun rivayet zincirleri ve ayrıntılı tahlillerle âyetleri açıklarken; çağdaş müfessirler bu tür bilgilere daha seçici, özetleyici ve eğitimsel bir biçimde yaklaşmakta, açıklamalarını çoğunlukla okuyucunun kavrayışını kolaylaştıracak şekilde düzenlemektedir. Belâgat sanatları klasik tefsirlerde doğrudan metin içinde geniş biçimde işlenirken, modern yorumlarda bu unsurlar daha sınırlı ve destekleyici bir araç olarak kullanılmaktadır. Ayrıca klasik tefsirlerde âyetler çoğunlukla kendi nüzûl bağlamı içinde değerlendirilirken, çağdaş tefsirlerde evrensel mesajlara ve sosyal hayata odaklanan yorumlar öne çıkmaktadır. Hucurât Sûresi örneğinde bu yaklaşım açıkça görülmekte; çağdaş müfessirler sûrenin bütünlüğünü esas alarak günümüz insanının karşılaştığı sorunlara cevap verecek açıklamalar geliştirdikleri görülmektedir. Aynı şekilde, bu sûrenin Fetih Sûresi ile olan münâsebeti de klasik tefsirlerde ardışık tertîb ve nüzûl ortamı bağlamında açıklanırken, çağdaş tefsirlerde konu sürekliliği çerçevesinde değerlendirilmektedir. Tüm bu farklılıklar, Kur'ân ilimlerinin yalnızca geçmişten aktarılan bilgiler olmadığını; aynı zamanda müfessirin yaşadığı dönemin ihtiyaçları, hedef kitlesi ve yöntem tercihinin göre farklı yönleriyle yorumlanabilen, bununla birlikte özünü ve işlevini koruyarak her dönemde anlamını ve geçerliliğini sürdüren ilmî bir çerçeve sunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, klasik ve çağdaş dönemlerde Kur’ân ilimlerinin tefsir geleneği içindeki yeri ve kullanım biçimleri karşılařtırılmalđ bir yaklaşımla ele alınmıştır. Klasik müfessirlerin bu ilimleri daha ayrıntılı ve sistematik bir yöntemle kullandıkları; çağdaş müfessirlerin ise iletmek istedikleri mesaja destek olacak şekilde bu bilgilere daha seçici biçimde başvurdukları gözlenmiştir. Hucurât Sûresi özelindeki incelemeler doğrultusunda, yorum yöntemlerinin dönemin ihtiyaçları ve anlayış biçimlerine göre değiştiği; buna karşılık âyetlerin temel mesajlarının her iki dönemde de muhafaza edildiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda, tefsir tarihindeki yaklaşım farkları ve bu farkların süreklilik içinde nasıl şekillendiği ve çeşitlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdü’l-Müte‘âl eş-Şa‘îdî. *en-Nazmü’l-fennî fi’l-Kur’ân*. b.y.: Mektebetü’l-Âdâb bi’l-Cemâmîz, ts.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu‘ayb. ‘Arnav’ût - ‘Âdil Murşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- Aydemir, Abdullah. “Fezâilü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Baş, Erdoğan. *Müminler Arası Beşerî Münasebetler -Hucurât Sûresi Tefsiri-*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1998.
- Beydâvî, Nâsirü’d-Dîn Ebû Sa‘îd ‘Abdullâh bin ‘Ömer bin Muhammed eş-Şîrâzî. *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. thk. Muhammed ‘Abdürrahmân el-Maraşelî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1418/1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Husayn b. ‘Alî. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdi’l-Muhsin et-Turkî. 24 Cilt. Kâhire: Merkezü Hicr li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâtî’l-‘Arabiyyeti ve’l-İslâmiyye, 1432/2011.
- Bikâ‘î, İbrâhîm b. ‘Ömer b. Hasan er-Ribât b. ‘Alî b. Ebî Bekr. *Meşâ’idü’n-nażar li’l-işrâf ‘alâ mekâşidi’s-süver*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Ma‘ârif, 1408/1987.
- Birişik, Abdulhamit. “İ’râbü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/376-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Birişik, Abdulhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdulhamit. “Mecâzü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/223-225. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Birişik, Abdulhamit. “Sûre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Birişik, Abdulhamit. “Ulûmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bozkurt, Nebi. “Mukabele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/100-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdizbe. *Şahîhu’l-Buhârî*. thk. Muhammed Zuheyir en-Nâşır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavkî’n-Necât, 1422/2001.

- Bulut, Ali. *Belâgat: Meânî - Beyân - Bedî'*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garîbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cerrâr, Nebîl Sa'düddîn Selîm. *el-İmâ' ilâ zevâ'idî'l-emâlî ve'l-eczâ'*. 7 Cilt. Riyâd: Edvâ'ü's-Selef, 1428/2007.
- Cevzî, Cemâlû'd-dîn Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'l-a'yü'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed 'Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrût: Mü'essesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1404/1984.
- Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr. *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*. thk. Alî Muhammed ed-Ḍabbâ. 2 Cilt. b.y.: el-Maṭba'atü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.
- Cürcânî, Ebû Bekr 'Abdülkâhîr b. 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Fârisî. *Delâ'ilü'l-i'câz fî 'ilmi'l-me'ânî*. thk. Maḥmûd Muhammed Şâkir Ebû Fehr. Kâhire: Maṭba'atü'l-Medenî, 3. Basım, 1413/1992.
- Çetin, Abdurrahman. "Fevâihu's-Süver". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/503-504. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çetin, Abdurrahman. "Vakf ve İbtidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/461-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd. *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*. thk. Ğânim Kudûrî el-Hamd. Kuveyt: Merkezü'l-Maḥtûṭât ve't-Türâs, 1414/1994.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 40. Basım, 2015.
- Derveze, Muhammed 'İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1383/1963.
- Durmuş, İsmail. "İstidrâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/329-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/293-297. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-muşannef fî'l-eḥâdîsi ve'l-âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrût: Dâru't-Tâc, 1409/1989.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'aş b. İshâk b. Beşîr el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü ebî Dâvûd me'a şerḥihî 'avni'l-ma'bûd*. 4 Cilt. Dehlî: el-Maṭba'atü'l-Enşâriyye, 1323/1913.

- Enbârî, Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr, Ebû Bekr. *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Muhyiddîn 'Abdurrahmân Ramadân. 2 Cilt. Dimaşk: Maţbû'âtü Mecma'î'l-luġati'l-'Arabiyye, 1390/1971.
- Eynir, Mustafa. *Kur'an İlimleri Bağlamında Hicr Sûresi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Fîrûzâbâdî, Mecdü'd-Dîn Ebû Tâhir Muhammed bin Ya'kûb. *Başâ'ir zavî't-temyîz fî laţâ'ifi'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr. 6 Cilt. Kâhire: el-Mecelletü'l-'A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1416/1996.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Güven, Şahin. *Erdemli Toplumun İnşası -Hucurât Sûresi Tefsiri-*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *Şaĥîhu ibn Hibbân*. thk. Muhammed Ali Sönmez, Halis Ay Demir. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn Âşûr, Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr. *et-Taĥrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dârü't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1404/1984.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Faḍl Aĥmed b. 'Alî b. Muhammed b. Aĥmed. *el-Maṭâlibü'l-'âliye bi-zevâ'idü'l-mesânidi's-şemâniyye*. thk. Sa'd b. Nâsır b. 'Abdil'azîz eş-Şesrî. 19 Cilt. Riyâd: Dârü'l-'Âşima, 1419/1998.
- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâ'îl b. 'Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999.
- İşfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Ma'rûf bi'r-Râġib. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*. thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk: Dârü'l-Kâlem, 1412/1991.
- Karal, Hasan. *Kur'an İlimleri Bağlamında Muhammed Sûresi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021).
- Karataş, Şuayip. *Kur'an'ın Konusu Olarak Melekler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2023.
- Kattân, Menâ' b. Halîl. *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. b.y.: Mektebetü'l-Ma'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Basım, 1421/2000.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6/11 (Haziran 2019), 33-64. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>

Kaya, Ali. *Kur'an'da Azap*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.

Kur'an-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

Kurtubî, Ebû 'Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el-Enşârî. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etîş. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısrîyye, 2. Basım, 1384/1964.

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Kâhire: Dârü's-Şurûk, 33. Basım, 1423/2003.

Lebit, Elif Saliha. *Kur'an İlimleri Bağlamında İbrahim Sûresi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mertoğlu, M. Suat. "Vücûh ve Nezâir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1426/2005.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Ahmed b. Rif'at b. 'Osmân Hilmi el-Ḳarahîşârî vd. 8 Cilt. Türkiye: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, 1334/1915.

Nair, Ahmet. *Kur'an-ı Kerim'de Korku*. Ankara: Gece Akademi, 2019.

Öztürk, Mustafa - Ünsal, Hadiye. *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Râzî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn et-Teymî. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420/1999.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.

Secâvendî, 'Abdillâh Muhammed b. Tayfûr. *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. 'Abdurrahmân el-Hucaylî. Ammân: Dâru'n-Neşr ve't-Tevzî', 1422/2001.

Şubhî, eş-Şâlih. *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'an*. b.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 24. Basım, 1422/2001.

Süyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısrîyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.

Süyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *Lübâbü'n-nuḳûl fî esbâbi'n-nüzûl*. thk. Ahmed 'Abdü's-Şâfi. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-. *es-Sirâcu'l-munîr fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'di me'ânî melâmi rabbînâ'l-ḥakîmi'l-ḥabîr*. 4 Cilt. Kahire: el-Matba'a el-Amîriyye, 1285/1868.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân*. thk. eđ-Đuktûr 'Abdullâh b. 'Abdi'l-Muhsin et-Turkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1422/2001.
- Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre b. Mûsâ b. eđ-Đahhâk. *Sünenü't-tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Muştafâ, 1395/1975.
- Tuna, Ahmet Şehit – Muhsin Düğeroğlu. “Tefsir ve Tarih Materyali Arasında Velîd b. Ukbe'nin (öl. 61/680-81) Fasıklığı Tartışması: Hucurât Sûresi 6. Ayetin İniş Sebebi Hakkındaki Rivayetlerin Analizi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Nisan 2025), 321-342.
- Tutal, Ramazan. “Kur'ân-ı Kerîm'de İstifhâm-ı İnkârî Üslûbu: Anlam ve Etki Analizi”. *İslami İlimler Dergisi* 40 (Mart 2025), 305-320
- 'Ukberî, Ebü'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Hüseyn b. 'Abdillâh. *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 2 Cilt. b.y.: 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâh, ts.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî. *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemâl Besyûnî Zuğlûl. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Çetin, Abdurrahman. “Âyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İ'câzü'l-Kur'ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Yılmaz, Mehmet Faik. “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/569-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki gâvâmiẓi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407/1986.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Behâdir. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1376/1957.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-münîr fî'l-'akîde ve's-şerî'a ve'l-menhec*. 32 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1411/1991.
- Zürkânî, Muhammed 'Abdil'azîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Matba'atü 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâh, 3. Basım, ts.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU		
Öğrencinin Adı Soyadı: Hasan ÇİZMECİOĞLU		EYET
Kapak		
1	Tez başlığı, tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, abstract, giriş, sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 7 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşlukları ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

İmza

Doç. Dr. Ali KAYA